

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA
MAHSUS TALIM VAZIRLIGI**

TOSHKENT DAVLAT IQTISODIYOT UNIVERSITETI

«HALQARO BIZNES» FAKULTETI

«BOJHONA ISHI» KAFEDRASI

A. S. KUCHAROV, Sh. A. TOIROV, D.X.NABIEV

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI BOJXONA
TARIF SIYOSATI**

O'QUV QO'LLANMA

5A340501 – «Bojhona ishi» talim yo'nalishi
magistratura talabalari uchun mo'ljallangan

Toshkent – 2007

A.S.Kucharov, Sh.A.Toirov, D.X.Nabiev « O'zbekiston Respublikasi bojxona tarif siyosati » fanidan o'quv qo'llanma – T.: TDIU, 2007. 176 bet.

Ushbu o'quv qo'llanmada mamlakatning iqtisodiy rivojlanishini, uni jahon iqtisodiy ho'jaligiga integrallashuvini taminlovchi davlat siyosatlaridan biri - bojxona tarif siyosatini mohiyatini, mazmunini, shakllanish boskichlarini va uni rivojlanishiga tasir etuvchi asosiy omillari yoritib berilgan, shu bilan birga tashki iqtisodiy faoliyatda moddiy, moliyaviy va intellektual mulk tovarlarini halqaro savdo jarayonlarida almashinishning turli yo'nalishlari, shakllari va vositalari ifodalangan. O'quv qo'llanma 5A340501 – «Bojhona ishi» talim yo'nalishida talim olayotgan magistratura talabalari uchun mo'ljallangan

Masul muxarrir: i.f.d., prof. A.Sh.Bekmurodov

Takrizchilar: 1.Y.Uldasheva OXBI «Iktisodiet» kafedrası mudiri, dosent, bojxona xizmati katta leytenantı i.f.n. 2.TDIU «Bojhona ishi» kafedrası dosenti S.J.Tursunov.

© “Bojhona ishi” kafedrası

Кучаров А.С., Тоиров Ш.А., Д.Х.Набиев «Таможенно тарифная политика Республики Узбекистан» Учебное пособие – Т.: ТГЭУ, 2007. 176 стр.

В данном учебном пособии освещена основная таможенно - тарифная политика Республики Узбекистан обеспечивающая экономическую интеграцию в мировое хозяйство, её сущность и значение, этапы формирования и факторы, влияющие на эти процессы, а также отражены разные пути обмена в процессе международной торговли интеллектуальной собственности, финансовой и материальные формы и средства их осуществления. Учебное пособие предназначено для магистрантов обучающихся по направлению 5A340501– «Таможенное дело».

Ответственный редактор: д.э.н., проф. А.Ш.БЕКМУРАДОВ

Рецензенты: 1. ВВТИ Заведующий кафедры «Экономика» к.э.н., доцент, старший лейтенант таможенной службы. 2. С.Ж.Турсунов доцент кафедры «Таможенное дело».

© кафедра “Таможенное дело”

Kucharov A.S., Toirov Sh.A., D.X.Nabiev. "The Customs tariff policy of the Uzbekistan Republic" the Manual-T.: TGEU, 2007. 176 pages.

In given educational the grant (manual) the basic customs tariff policu (politics) of the state providing economic integration in the world economu, its (her) essence and value, stages of formation and factors influencing on these processes is covered, and also different waus of an exchange are reflected during international trade intellectual properties, financial and material forms and means of their realization. The manual it is intended for magisters of trainees on a direction 5A340501 – «Customs».

Responsible editor: doctor of economic science, professor A.SH.Bekmuradov.

The reviewers: Senior inspector of department of regiments SCC Y.Uldasheva. Senior lecturer of facultu " Customs" S. J.Tursunov.

© facultu "Customs "

Mundarija

KIRISH.....	6
I Bob O'zbekiston Respublikasining bojhona siyosati va uni shakllanish omillari.....	10
1.1. O'zbekiston Respublikasi tashqi iqtisodiy faoliyatini tartibga solish bO'yicha bojhona tadbirlarini erkinlashtirish.....	10
1.2. Bojhona qonunchiligi halqaro huquq bilan uyg'unlashtirish.....	18
1.3. O'zbekiston Respublikasi bojhona siyosatida bojhona infratuzilmasini takomillashtirish.....	26
II-Bob Davlat boj tarif siyosati: tushuncha, tarkibi va turlari.....	31
2.1. Tashqi iqtisodiy siyosat va uni asosiy vazifalari.....	31
2.2. Tashqi iqtisodiy siyosatni asosiy shakllari.....	35
2.3. O'zbekiston Respublikasini tashqi savdo siyosati va uni asosiy strategiyasi.....	40
III-Bob Bojhona siyosati: tuzilishi, asosiy vazifalari.....	49
3.1. Bojhona siyosatini shakllanish muxiti va bosqichlari.....	49
3.2. Halqaro savdoni globalashuvi sharoitida bojhona siyosati.....	57
3.3. Bojhona siyosatini zamonaviylashuvi.....	61
IV Bob Bojhona siyosatida iqtisodiy havfsizlik masalalari.....	65
4.1. Erkin savdo hududlari va bojhona ittifoqlari.....	65
4.2. Bojhona logistikasini bojhona siyosatida tutgan o'rni.....	73
4.3. Bojhona taomillarini soddalashtirish va halqaro savdo.....	95
V Bob Butun jaxon savdo tashkiloti halqaro savdoni rivojlantirishni halqaro institutidir.....	100
5.1. BJST tashkil etish tarihi.....	100
5.2. BJST ni asosiy tamoyillari va ularni iqtisodiy mohiyati.....	103
5.3. BJST ni faoliyatini xuquqiy asoslari.....	109
VI. O'zbekiston Respublikasini tashqi savdo faoliyatini rivojlantirish omillari.....	126
6.1. TIF ni tartibga solishni notarif usullaridan tarif usullariga o'tish.....	126
6.2. Eksport potensialini rivojlantirishda boj tarif siyosatini o'rni.....	128
6.3. TIF erkinlashtirishda bojhona tartiblari.....	138
6.4. O'zbekiston Respublikasining halqaro tashkilotlar bilan xamkorligi.....	151
Hulosa va takliflar.....	161
Izoxli so'zlar.....	165
Foydalangan adabiyotlar ruyhati.....	172

Содержание

Введение.....	6
I-Глава. Таможенная политика Республики Узбекистан и факторы её формирования.....	10
1.1. Либерализация таможенных мер по регулированию внешнеэкономической деятельности Республики Узбекистан.....	10
1.2. Сочетание таможенного законодательства с международным правом.....	18
1.3. Совершенствование таможенной инфраструктуры в таможенной политике Республики Узбекистан.....	26
II-Глава. Понятие, структура и виды таможенно - тарифной политики государства.....	31
2.1. Внешнеэкономическая политика и её основные задачи.....	31
2.2. Основные виды внешнеэкономической политики.....	35
2.3. Внешнеэкономическая политика Республики Узбекистан и её основная стратегия.....	40
III-Глава. Структура и основные задачи таможенной политики.....	49
3.1. Этапы и среда формирования таможенной политики.....	49
3.2. Таможенная политика в условиях глобализации международной торговли.....	57
3.3. Модернизация таможенной политики.....	61
IV-Глава. Вопросы экономической безопасности в таможенной политике..	65
4.1. Зоны свободной торговли и таможенные союзы.....	65
4.2. Место таможенной логистики в таможенной политике.....	73
4.3. Упрощение таможенных процедур и международная торговля.....	95
V-Глава. Всемирная торговая организация международной институт развития международной торговли.....	100
5.1. История создания ВТО.....	100
5.2. Основные принципы ВТО и их экономическая сущность.....	103
5.3. Правовые основы деятельности ВТО.....	109
VI-Глава. Факторы развития внешнеторговой деятельности Республики Узбекистан.....	126
6.1. Переход от нетарифных методов к тарифным методам регулирования ВЭД.....	126
6.2. Место политики таможенных тарифов в развитии экспортного потенциала.....	128
6.3. Таможенные порядки либерализации ВЭД.....	138
6.4. Сотрудничество Республики Узбекистан с международными организациями.....	151
Выводы и предложения.....	161
Глоссарий.....	165
Список использованной литературы.....	172

Contents

Introduction	6
III - Chapter. Customs policu of the Republic of Uzbekistan and factors of its shaping	
1.1. Liberalizitu customs measures on regulation of foreign economic activitu of the Republic Uzbekistan.....	10
1.2. Combination customs legislation with international right.....	18
1.3. Improvement of the customs infrastructure in customs policu of the Republic Uzbekistan.....	26
II - Chapter. Notion, structure and tupes policu dutu rates state	
2.1. Foreign economic policu and its primaru tasks.....	31
2.2. Main tupes foreign economic politicu.....	35
2.3. Foreign economic policu of the Republic Uzbekistan and its vfin strategu.....	40
III - Chapter. Structure and primaru tasks customs policu	
3.1. Stages and ambience of the shaping customs politicians.....	49
3.2. Customs polisu in condition globallitu to world trade.....	57
3.3. Modernization customs policu.....	61
IV - Chapter. Questions to economic safetu in customs policy	
4.1. Free trade zone and customs alliances.....	65
4.2. Place of the customs logistics in customs policu.....	73
4.3. Simplification of the customs formalities and world trade.....	95
V - Chapter. Worlde trade organization international institute developments to world trade	
5.1. Historu of the creation of WTO.....	100
5.2. Main principles of wto and their economic essence.....	103
5.3. Legal bases to activitu of WTO.....	109
VI-chapter. Factors of the development to foreign trade activitu of the Republic Uzbekistan	
6.1. Transition from nontariff methods to tariff method of the regulation FEA.....	126
6.2. Place of policu dutu rates in development of the export potential.....	128
6.3. Customs order liberalizitu of the FEA.....	138
6.4. Cooperation of the Republic Uzbekistan with international organization.....	151
Conclusions and offers	161
Glossariu	165
The list of the used literature	172

KIRISH

Bugungi kunda davlatning iqtisodiy havfsizligini taminlashda xamda davlat byudjetini to'ldirishda boj tarifi muxim axamiyat kasb etadi. Boj tarifi stavkalarini qo'llashda yoki tovarlardan bojhona bojlarini undirishda hatolarga yo'l qo'ymaslik, qaror qabul qilishda natijalar taxlili omilli bo'lishi zarur. Bunday natijalar taxlili iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy harakterga egadir Prezidentimiz I.A.Karimov Oliy Majlis qonunchilik Palatasi va Senatining 2005 yil 28 yanvardagi qo'shma majlisida «Bizning bosh maqsadimiz-jamiyatni demokratiyalashtirish va yangilash, mamlakatni modernizasiyalash va islox etishdir» mavzusida so'zlagan maruzalarida takidlanganidek: «Prinsipial muhim ustivor vazifalaridan biri soliq siyosatini yanada takomillashtirish va shu bilan birga Prezidentimiz I.A.Karimov 2005 yil mamlakatni ijtimoiy- iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2006 yilda iqtisodiy isloxotlarni chuqurlashtirishning eng muxim ustivor o'ynalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Maxkamasi majlisidagi maruzasida: «2005 yilda biz tashqi savdoni liberallashtirishda, jaxon ho'jalik aloqalariga integrasiyalashuv borasida yanada salmoqli natijalarga erishdik. Bunda mamlakatimizda ishlab chiqarilgan maxsulotlarni eksport qilishni rag'batlantirish, eksport-import operasiyalarini bojhona tariflari orqali tartibga solish tizimini yanada takomillashtirish, bojhona to'lovlarini unifikasiya qilish, soliq va bojhona mamuriyatchiligi bilan bog'liq jarayonlarni bojhona tushumlarini shakllantirish va boj tarif tizimini rivojlantirish kabi masalalar o'ta muhimdir»¹ deb takidlaganlar.

Aytish joyizki davlatning bojxona tarif siyosatiga doir yozilgan ilmiy ishlarni taxlil etadigan bo'lsak biz o'z o'rnida MDX doirasida hususan Rossiyada V.G.Svinuhovni “Tamojenno-tarifnoe regulirovanie VED” M: Ekonomist, 2004 yil o'quv qo'llanmasini va respublikamizda faoliyat olib borayotgan olimlardan Sh.Sh.Shorahmedov, I.R.Askarov va boshkalar tomonidan tayyorlangan “Tashki iqtisodiy faoliyatni boj tarifi orkali tartibga

¹ Karimov I.A. «Erishtilgan yutuqlarni mustaxkamlab, yangi marralar sari izchil xarakat qilishimiz lozim». T.: Halq so'zi, 2006 yil 11fevral. 2 bet.

solish”, T., Ijod dunyosi, 2002 yil xamda I.A.Hamidov, A.M.Alimov tomonidan “O’zbekiston Respublikasida tashqi iqtisodiy faoliyat asoslari”, T., O’zbekiston, 2002 yil kitob va o’quv – qo’llanmalarni ko’rsatib o’tishimiz mumkin.

Shuning uchun mazkur o’quv – qo’llanmada bojxona tarifi tizimini soddalashtirish bo’yicha ko’rilgan chora-tadbirlar katta rol o’ynaydi. Aytish joizki, yukorida zikr etilgan ustivor vazifalarning barchasi soliq siyosatimizni takomillashtirish bilan ham bevosita bog’lik. Soliqqa tortish masalasida amaliyotda sinalgan prinsip va yondashuvlarni ishlab chikish, bu borada boshqa mamlakatlarning ilg’or tajribasidan foydalanish o’ta muhimdir». Shu jixatdan ham bugungi kunda bojxona tushumlarini shakllantirish va boj tarif tizimini rivojlantirish kabi masalalar o’ta muhimdir. Shu sababli xam mazkur o’quv – qo’llanmada bojxona tarifi tizimi muammolari va ularning echimlari shuningdek istiqbollari xaqida fikr yuritiladi. Bojxona tarifi va proteksionizm asrlar osha iqtisodchi olimlarimiz tomonidan tinimsiz tadqiq etib kelinayotgan lekin xozirgacha o’z dolzarbligini yo’qotmagan mavzulardan biri bo’lganligi uchun xam mazkur darslikni yaratishga karor kilindi. Xozirgi kunda mavzu kundan kunga o’zining tadqiq etilishi lozim bo’lgan yangi qirralarini ochib bormoqda. Iqtisodiy siyosatning bu turi juda nozik masalalar echimidan tortib jiddiy havf tug’diruvchi xolatlarni bartaraf etishda qo’llanilishi mavzuning dolzarbligini yanada oshiradi. Ayniqsa jaxon ho’jaligi iqtisodiy jarayonlariga endigina kirib borayotgan davlatimizning ichki bozor munosabatlarini to’g’ri yo’lga qo’yishi, tashqi siyosatni samarali xamda aniq amalga oshirishi uchun xam ushbu mavzu tadqiq etishga loyiq bo’lib bugungi kunda yana ko’plab dolzarblikni isbotlovchi misollar keltirish mumkin.

Zamonaviy dunyoda barcha munosabatlar kup tomonlama iqtisodiy hamkorlik tomon siljib bormokda va hozirgi kunda chet mamlakatlar va halqaro tashkilotlar bilan iqtisodiy munosabatlarni o’rnatmasdan biror davlatning hayotini tasavvur kilish kiyin. Mustakillikka erishgandan buyon unlab davlatlar va halqaro tashkilotlar bilan urnatilgan yakin alokalar «davlat siyosatining

muhim tarkibiy kismi sifatida O'zbekiston tarakkiyotining ustuvor yo'nalishlaridan biri bulib kolmokda». Bugungi kunda jahon mamlakatlarining kupchiligi savdo-siyosiy boshkaruvning universal kup tomonlama tizimi - Jahon Savdo Tashkiloti (JST)ning azosi xisoblanadi. 148 mamlakat ushbu tashkilotning azosi bulsa, 30 dan ortiq mamlakatlar unga kirish uchun rasmiy arizalar berishgan, Jaxon Savdo Tashkilotining azosi bo'lmagan qator mamlakatlar esa to'la ravishda ushbu tashkilotning Savdo va Tariflar bo'yicha Umumiy Bitimi (GATT) normalari asosida tuziladigan sheriklik, hamkorlik to'g'risidagi shartnomalar doirasida Jaxon Savdo Tashkiloti Bitimlari qoidalarini o'z amaliyotlarida tadbiiq etib kelmoqdalar. Halqaro savdoning haqiqiy taraqqiyoti kun sayin yorqin namoyon bo'lmoqdaki, so'nggi yuz yillik ohirlarida tez suratlarida o'sib borgan jaxon iqtisodiy jarayonlarining globalizasiyalashuvi va internasionalizasiyasi halqaro iqtisodiy almashuvning chegaraviy va ichki boshkaruvi o'rtasidagi chegaraning asta-sekin yukolib borishiga olib kelmokda. Buning natijalaridan biri - Halqaro savdoni boshkarishda kun sayin eng kulaylik rejimidan milliy rejimga utish jarayoni bulib kolmokda.

Mustakillikka erishgandan sung, O'zbekiston Respublikasi uz manfaatlaridan kelib chikib, mustakil tashki iqtisodiy faoliyatni utkazish imkoniyatiga ega buldi, shu sababli tashki alokalarini milliy ho'jalikni rivojlantirish ehtiyojlariga muvofiklashtirish va ijtimoiy yunaltirilgan bozor iqtisodiyotiga o'tish, jaxon xamjamiyati mamlakatlarining o'sib borayotgan o'zaro bog'likligini xisobga olgan holda integrasiyalash jarayonlarini rivojlantirish vazifasi o'rtaga qo'yildi. Hukumatimiz jaxon ho'jaligi va bozoriga nisbatan milliy iqtisodiyotning yanada ochik bo'lishiga yo'naltirilgan chora-tadbirlarni amalga oshirishga kirishdi. Biroq respublikamizning jahon ho'jalik aloqalariga tug'ridan-to'g'ri, bevosita kirish jarayoni «katta sakrash» ko'rinishida amalga oshirilishi mumkin emas. Bu jarayon bosqichma-bosqich, obektiv tarkibiy shart-sharoitlar etilishiga qarab va

butun ho'jalik mehanizmini, hususan uning tashqi iqtisodiy sektorini islox qilish bilan rivojlanib boradi.

Xozirgi vaqtda iqtisodiy islohotlarni yanada chuqurlashtirish borasidagi hukumat faoliyatining asosiy vazifalaridan biri O'zbekistonning halqaro savdo tizimiga integrasiyalashuvini muvaffaqiyatli amalga oshirishdan iborat. Jaxon Savdo Tashkilotiga kirish mazkur integrasiyaning jadallashuviga ko'maklashadi va respublikaning chet el import va eksport bozorlariga eng qulay rejimlarda kirishi uchun imkoniyatlar yaratadi. Bugungi kunda respublikamiz tashqi iqtisodiy siyosatidagi eng dolzarb muammo turli mamlakatlar o'rtasida savdo va ayriboshlash bilan bog'lik munosabatlarni tartibga solish bilan shug'ullanuvchi yagona Halqaro tashkilot bulmish Jaxon Savdo Tashkilotiga tulaqonli azo sifatida kirish bo'lib qolmoqda. Yuqoridagilardan kelib chiqqan xolda o'quv qo'llanmada mamlakatimiz tashqi iqtisodiy aloqalarini tartibga solishning umumiy qoidalari hamda ushbu soxadagi konunchilik to'g'risida, shuningdek Jahon Savdo Tashkilotiga kirish arafasida turgan respublikamizning intellektual mulk soxasidagi ichki qonunchiligini mazkur tashkilot talablariga muvofiqlashtirish bilan bog'lik masalalar yoritib berilgan.

I-bob. O'zbekiston Respublikasining bojhona siyosati va uni shakllanish omillari.

Boj - tarifida bojlar mamlakat iqtisodiy rivojlanishning darajasi, tovarga ishlov berishga darajasi va boshqa omillar bilan belgilanadi. Mamlakatning iqtisodiy rivojlanish darajasi qanchaligini past bo'lsa, boj stavkalari shunchalik yuqori bo'ladi, chunki ular yordamida etarlicha rivojlanmagan tarmoqlar xaddan tashqari kuchli chet el raqobatidan ximoya qilinadi. Masalan Avstriyada bojlar SHvesariyadagidan deyarli uch baravar yuqori bojlar 50 % va undan ortiq rivojlanayotgan mamlakatlarda belgilanadi. Bojlar deyarli barcha mamlakatlarda yuqori, o'rta, past bojlarga bo'linadi, shuningdek boj to'lamasdan olib kelish mavjud. O'zbekiston Respublikasida ko'proq eng qulaylik berish rejimidan foydalanadigan mamlakatlar uchun qo'llaniladigan bojlarning o'rta stavkalari tadbiiq etilmokda. Bazi mamlakatlar, masalan Evropa Ittifoki azolari O'zbekiston Respublikasiga ancha imtiyozli bojhona tariflari rejimin qo'llaydilar, yani preferensiya beradilar.

1.1 O'zbekiston Respublikasi tashqi iqtisodiy faoliyatini tartibga solish bo'yicha bojhona tadbirlarini erkinlashtirish.

Tashqi iqtisodiy faoliyatni tartibga solishda boj - tarif usulini qo'llashning samaradorligi aniq tashkil etilgan va ishlayotgan boj to'lovlarini undirish tizimining faoliyatiga bevosita bog'liqdir. Bu faoliyatni amalga oshirishda xar bir bojhona maskanining ahamiyati kattadir. Bu boj to'lovlarini xisoblash, undirish, to'lovlarning tushishini nazorat qilish, jarayonlarni aniq tashkil qilish, xar bir xar bir bojhona maskanini, respublikamiz tashqi iqtisodiy faoliyatini tartibga solishni boj - tarif usulini amalga oshirishdagi ahamiyatini yanada oshiradi.

O'zbekiston Respublikasi Bojhona Kodeksining beshinchi bo'lim, 10-bob, 103- moddasiga asosan tovarlar va transport vositalarini bojhona vositalaridan boj undirilganda boj to'lovlari deklarant tomonidan to'lanadi,

agarda qonun xujjatlarida boshqacha tartib nazarda to'atilgan bo'lsa, u xolda deklarant o'rniga boj to'lovlarini xar qanday manfaaddor shahs to'lashi mumkin.

Bojhona to'lovlarini to'lash muddatlari to'lashni kechiktirish, taminlash to'lash tartibi, to'lovlarni to'lash bo'yicha javobgarlik choralari O'zbekiston Respublikasi Bojhona Kodeksining 108 - 113 - moddalarida ko'rsatilgan. Shularga asosan bojhona to'lovlari bojhona deklarasiyasi qabul qilingunga qadar yoki qabul qilinishi bilan bir vaqtda to'lanadi. Tovarlar notijorat maqsadlari uchun olib o'tilayotganda bojhona to'lovlari bojhona deklarasiyasini qabul qilish bilan bir vaqtda to'lanadi. Bojhona to'lovlarini to'lash muddatining o'tishi bojhona deklarasiyasini topshirish tugaganidan keyingi kundan boshlanadi. Bojhona to'lovlari bojhona organiga, halqaro pochta jo'natmalarida yuborilayotgan tovarlarga nisbatan esa aloqa korxonalariga O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasi belgilagan tartibda to'lanadi. Bojhona to'lovlari, agar qonun xujjatlarida boshqacha qoidalar nazarda tutilmagan bo'lsa, O'zbekiston Respublikasining milliy valyutasida to'lanadi.

To'lovchiga bojhona organining qaroriga asosan to'lovlarni kechiktirib yoki bo'lib - bo'lib to'lash imkoniyati, bojhona to'lovlarining to'lanishi O'zbekiston Respublikasi Bojhona Kodeksining 111- moddasida nazarda to'atilgan tartibda taminlangan tartibda berishi mumkin.

Bojhona to'lovlarini to'lashni kechiktirish yoki bo'lib - bo'lib to'lash bojhona deklarasiyasi qabul qilingan kundan boshlab ikki oydan oshmasligi lozim.

Qo'shilgan qiymat solig'i tovarlar ishlab chiqarish (ishlar bajarish, hizmatlar ko'rsatish), ularni realizasiya qilish xamda respublika xududiga tovarlar import qilish jarayonida qo'shilgan qiymatning bir qismini byudjetga ajratishdir (soliq kodeksining 65- moddasi).

Bojhona qonunchiligi asosida tovarlarni import qiluvchi yuridik va jismoniy shahslar import qilinayotgan ana shu tovarlar bo'yicha qo'shilgan qiymat solig'i to'lovchilari bilan xisoblanadi (soliq kodeksining 66 - moddasi).

Import qilinadigan tovarlarga solinadigan soliq miqdoriga tovarlarning (ishlarning, hizmatlarning) bojhona xaqidagi qonun xujjatlarig muvofiq belgilanadigan boj qiymati, shuningdek respublikaga tovarlarni import qilishda to'lanadigan aksiz solig'i, bojhona bojlari summalari kiritiladi (Soliq Kodeksining 70 - moddasi). Qo'shilgan qiymat solig'i 20 % lik stavka bo'yicha ijtimoiy jixatdan muxim xisoblangan oziq - ovqat tovarlarining ayrim turlari bo'yicha to'lanadi. Stavkalar va mazkur tovarlar ro'yhati Vazirlar Maxkamasi tomonidan belgilanadi. Import qilinadigan tovarlar yuzasidan qo'shilgan qiymat solig'ini to'lanishi bojhona rasmiylashtiruvigacha yoki ramiylashtirish vaqtida amalga oshiriladi. O'zbekistonda ishlab chiqarilgan tovarlarga va import qilingan tovarlarga aksiz solig'i solinadi. Aksiz to'lanadigan tovarlarning eksportiga aksiz solig'i solinmaydi. O'zbekison Respublikasiga tovarlar eksportiga nisbatan soliq solish rejimini qo'llaydigan davlatlarga tovarlar sotiladigan xollar bundan mustasno (Soliq Kodeksining 80 - moddasi).

Aksizlanadigan tovarlar ruyhati va aksiz soligi stavkalari Vazirlar Mahkamasi tomonidan 2002 yilning 31 dekabrda 455-sonli karori Bilan tasdiklangan aksiz soligi stavkalari qo'llanilmokda.

Import qilinadigan tovarlar uchun soliqqa tortish obekti - bojhona qonunchiligiga muvofiq belgilanadigan bojhona qiymatidir.

Import qilinadigan aksizlanadigan tovarlarga oid aksiz solig'i bojhona rasmiylashtirishigacha yoki rasmiylashtirishi vaqtida amalga oshiriladi. Tovar uchun bojni xisoblab chiqarish, to'lash va undirish uning bojhona qiymati asosida O'zbekiston Respublikasining Bojhona kodeksiga muvofiq amalga oshiriladi. Boj O'zbekiston Respublikasining davlat byudjetiga o'tkaziladi. Olib kirilayotgan tovar yuzasidan tuzilgan bitimning qiymatiga qarab baxolash tovarning bojhona baxosini chiqarishning asosiy usulidir. Agar asosiy usuldan foydalanib bo'lmasa, bojhona baxosini chiqarishning quyidagi usullari birin-ketin qo'llaniladi:

- aynan bir hil tovar yuzasidan tuzilgan bitim qiymatiga qarab baxolash;

- o'zlash tovar yuzasidan tuzilgan bitim qiymatiga qarab baxolash;
- qiymatlarni chegirib tashlash asosida;
- qiymatlarni qo'shish asosida;
- qiymatlarni chegirib tashlash va qiymatlarni qo'shish asosidagi usullar istalgan ketma-ketlikda qo'llanilishi mumkin².

Tovar batamom ishlab chiqarilgan yoki ushbu qonunda belgilangan talablarga muvofiq etarli darajada qayta ishlangan mamlakat tovar ishlab chiqarilgan mamlakat xisoblanadi. Bir gurux mamlakatlar, mamlakatlarning bojhona ittifoqlari, mintaqa va basharti, tovar ishlab chiqarilgan joyni aniqlash maqsadi ajratib ko'rsatishni taqozo etsa, biror mamlakatning muayyan qismi tovar ishlab chiqarilgan mamlakat deb xisoblanishi mumkin. Quyidagilar muayyan mamlakatda batamom ishlab chiqarilgan tovarlar xisoblanadi:

uning xududidan yoki xududiy suvlaridan yohud kontinental shelfidan va dengiz ostidan olingan foydali qazilmalar, agar mamlakat dengiz ostini qazish uchun mutlaq xuquqqa ega bo'lsa;

mamlakat xududida o'stirilgan yoki yigib olingan o'simlik maxsulotlari;

mamlakatda tugilgan va parvarish qilingan tirik xayvonlar;

mamlakatda etishtirilgan o'simlik maxsulotlari va xayvonlardan olingan maxsulot;

mamlakatda tayyorlangan ovchilik, baliqchilik va dengiz ovi maxsuloti;

mamlakat kemalarida yoki u ijaraga olgan (fraht qilgan) kemalarda jaxon okeanida ovlangan va (yoki) tayyorlangan dengiz ovi maxsulotlari;

mamlakatdagi ishlab chiqarish yoki boshqa operatsiyalarning natijasi bo'lmish ikkilamchi omashyo va chiqindilar;

mamlakatga qarashli yoki u ijaraga olgan kosmik kemalarda ochiq kosmosda olingan yuqori texnologiya maxsulotlari;

mamlakatda ushbu moddada ko'rsatib o'tilgan maxsulotlardangina ishlab chiqarilgan tovarlar.

² U Tolipov taxiri ostida «Osnovi tamojennogo delo» T.1999g GTK RUZ.

Tovarlarga nisbatan tarif imtiyozlari va preferensiyalar ushbu qonun bilan belgilanadi va ular individual hususiyatga ega bo'lishi mumkin emas, ushbu qonunning 33, 34 hamda 35-moddalarida nazarda tutilgan xollar bundan mustasno. Tarif imtiyozlari O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasi tomonidan belgilangan tartibda beriladi.

Boj undirishdan quyidagilar ozod qilinadi:

- halqaro yo'nalishda yuklar, bagaj va yo'lovchilar tashiydigan transport vositalari, shuningdek ularning yo'lda, oraliq to'htash joylarida bir maromda ishlashi uchun zarur bo'lgan yoki transport vositalarida yuz bergan avariyalarga (nosozliklarga) barxam berish uchun chet ellarda sotib olingan moddiy-tehnika taminoti buyumlari va asbob-anjomlari, yonilgi, oziq-ovqat maxsulotlari va boshqa mol-mulk;

qonun xujjatlariga muvofiq O'zbekiston Respublikasining valyutasi, chet el valyutasi (numizmatika uchun ishlatiladigan valyuta bundan mustasno), shuningdek qimmatli qogozlar;

dengizda ov bilan band bo'lgan O'zbekiston Respublikasi kemalarini xamda O'zbekiston Respublikasining yuridik va jismoniy shahslari tomonidan ijaraga olingan (fraht qilingan) kemalarni taminlash maqsadida bojhona xududidan tashqariga olib chiqiladigan moddiy-tehnika taminoti buyumlari va anjomlar, yonilgi, oziq-ovqat va boshqa mol-mulk, shuningdek ularning O'zbekiston Respublikasining bojhona xududiga olib kiriladigan ov maxsulotlari;

qonun xujjatlarida nazarda tutilgan xollarda davlat mulkiga aylantirilishi lozim bo'lgan tovarlar;

chet davlatlar vakillarining, O'zbekiston Respublikasi qonun xujjalari yoki halqaro shartnomalariga muvofiq boj to'lamasdan bularni olib kirish xuquqiga ega bo'lgan jismoniy shahslarning rasmiy yoki shahsiy extiyojlar uchun foydalanishiga mo'ljallab bojhona xududiga olib kiriladigan yoki bu xududdan olib chiqiladigan buyumlar;

tabiiy ofatlar, qurolli mojarolar, bahtsiz xodisalar yoki falokatlar yuz berganida yordam ko'rsatish uchun insonparvarlik yordami va beg'araz texnik ko'mak sifatida O'zbekiston Respublikasi bojhona xududiga olib kiriladigan tovarlar, shuningdek, davlatlar, xukumatlar, halqaro tashkilotlar tomonidan hayriya maqsadlarida olib kiriladigan tovarlar; (O'zR 25.04.2003 y. 482-II-son qonuni tahriridagi hat boshi), (oldingi tahririga qarang)

bepul o'quv, davolash va maktabgacha tarbiya bolalar muassasalari uchun mo'ljallangan o'quv qo'llanmalari;

uchinchi davlatlar uchun mo'ljallangan va bojhona nazorati ostida O'zbekiston Respublikasining bojhona xududidan tranzit tartibida olib o'tiladigan tovarlar;

bojhona qonun xujjatlariga muvofiq jismoniy shahslar tomonidan bojhona chegarasi orqali olib o'tiladigan va ishlab chiqarish yoki boshqa tijorat faoliyatini olib borish uchun mo'ljallanmagan tovarlar;

erkin savdo rejimi o'rnatilgan davlatlarga mansub bo'lgan va ulardan olib kiriladigan tovarlar;

O'zbekiston Respublikasi xukumati nomidan yoki uning kafolati ostida tuzilgan hukumatlararo va kredit bitimlari bo'yicha etkazib beriladigan tovarlar;

chet ellik investorlar tomonidan o'z ishlab chiqarish ehtiyojlari uchun O'zbekiston Respublikasiga olib kiriladigan mol-mulk;

chet ellik investorlar bilan tuzilgan mexnat shartnomalariga muvofiq O'zbekiston Respublikasida turgan chet ellik investorlar va chet davlatlar fuqarolarining shahsiy ehtiyojlari uchun olib kiriladigan mol-mulk;

O'zbekiston Respublikasi iqtisodiyotiga umumiy summasi ellik million AQSH dollaridan ziyod bo'lgan to'g'ridan - to'g'ri investisiyani amalga oshirgan chet ellik yuridik shahslar tomonidan olib kiriladigan tovarlar, bosharti olib kiriladigan tovarlar ularning o'z ishlab chiqarish maxsuloti bo'lsa;

maxsulot taqsimotiga oid bitim bo'yicha ishlar olib borish uchun mo'ljallangan va loyixa xujjatlariga muvofiq maxsulot taqsimotiga oid bitim

bo'yicha ishlarni bajarishda qatnashayotgan chet ellik investor yoki boshqa shahslar tomonidan O'zbekiston Respublikasiga olib kiriladigan tovarlar, ishlar va xizmatlar, shuningdek investor tomonidan olib kiriladigan, maxsulot taqsimotiga oid bitimga muvofiq investorga tegishli bo'lgan maxsulot;

reklamalar va takdimotlar uchun olib kiriladigan tovarlar;

byudjetdan taminlanadigan tashkilotlar tomonidan (yoki ularning buyurtmalari bo'yicha) byudjet mablag'lari xisobidan o'z ehtiyojlari uchun O'zbekiston Respublikasiga olib kiriladigan tovarlar;

O'zbekiston Respublikasining bojhona xududiga:

chet el kreditorlari xisobidan xukumat kafolati ostida moliyalashtiriladigan investisiya loyixalarini amalga oshirish uchun olib kiriladigan texnologik jixozlar;

yangi qurilayotgan va qayta qurilayotgan, halq istemoli tovarlari ishlab chiqarishga ixtisoslashtirilgan korxonalar uchun olib kiriladigan texnologik jixozlar;

chet el investisiyalariga asoslangan korxonalarning ustav kapitaliga chet ellik investorlar tomonidan ulush sifatida olib kiriladigan texnologik jixozlar;

vakolatli bankning tegishli tasdig'i bo'lgan taqdirda, belgilangan tartibda tasdiqlangan loyixalarga muvofiq yangi ishlab chiqarishlarni barpo etish, ishlab turgan ishlab chiqarishlarni zamonaviylashtirish va texnik jixatdan qayta jixozlash uchun olib kiriladigan texnologik jixozlar;

vakolatli bankning tegishli tasdig'i bo'lgan taqdirda, lizingga topshirish uchun olib kiriladigan texnologik jixozlar;

kichik biznes korhonalari tomonidan o'zlari tashkil etayotgan ishlab chiqarishlar uchun olib kiriladigan texnologik jixozlar.

O'zbekiston Respublikasining boshqa davlatlar bilan savdo-iqtisodiy munosabatlarini amalga oshirishda:

O'zbekiston Respublikasi bilan birga erkin savdo zonasi yoki bojhona ittifoqini tashkil qilgan yohud shunday zona yoki ittifoq tuzish maqsadini

ko'zlovchi bitimni imzolagan davlatlarda ishlab chiqarilgan tovarlarga;

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasi tomonidan belgilanadigan O'zbekiston Respublikasi milliy preferensiya tizimidan foydalanuvchi rivojlanayotgan mamlakatlarda ishlab chiqarilgan tovarlarga nisbatan boj to'lashdan ozod qilish, boj stavkalarini kamaytirish yoki preferensial tartibda tovar olib kirishga (olib chiqishga) tarif kvotalari belgilash kabi preferensiyalar yo'l qo'yiladi.

O'zbekiston Respublikasining tashqi savdo siyosatini uning bojhona xududi doirasida amalga oshirishda:

O'zbekiston Respublikasi Bojhona kodeksida belgilangan tegishli bojhona rejimlari doirasida bojhona nazorati ostida O'zbekiston Respublikasining bojhona xududiga vaqtincha olib kiriladigan yoki undan vaqtincha olib chiqiladigan tovarlarga;

O'zbekiston Respublikasining halqaro shartnomalariga muvofiq chet elda investisiya sohasidagi xamkorlik obektlarini qurish uchun butlovchi buyumlar tarkibida olib chiqiladigan tovarlarga;

O'zbekiston Respublikasining bojhona xududidan davlat extiyojlari uchun eksportga ajratilgan xajmlarda olib chiqiladigan tovarlarga;

O'zbekiston Respublikasining bojhona xududiga chet el investisiyalari ishtirokidagi korxonalarining chet el korxonalarining ustav fondlariga ulush sifatida olib kiriladigan tovarlarga, shuningdek qonun xujjatlariga muvofiq maxsulotni taqsimlash to'g'risidagi bitimlarda nazarda tutilgan xollarda shunday korxonalar olib chiqib ketadigan o'zlari ishlab chiqargan tovarlarning ayrim turlariga nisbatan ilgari to'langan bojni qaytarish, boj stavkasini kamaytirish va aloxida xollarda bojdan ozod qilish kabi tarif imtiyozlari berilishiga yo'l qo'yiladi.

1.2 Bojhona qonunchiligi halqaro xuquq bilan uyg'unlashtirish.

Halqaro savdoda ishtirok etadigan tovarlarni soliqqa tortishni tashkil qilish qiyin emas, va uni shunday tashkil qilish mumkinki, okibatda tovarlar taqsimotining optimal usulida sezilarli o'zgarishlar sodir bo'lmaydi.

O'zbekiston xukumati pahtachilikni muxim soliq bazasi sifatida ko'radi. Davlat daromadlarini ushlab turish – O'zbekistonning, boshqa rivojlanayotgan mamlakatlar singari, turmush darajasini ushlab turish, ijtimoiy hizmatlarni bajarish, va inson omiliga talim va sog'lik orqali sarmoyalar qilish garrovidir. Shunga karamasdan, erdan foydalanish turiga bog'lik bo'lmagan, daromadlardan (yoki er omillaridan) olinadigan soliq tizimini tashqil etishni yanada jadallashtirish, xamda suv va o'g'itlar kabi omillarning to'lik bahosini undirib olishni tashkil qilish lozimdir.

Agar asosiy eksport tovarlarini soliqqa tortish borasida argumentlar qabul qilinadigan bo'lsa, shunisini xam unutmaslik kerak bo'ladiki, omillardan samarasiz foydalanishga bog'liq bir qator harajat turlari xam mavjuddir. Eksport solig'ini kiritish oqibatlarining taxlili, eksport tariflari taxliliga o'hshashdir. Eksport solig'i ichki narhlarni jaxon narhlaridan past darajaga tushiradi, shu bilan ichki ishlab chiqarishni pasaytiradi va yalpi istemolni oshiradi. SHuning natijasida ishlab chiqaruvchilarning ortiqligi, davlat g'aznasiga tushadigan daromadlarning xajmiga va istemolchilar ortiqligining o'sishiga nisbatan kattaroq darajada pasayadi. 1994 yil iyul oyida O'zbekiston Respublikasining xukumati, bosh organi Jenevada joylashgan, Umumjaxon Savdo Tashkilotiga (BST) hat taqdim etdi. Bu hatda, rasmiy ravishda, O'zbekiston Respublikasining shu tashkilotga azo bo'lish istagi bildirilgan edi. BST – ko'p tomonlama tashkilot bo'lib, uning maqsadlari: azo mamlakatlar orasida ruy beradigan tovarlar va hizmatlarning halqaro savdosida mavjud notarif to'siqlarni yo'q qilish, savdoda hizmatlari bilan yordam berish, mavjud qoidalarning rasionalizasiyasi va garmonizasiyasini olib borishdan iborat. 1997 yil 1 yanvar

kuniga qadar BST 132 mamlakatni birlashtirgan, va bu mamlakatlarning yalpi jaxon tovar va xizmatlari savdosidagi ulushi 90% tashkil qilgan edi. 32 mamlakat bu takshilotda nazoratchi statusiga ega, shulardan 30 tasi esa, jumladan O'zbekiston xam, tashkilotga teng xuquqli azo bo'lish maqsadida olib borilayotgan kelishuvlarning turli darajasidagi mamlakatdir. O'zbekiston Respublikasining BSTga azo bo'lishga intilayotganligi-ning sababi – ko'p mamlakatlarning savdo munosabatlarini tartibga solib turuvchi halqaro savdo tizimiga o'zining integrasiyasini taminlashdir. Bu turdagi integrasiya respublikamizning rivojlanish strategiyasini amalga oshirish uchun zarurdir. Sababi shuki, BSTga azo mamlakatlar bilan savdoni oshirish orqali O'zbekiston o'zining mahsus va iqtisodiy maqsadlarini amalga oshirish imkoniga ega bo'ladi, shular qatorida eksport daromadlarini va chet el sarmoyalarini oshirish, maxalliy ishlab chiqarishni kengaytirish xamda iqtisodiyotning ishlab chiqaruvchi va boshqa daromadli soxalarida axoli bandliligini oshirish. Bunday, savdoga yunaltirilgan, strategiya deyarli barcha muvaffaqiyatli rivojlanayotgan, xamda o'tish davridagi mamlakatlar tomonidan o'z milliy iqtisodiyotlarini diversifikasiyalashdagi eng asosiy usul sifatida qo'llanilib kelinmokda.

O'zbekistonning BSTga va halqaro savdo tizimiga integrasiyalashuvi uning rivojlanish strategiyasini, boshqa BST azo mamlakatlarning O'zbekistonning eksport tovarlariga nisbatan ochiq xamda nodiskriminasion tarzda qarashlarini taminlagan xolda, ravon va barqaror olib borishiga imkon yaratadi. Bu esa, albatta, O'zbekistonga o'zining savdo va investision imkoniyatlarini to'liq ishlatishiga sharoit yaratadi.

Bundan tashqari, O'zbekiston BSTga azoligiga erishishi tufayli quyidagi bir qator imkoniyatlarga ega bo'ladi:

- o'z importi uchun horijiy bozorlardan foydalanish imkoniyatlarining kengayishi;
- yanada barqarorlashgan tashqi sharoitlar;
- “adolatsiz” savdo qilinayotgan tovarlardan ximoya;

- xam tashqi, xam ichki investisiyalarni jalb qilishni qo'llab quvvatlanishiga yangi imkoniyatlarning ochilishi;
- savdo, axoli bandliligi va ishab chiqarishning o'sishi, tortishuvlarni samarali yo'llarda xal qilinish mehanizmlaridan foydalanish imkoniyatlarining ochilishi;
 - ko'p tomonlama savdo tizimiga tasirning oshishi;
 - davlat byurokrtiyasining pasayishi;
 - fiskal daromadlarning ortishi;

BST ning faoliyati negizida yotuvchi eng asosiy tamoil – halqaro savdodagi nodiskriminasiya. Bu tamoilning o'zi esa xam mumkin qadar qulaylik berish tamoilidan, xam milliy rejim tamoilidan kelib chikadi. Mumkin qadar qulaylik berish rejimining (MKKBR) mazmuni shundan iboratki, O'zbekistondan eksport qilinayotgan tovarlar boshqa mamlakat xududidagi bozorlarga import tovari sifatida kirayotganida, boshqa shu rejimga azo mamlakatlarning tovarlariga nisbatan qo'llaniladigan bojhona tariflaridek, eng qulay shartlarda o'tkaziladi. BSTga azo mamlakatlarning O'zbekistonga nisbatan MKKBRni qo'llashi nafaqat O'zbekistondan keladigan tovarlarga import bojlarini kamaytirishga, balki boshqa: import to'lovlarini o'tkazish bo'yicha yig'imlar xamda import proseduralarini amalga oshirishga doir barcha rasmiylashtirishlar buyicha shartlarni qamrab oladi.

Milliy rejim mazmuni quyidagichadir: O'zbekistonning tovarlari boshqa BSTga azo mamlakatning bozoriga tushganida, ularga nisbatan bozor raqobatida shu azo mamlakatning o'zida ishlab chiqarilgan tovarlarga nisbatan quyiladigan shartlarning o'zi qo'llanilishi lozimdir, shu tamoil hizmatlar soxasiga xam tegishlidir. O'zbekistonning BSTga azoligi boshqa azo mamlakatlarning uning eksportiga eng past bojhona va boshqa bojlar qo'llashini kafolatlaydi. Bojhona bojlarini pasaytirish borasidagi BSTga azo mamlakatlarning harakatlari, eng asosan, barcha azo mamlakatlar tomonidan bojhona bojlarini va boshqa turdagi bojlarning ko'tarilishidan o'zlarini ximoyalash maqsadida amalga oshirayotgan tadbirlardir. Bu tadbirlarning negizida shunday tomoil yotadiki: agar biz

importga nisbatan bojlarni ko'tarmasak, bizning eksportimizga nisbatan xam bojlar past darajada turadi; va buning ustidan xar tomonlama nazoratni BST bajaradi. BSTga azo sanoati rivojlangan mamlakatlar deyarli barcha tovarlarga qo'yiladigan bojlarni chegaralashdi, va o'z navbatida azo bo'lgan rivojlanayotgan mamlakatlar shunday tovarlar sonini kengaytirib borishmoqda. Agar BSTning azosi bojhona bojini "chegaralasa" (limit o'rnatasa), demak azo shu o'rnatilgan bojhona bojidan kattaroq bojni kelishilmagan xolda o'rnatmaslik haqidagi majburiyatni oladi, yani shunday boj o'rnatilgan tovarlarni eksport qilayotgan boshqa BSTga azo barcha mamlakatlarga shu bojni, ularga kompensasiya to'lamasdan turib, ko'tarishiga xuquqini yo'qotadi.

1.3 O'zbekiston Respublikasi bojhona siyosatida bojhona infratuzilmasini takomillashtirish.

Tashqi iqtisodiy faoliyatni davlat tomonidan tartibga solishda boj tarifi va notarif usullarning qo'llanilishi xar bir davlatning iqtisodiy havfsizligi va barqarorlini taminlash uchun xizmat qiladi. Tashqi iqtisodiy faoliyatni tartibga solishda bojhona organlari faoliyatini iqtisodiy jixatlarini aloxida olib o'rganadigan bo'lsak ular tomonidan amalga oshirilayotgan bojhona baxosini to'g'ri xisoblab bojhona to'lovlari va yig'imlarini adolatli undirish asosiy ahamiyat kasb etadi. Undan tashqari kontrabanda va bojhona qoidabuzarliklariga qarshi kurash xam davlatimizning iqtisodiy havfsizligini taminlashda muxim ro'ly o'ynaydi. Yuqoridagi faoliyat turlari va valyuta nazorati ushbu organ faoliyati ko'lamini yanada kengaytiradi xamda iqtisodiy tizimdagi tashqi iqtisodiy faoliyat bilan shug'ullanuvchi ho'jalik subektlar faoliyatiga tasir o'tkazadi.

Tashqi iqtisodiy faoliyat tarkibida halqaro savdo aloxida asosiy o'rinlardan birini egallaydi. Halqaro savdoni rivojlantirishning nazariy asoslari bugungi kunga qadar ko'plab iqtisodchi olimlar tomonidan takidlab kelingan. Ayniqsa mutloq va nisbiy afzalliklar nazariyasi halqaro savdo rivojlanishida asosiy o'ringa ega. Halqaro savdoni tartibga solishda amalga oshiriladigan tadbirlar bevosita va bilvosita tashqi iqtisodiy faoliyatga tasir etganligi sababli xam aksariyati xollarda o'quvchilar ko'z oldiga tashqi iqtisodiy faoliyat deganda halqaro savdo kelishi tabiydir.

Halqaro savdo munosabatlarida biz albatta O'zbekiston Respublikasi tovarlar va xizmatlar eksport va importni ko'z oldimizga keltiramiz va ushbu faoliyat turini yanada rivojlantirish uchun amalga oshiriladigan vazifalar quyidagilardan iborat bo'lishi mumkin deb o'ylaymiz:

- halqaro savdoni erkin amalga oshirish uchun monopoliyaga qarshi kurashish;

- halqaro savdoning mukammal rivojlanishi uchun tashqi iqtisodiy faoliyat bilan shug'ullanuvchi davlat tashkilotlarining faoliyati ko'lamini yoki hizmat ko'rsatish doirasini yanada yaxshilash va halqaro savdo jarayonlarida ishtirok etuvchi subektlar uchun qonuniy imtiyozlar xamda erkinliklarni ko'paytirish;
- tashqi iqtisodiy faoliyat bilan shug'ullanuvchi yakka tartibdagi tadbirkorlar iqtisodiy bilimlar bazasini va xuquqiy bilim saviyasini oshirish, ularni tezkor ahborot bilan taminlanishida va olingan malumotlarni to'g'ri talqin etib ulardan samarali foydalanishni yo'lga qo'yish va xokazo.

Bizga malumki O'zbekiston Respublikasida valyuta ayriboshlashning erkinlashuvi, tashqi iqtisodiy faoliyatni tartibga solishning iqtisodiy usullaridan foydalanilishi natijasida iqtisodiy barqarorlik birmuncha ijobiy tomonga o'zgarib bormoqda. Jaxon ho'jaligiga integrasiyalashuv, eksport-import munosabatlarida tovarlar va hizmatlar turlarining va xajmining oshib borishi O'zbekiston Respublikasi mavqeni yanada oshirib bormoqda.

Bojhona ishida tarif orqali tartibga solish xamda lisenziyalash, kvotalash, texnik to'siqlarni qo'yishda geopolitik hususiyatlarni inobatga olgan xolda tovarlar eksporti va import geografiyasini chuqur o'rganib faoliyat yuritish ushbu hizmat ko'rsatish turi takomillashuvi va samarali faoliyat yuritishini taminlaydi. Barcha davlatlarda bo'lgani kabi republikamizda xam bojhona bojlarini undirish jarayonlarida o'ziga hos tomonlar va unga tasir etuvchi omillar mavjud bo'lib ularni xisobga olmaslik xam albatta samaradorlikka tasir etishi mumkin. Bu hususiyatlardan ayrimlarini ko'rsatib o'tsak maqsadga muvofiq bo'lar edi.

Birinchidan O'zbekiston Respublikasi axoli soni va tarkibi MDX va qo'shni Markaziy Osiyo davlatlariga qaraganda o'sish xamda o'zgarishlari jixatdan tubdan farq qilishi, buning natijasida istemolning xar yili yoki xar ikki-

uch yilda o'zgarib turishi, bunda bojhona bojlari stavkalarini belgilashda vujudga keladigan tezkor va aniq taxlilga zaruratning vujudga kelishi;

Ikkinchidan davlat boshqaruvi xamda iqtisodiyotda o'ziga hos tashqi va ichki siyosatning mavjudligi va ularning biriga muvofiq kelish darajasi;

Uchinchidan tashqi olamning ayniqsa qo'shni davlatlarning munosabatlarini o'ziga hoslik va ularning respublikamiz iqtisodiy manfaatlariga tasiri va boshqalar.

Kiskacha hulosa

Hulosa qilib aytish mumkinki bojhona – tarifi vositasida tartibga solishning xuquqiy asosini tashkil etuvchi “Bojhona kodeksi” va “Boj tarifi to'g'risidagi” qonunlar bojhona tarifining poydevori bo'lib hizmat qiladi. Tovar nomenklaturasi, bojhona qiymatini aniqlash va boj undirish metodologiyasi, ularni joriy etish, O'zgartirish yoki bekro qilish mehanizmi, tovarlning kelib chiqish mamlakatini aniqlash qoidasi, bojhona - tarifi vositasida tartibga solish soxasida ijroiyy xokimiyatning amal qilish mezonlarini belgilovchi meyorlar tarifning negizini tashkil etadi. Tovarni olib kirish xuquqi uchun soliq xisoblangan boj stavkasi – bojhona tarifining faol qismini tashkil etadi. Hulosa qilib aytadigan bo'lsak tashqi iqtisodiy faoliyatni davlat tomonidan tartibga solishda umumiy iqtisodiy qonuniyatlar va kategoriyalar talablariga mos ravishda boj tarifini o'rnatish yoki tartibga solishning notarif usullaridan optimal darajada foydalansak samardorlik oshishi mumkin deb xisoblaymiz.

Mustaqil ishlash va o'z - o'zini nazorat qilish uchun savollar:

- 1.Boj tarifi tizimining muammollari va ularning echimlarini ishlab chiqish qanday olib boriladi?
- 2.Tashki savdo siyosatiga tasir kiluvchi omillar.
- 3.Boj tarifining tizimini rivojlanish taxlili nimadan iborat?
4. Bu raundlarda kandy asosiy masalalar kurilgan?
5. Butunjahon savdo tashkiloti kachon tashkil topdi?
6. Boj tarif tizimining rivojlanish istiqbollari?

Tavsiya etiladigan adabiyotlar:

1. I.A.Karimov – Uzbekiston XXI asr busagasida: havfsizlikka tahdid, barkarorlik shartlari, tarakkiet kafolatlari. T: Uzbekiston, 1997 y
- 2.V.G.Svinuhov – Tamojenno-tarifnoe regulirovanie VED, M., Ekonomist, 2004
3. E.F.Avdokushin – Mejdunarodnye ekonomicheskie otnosheniya. M: IVS «Marketing», 1997 g
4. V.I.Fomichev – Mejdunarodnaya trgovlya. M: Infra- M, 2001 g
- 5.Mejdunarodnye ekonomicheskie otnosheniya, uchebnik, pod red. I.P.Fominskogo, M., Ekonomist, 2004 g.

II-Bob. Davlat boj tarif siyosati: tushunchasi, tarkibi va nazariy asoslari

Tashqi iqtisodiy faoliyatni tartibga solishda boj - tarif usulini qo'llashning samaradorligi aniq tashkil etilgan va ishlayotgan boj to'lovlarini undirish tizimining faoliyatiga bevosita bogliqdir. Bu faoliyatni amalga oshirishda xar bir bojhona maskanining ahamiyati kattadir. Bu boj to'lovlarini xisoblash, undirish, to'lovlarning tushishini nazorat qilish, jarayonlarni aniq tashkil qilish, xar bir xar bir bojhona maskanini, respublikamiz tashqi iqtisodiy faoliyatini tartibga solishni boj - tarif usulini amalga oshirishdagi ahamiyatini yanada oshiradi.

2.1. Tashqi iqtisodiy siyosat va uni asosiy vazifalari.

Davlatning iqtisodiy havfsizligini taminlashda iqtisodiyotni boshqarishga aralashish darajasi muxim ahamiyat kasb etadi. Bunda davlat makroiqtisodiy barqarorlashtirish siyosatini olib boradi. Undan tashqari soxalar taraqqiyotini taminlash va korxonalar faoliyatini rivojlantirish masalalari xam davlat iqtisodiy siyosatiga bog'liq bo'lib bu borada xuquqiy normativ baza yaratiladi va asoslangan iqtisodiy siyosat ishlab chiqiladi.

Tashqi iqtisodiy faoliyatni davlat tomonidan tartibga solish davlat tashkilotlari tomonidan chora-tadbirlar majmuasini ishlab chiqish va uni bajarilish jarayonini o'zida aks ettiradi. Bu chora tadbirlar mamlakatning halqaro iqtisodlashuvdagi ishtirokidan keladigan foydani olish, jaxon ho'jaligidagi davriy pasayishlarning tasirini yo'qotish yoki kamaytirish, shuningdek valyuta kurslarining tebranishi va jaxon iqtisodiyotidagi boshqa salbiy xodisalarning ichki iqtisodiyotga tasirini pasaytirishga yoki yo'qotishga, dunyo bozorida milliy ishlab chiqarish mavqeini mustaxkamlashga yo'naltirilgan. Boshqacha aytganda, davlat tomonidan tartiblash xar bir mamlakat tashqi iqtisodiy siyosatining asosiy vazifasini, yani milliy iqtisodiyotni

samarali rivojlanishi uchun qulay tashqi sharoit yaratishni ko'zda tutuvchi chora-tadbirlarni amalga oshirishdir.

Tashqi iqtisodiy faoliyatni davlat tomonidan tartiblashga tub iqtisodiy islohotlar amalga oshirilayotgan mamlakatlarda katta ahamiyat beriladi. Ayniqsa O'zbekistonda iqtisodiyotni barqarorlashtirish va ho'jalik yuritishning yangi modelini shakllantirishda bosh islohotchi sifatida davlatga muxim rol ajratilgan.

Tashqi iqtisodiy faoliyatni davlatlararo tartibga solish halqaro iqtisodiy tashkilotlar tomonidan ishlab chiqiladigan va ishtirokchi mamlakatlar manfaatlarini taminlashga, halqaro ayirboshlashni rag'batlantirish va uning samaradorligini oshirishga, umuman jaxon ho'jaligini barqaror bo'lishiga va rivojlanishiga qaratilgan chora-tadbirlarni amalga oshirish demakdir. Tashqi iqtisodiy faoliyatni aloxida davlat darajasida, xam davlatlararo darajada tartibga solish turli mamlakatlardagi sheriklar o'rtasida amalga oshiriladigan iqtisodiy operasialarga, bitimlarga turli hil usullar, vositalar, yo'l-yo'riqlar yordamida tasir etish jarayonini aks ettiradi. Halqaro iqtisodiy aloqalar rivojlangani sari tasir etish yo'llari xam takomillashib bormoqda. Shuningdek, o'zaro munosabatlarning murakkablashuvini, yangi ustivorliklarni, tashqi savdo va valyuta- kredit bitimlarini tuzishda, hornjiy sarmoyalash va boshqa operasialarda sheriklarning maqsad va manfaatlarini to'laroq xisobga oluvchi yangi yondashuvlar yuzaga kelmoqda.

Tashqi iqtisodiy faoliyatni iqtisodiy usullar bilan tartibga solish choralarini mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy xolati va uning halqaro maydondagi o'rni o'zgarishlari bilan mutanosib bo'lishi lozim. Faqat shu xoldagina tashqi iqtisodiy aloqalarni davlat tomonidan tartibga solish masalalarini davlat manfaatlariga va uning iqtisodiy havfsizligini taminlashga yo'naltirib echish mumkin.

Bojhona tariflarini tartibga solish davlat siyosatini shakllashtirishda bojhona hizmatining tashqi savdo bojhona statistikasi malumotlari asosida faol

qatnashishini taminlash zarur. **Boj** tarifiga tarif beradigan bo'lsak shuni aytishimiz mumkinki, ihtiyoriy mamlakatning boj tarifi bojhona bojlarini aniq stavkalaridan iboratdir.

Bojhona boji – tovarlarni import yoki eksport qilishda, bojhona organlari tomonidan undiriladigan va eksport import sharoitini belgilovchi to'lanishi lozim bo'lgan to'lovdur.

Bojhona bojlari mohiyatiga ko'ra, uchta asosiy vazifani bajaradilar:

- fiskal, bu vazifa xam import va eksport bojlariga tegishlidir. Chunki bu bojlar davlat byudjetini to'ldirish manbaalaridan biridir.
- proteksionistik (ximoya)- bu vazifa faqat import bojlariga taluklidir. Chunki ular yordamida maxalliy ishlab chiqaruvchilarni chet raqobatchilaridan ximoya qiladi;
- muvozanatlashtiruvchi, yani mamlakat ichki bozoridagi narhni jaxon bozorlaridagi narhlardan past bo'lgan tovarlarni mamlakat xududidagi eksport qilishni oldini olish. Bu vazifa eksport bojlariga tegishlidir.

Tashqi savdo faoliyati azaldan xar bir mamlakatning halqaro iqtisodiy munosabatlari shuningdek iqtisodiy barqrorlikni taminlashning muxim omili bo'lib xisoblangan. Tarixdan bojhona hizmatining rivojlanishi xam davlatlar o'rtasida savdo iqtisodiy munosabatlarni rivojlanishiga bog'liq bo'lib bugungi kunga qadar takomillashib keldi.

Respublikamizning jaxon ho'jaligida o'z o'rniga ega bo'lishi, faol ishtirok etishini taminlash maqsadida amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar davlatimizda bojhona hizmatini xamda bojhona ishini jaxon talablariga va halqaro darajada tashkil etishni talab qiladi. O'zbekiston Respublikasi bojhona organlari Respublikamiz tashqi savdo siyosatini amalga oshirishda faol ishtirok etuvchi organ bo'lib, ular amalga oshirayotgan bojhona nazorati va bojhona rasmiylashtiruvini samarali tashkil etish, samarali fiskal siyosatni amalga oshirish o'z o'rnida iqtisodiy nuqtai nazardan dolzarblikka ega.

Xar qanday davlat bo'lishidan qat'iy nazar savdo siyosati iqtisodiy taraqqiyot uchun muxim omil xisoblanadi va boj tarifi orqali tartiba solish uning asosiy mehanizmlaridan biri xisolblanadi.

Boj tarifi (customs tariff) o'z o'rniga qarab quyidagicha aniqlanadi:

- savdo siyosatining asosiy quroli va davlatning ichki bozorni tartibga solish vositasi, shuningdek jaxon bozorida o'z o'rniga ega bo'lish va o'z tasirini o'tkazish maqsadida xam qo'llaniladi;
- boj tarifida ko'zda tutilgan bojhona bojlari stavkalari bojhona chegarasi orqali olib o'tilayotgan tovarlar va transport vositalari uchun tashqi iqtisodiy faoliyatda tovarlar nomenklaturasi asosida belgilanadi;
- bojhona bojining aniq stavkasi, aniq bir tovarni bojhona chegarasi orqali olib kirish va olib chiqishda qo'llaniladi;

Bojhona chegarasi va geografik chegara o'rtasida farq mavjud bo'lib ular bir biriga o'hshash tushunchalar emas. Tovar deganda xar qanday mulk turi tushuniladi, ayniqsa bojhona chegarasi orqali olib o'tiladigan tovarlar keng qamrovli bo'lib misol elektr energiyasi va boshqalar.

Bojhona bojlarining turlari va ularning sinflanishi.

Boj tarifi xar qanday davlatda aniq boj stavkalaridan iborat bo'ladi va ular bojhona chegarasi orqali kirib kelayotgan va chmqib ketayotgan tovarlardan undiriladi.

Bojhona boji (customs duty) – majburiy to'lov bo'lib bojhona organlari tomonidan eksport va import qilinayotgan tovardan undiriladi.

Bojhona bojlri asosan uchta funksiyani bajaradi:

- fiskal, yani import va eksport bojlari orqali davlat byudjetining daromadlar qismi to'ldiriladi;
- preteksionistik (ximoya) import boji orqali davlat o'zining maxalliy ishlab chqaruvchilarini kutilmagan raqobatdan ximoya qiladi;
- muvozanatlashtiruvchi, agarda ayrim tovarlar jaxon bozorlaridagi narhlridan past bo'lsa, eksport bojlari orqali eksport qilish mumkin bo'lmagan tovarlarni

chetga chiqib ketishini oldini olishda ishlatiladi; Bojhona bojlarining sinflanishi:

Undirilish usuliga ko'ra:

- *advalor*– tovarning bojhona qiymatidan foizda xisoblanib undiriladi (misol uchun tovarning bojhona qiymatidan 20% miqdorida)
- *spesifik (hos)* – tovar birligidan o'rnatilgan tartibda undiriladi (misol uchun xar bir dona tovar uchun 10 dollar)
- *aralash* – qorida ko'rsatilgan ikkala turdagi boj turini o'z ichiga oladi (misol uchun tovarning bojhona qiymatidan 20% lekin xar bir donasidan 10 dollardan oshmagan xolda)

Advalor bojlar savdoga solinadigan soliqlardan farqli ravishda bir hil turdagi tovarlarga faqat ularning sifati turlicha bo'lgan xollarda ko'proq qo'llaniladi. Advalor bojlarini qo'llanilishi ichki bozorni bir hilda ximoyalab turadi va xar qanday tovar narhi tebranishlari byudjet daromadlarini o'zgartira olmaydi yani tovarning narhi o'sishi yoki pasayishi foiz stavkasiga hech qanday tasir o'tkaza olmaydi balki narhlar o'zgarishi bilan xam muntazzam o'zgarib boradi. Misol uchun 200 dollar turadigan tovarga 20%li advalor boj stavkasi o'rnatiladigan bo'lsa bu foiz stavkasining puldagi ko'rinishi 40 dollarga teng bo'ladi. Tovar narhining 30 dollarga oshishi byudjet daromadlarinig xam 6 dollarga oshishiga olib keladi, agarda tovarning narhi 100 dollarga tushadigan bo'lsa davlat byudjeti daromadlari xam 20 dolarga qisqaradi. Advalor bojlarining salbiy tomoni bojhona qiymatini to'g'ri xisoblashni talab qiladi, ularning to'g'ri xisoblanishi bojlarning undirilishini samaradorligini oshiradi. Tovar narhiga ko'p tomonlama iqtisodiy va mamuriy omillarning tasir etishi advalor bojlaridan foydalanishda suektiv boxolash masalasida bir qator muammolarni keltrb chiqarishi mumkin.

Hos bojlar standart tovarlarga nisbatan qo'llaniladi va bojhona bojlarini undirish jarayonlarida masuliyatni suistemol qilish extimolini kamaytiradi. Birgina hos bojlardan foydalangan xolda bojhona bojlarini undiradigan bo'lsak

unda hos bojlarning tovarning narh teranishlariga yuqori darajada bog'liqligini kuzatamiz. Misol uchun 8000 dollar turadigan avtomobildan 1000 dollar miqdorida hos boj undirilsa ushbu avtomobilning narhi 12000 dollarga o'zgarishi 12,5% li bojni 8,3% ga tushishiga olib keladi, bunga sabab hos tarif stavkalarining qo'llanilganligidir. Boshqa tomondan olib qaraganda iqtisodiy inqiroz paytida yoki tushish davrida hos bojar maxalliyishlab chiqaruvchilarni samarali ximoya qiladi.

Undirilish obektiga ko'ra :

- *import* – boji, davlatning ichki bozoriga erkin muomala uchun kiritilayotgan tovarlarga nisbatan qo'llaniladi. Asosan maxalliy ishlab chiqaruvchilarni horijiy raqobatchilardan ximoya qilishda qo'llaniladi.
- *eksport* - boji, davlat bojhona chegarasidan chiqib ketayotgan tovarlardan undiriladi.va bundan asosiy ko'zlangan maqsad ichki bozordagi narhlarni jaxon bozoridagi narhlarni tenglashtiriladi;
- *tranzit* – boji, davlat xududidan o'tib ketayotgan tranzit tovarlardan undiriladi. Bu asosan savdo urushlari paytida qo'llaniladi.

Tavsiflanishiga ko'ra:

- *Mavsumiy* – bojar, asosan halqaro savdoni tezkor tartibga solish maqsadida qo'llaniladi, misol uchun qishloq ho'jaligi maxsulotlari. Odatda ularning mudati bir necha oydan uzog'i bilan bir yildan oshmasligi kerak.
- *Dempinga qarshi* – bojar, ichki bozoga past narhlarda olib kirilayotgan tovarlarga nisbatan qo'llaniladi, agarda maxalliy ishlab chiqaruvchilarga bunday narhlarda tovar olib kirish zarar etkazsa ushbu boj turining qo'llanishi samarali natija beradi va ishlab chiqarish xajmini kengaytiradi;
- *kompensasion* – bojar, bunday turdagi bojar bevosita va bilvosita subsidiyalar olib ishlab chiqarilgan va arzon narhda ichki bozorlarga kirib kelgan tovarlarga nisbatan qo'llaniladi;

- *mahsus* –bojlar. Odatda bunday bojlar maxalliy ximoya qilish bilan birga savdo munosabatlarida ishlab chiqilgan horijiy davlatlar siyosatiga javob tariqasida xam davlat manfaatlarini ko'zlagan xolda qo'llaniladi.

Bunday turdagi asosiy bojlar xamkorlar tomonidan majburiyatlar suistemol qilingan xolda qo'llaniladi. Bunday bojlar qo'llanilishida asosan ikki tomonlama sharnoma va kelishuvlar muxim rol o'ynadi va ular siyosiy yo'l bilan xal qilinadi. Bunday turdagi bojlar boshqa boj turlari qo'llanilmagan xolatda yoki buzilganda ishlatiladi.

Kelib chiqishiga ko'ra:

- *avtonom* – bojlar, xukumat organlarining br tomonlama xarakati natijasida vujudga keladi. Bunday paytda asosiy qarorni davlat qabul qiladi, va aniq boj stavkalari o'rnatiladi.
- *konvension (sharnomali)* – bojlar, ikkitomonlama va ko'p tomonlama shartnomalarga asoslangan xolda ishlab chiqiladi va qo'llaniladi.
- *preferensial* – bojlar, boj tarifi stavkalaridan past ko'rinishda qo'llaniladi va undiriladi xamda rivojlanayotgan davlatlarda eksport xajminioshish maqsadida qo'llaniladi. 1971 yildan boshlab import tarifi stavkalarini kamaytirish xisobiga xam rivojlanayotgan davlatlarda bir qator yutuqlarga erishilgan.

1-jadval

Bojhona bojlari turlari va ularni sinflanishi

Undirilish usuliga ko'ra	Hos	Advalor	Aralash
Undirilish obektiga ko'ra	Import	Eksport	Tranzit
Tavsiflanishiga ko'ra	Mavsumiy	Dempingga qarshi	Kompensasion
Kelib chiqishiga ko'ra	Avtonom	Konvension	Preferensial
Stavkalarining turlari bo'yicha	Doimiy	O'zgaruvchan	-
Xisoblanishiga ko'ra	Nominal	Samarali	-

Manba: A. Kireev «Mejdunarodnaya ekonomika»1998 yil. Moskva

Stavkalarining turlari bo'yicha:

- *doimiy* – boj tarifi, stavkasi xukumat toonidan o'rnatilgan bo'lib qaysiki o'zgartirish mumkin emas.
- *o'zgaruvchan* – boj tarifi, davlat organlari tomonidan o'rnatilgan va o'zgartirilishi mumkin bo'lgan tarif stavkalari kiradi bunda asosan ichki narhlarni jaxon bozoridagi narhlrga tenglashtirish jarayonida qo'llaniladi. Misol uchun Evropada qishloq ho'jalik maxsulotlarining yagona narhini belgilashda qo'llaniladi.

Xisoblanish usullariga ko'ra:

- *nominal* – tarif stavkasi, boj tarifida ko'rsatilgan tarzda o'rnatiladi. Ular davlat importi va eksportini rivojlantirish jarayonida umumiy tarzdagi bojhona bojlarini undirilishini o'zida aks ettiradi.
- *samarali* – bojhona bojlarining real qiymatini tovarning ohirgi narhida aks ettiradi.

Tarif usullariga import va eksport bojlarini joriy qilish kirsam, notarif usullariga tashqi iqtisodiy faoliyat ishtirokchilariga subsidiyalar berish, kvotalash, lisenziyalash kabilar kiradi.³

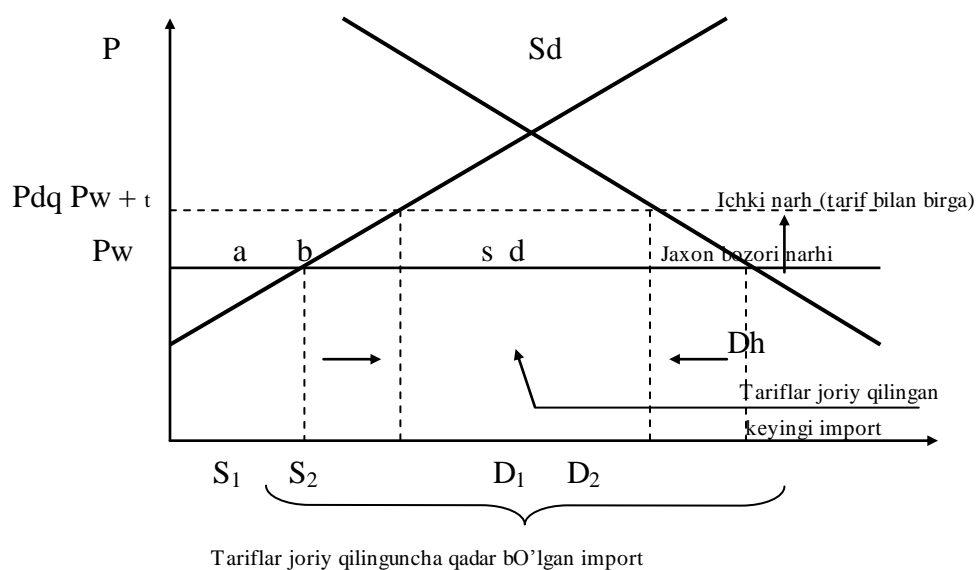
³ A.Kireev. Mejdunarodnaya ekonomika. M.1998 g. YUniti.

2.2. Tashqi iqtisodiy siyosatni asosiy shakllari.

Bojhona bojlari avvalo import bojlari va eksport bojlariga ajraladi. Import bojlari davlat byudjetini to'ldirish maqsadida va ichki bozorlarga tushadigan chet el tovarlari oqimini tartibga solish uchun belgilanadi. Eksport bojlari mamlakat ichida talab ko'p bo'lgan maxsulotlar taqchilligining oldini olish maqsadida belgilanadi. Boj olinadigan maxsulotlar, boj olinmaydigan maxsulotlar, olib ketish va olib ketish taqiqlangan maxsulotlar, shuningdek, bojhona bojlari stavkasi, yani, ularning tartibga solingan ro'yhati bojhona tariflari deb ataladi. Bojhona tariflarini ishlab chiqarish, tabiiy farqlar (xayvonot va o'simlik dunyosi), qayta ishlash darajasi (hom ashyo, yarim tayyor maxsulotlar, tayyor buyumlar) ko'ra, taqsimlangan maxsulotlar ro'yhatini o'z ichiga olgan maxsulot sarhillovchilar (klassifiqatorlari) asosida qurilgan. Bu klassifiqatorlar maxsulotlarini tariflash va shartli belgilashning uyg'unlashtirilgan tizimi bo'lib, unda olti honali shartli raqam belgiga ega bo'lgan maxsulot xaqidagi asosiy malumotlar xamda uning maxsulotlar nomenklaturasidagi o'rni ko'rsatilgan. Masalan, 210431 kod quyidagini bildiradi: 21-maxsulotlar guruxlari, 04- maxsulotlar o'rni (pozisiyasi) va 31-subpozisiyasi.

Bojhona tariflari bir yoki bir necha boj miqdorlari ustuniga ega bo'lishi mumkin, yani, ular oddiy va murakkab bo'ladi. Oddiy bojhona tariflari ustuni maxsulotlar kelib chiqqan mamlakatlardan qatiy nazar iaxsulotlarga yagona stavkalarini ko'zda tutadi. Murakkab bojhona tariflari ustunida esa, maxsulot bir necha boj stavkalariga ega bo'ladi va u yoki bu mamlakatga unda vujudga kelgan iqtisodiy va siyosiy vaziyatlarga qarab tanlov asosida qo'llaniladi. Halqaro savdo tartibga solishda eng ko'p qo'llaniladigan usul bo'lib, tarif, yani, importga solinadigan bojhona boji xisoblanadi. Importga tariflarning mahsus va advalor turlari o'zaro farqlanadi. Mahsus bojlar import qilinayotgan tovarlar birligiga nisbatan O'rnatiladi. Masalan, 1 barel neftga nisbatan 2 EVRO.

Advalor bo'lar import qilinayotgan tovar qiymatiga nisbatan malum foiz tariqasida belgilanadi. Masalan, avtomobil harid narhining 40% idan. Import tariflari joriy qilingunga qadar ichki ishlab chiqarish qajmi S_1 , ichki talab qajmi esa D_1 teng bo'lgan. Talab va taklif o'rtasidagi farq $(D_1 - S_1)$ import xisobiga qoplangan. Mamlakat iqtisodiyoti yopiq bo'lganida edi baxolar darajasi P_e ga teng bo'lgan bo'lar edi. Xamda talab va taklif muvozanati E nuqtada o'rnatilgan bo'lur edi. Mamlakat iqtisodiyoti ochiq bo'lgani va importga cheklovlar yo'qligi tufayli milliy bozordagi narhlar jaxon bozori narhlari P_w , bilan bir hil. Importga tarif joriy qilinishi natijasida ichki baxolar P_w dan P_d qadar ko'tariladi. Xar ikkala turdagi import tariflarning oqibatlarini deyarli bir hil bo'lib, buni biz «Import tariflari kiritilishi natijalari» nomlangan grafik vositasida ko'rib chiqamiz.

1- Chizma. Import tariflari kiritilishi natijalari

Oqibatda istemolchilar malum bir yo'qotishlarga duch keladilar. Bu yo'qotishlar grafikda a, b, c, d soxalar bilan ko'rsatilgan. Baxolarning ko'tarilishi ilgari raqobatbardosh bo'lmagan ayrim ichki ishlab chiqaruvchilar uchun xam foyda ko'rib ishlashga imkon beradi. Umuman shu soxada band milliy ishlab

chiqaruvchilar ishlab chiqarish xajmini S_1 dan S_2 ga qadar oshiradi va S_2-S_1 xajmdagi maxsulot P_d baxoda sotiladi. SHu xajmdagi maxsulotni istemolchilar oshirilgan narhda sotib oladilar va **a** soxaga teng yo'qotishga duch keladilar. Ammo, bu yo'qotish ichki ishlab chiqaruvchilarning o'sgan foydasiga aylanadi.

Baxolarning o'sishi oqibatida istemolchilar ko'rilayotgan tovar istemoli xajmini D_1 dan D_2 qadar qisqartiradi. Bu yo'qotish grafikda **d** soxa bilan ko'rsatiladi va u xech kimning foydasi bilan qoplanmaydi. S_2-D_2 oraliq tarif joriy qilingandan so'ngi import xajmi bo'lib, shu xajmda tovarni istemolchilar ilgarigidan yuqori baxoda sotib oladilar. Buning natijasida ular turmush darajasidagi yo'qotish ro'y beradi. Bu yo'qotish grafikda **s** soxa bilan belgilangan bo'lib, u davlat byudjetiga borib tushadi. YAni, bu soxadagi istemolchilarning yo'qotishi davlatning foyda ko'rishi bilan qoplanadi. Tarif kiritilishi oqibatida istemolchilar talabi arzon import tovaridan qimmat ichki tovarga yo'naltiriladi. Istemolchilarning o'sgan to'lovlari yuqori chegaraviy harajatga ega, raqobatbardosh bo'lmagan samarasiz ichki ishlab chiqarishni kengayishiga olib keladi. Istemolchilarning bu yo'qotish **b** soxasi bilan belgilangan bo'lib, tarifning «ishlab chiqarish samarasi» deyiladi va xech kimning foydasi bilan qoplanmaydi.

Shunday qilib:

Istemolchilarning yo'qotishlari	Ishlab chiqaruvchilar foydasi	Davlat daromadi	Jamiyatning sof yo'qotishi			
$a + b + c + d$	-	a	-	c	+	$b + a$

Demak, istemolchilarning **a** soxadagi yo'qotishlari ishlab chiqaruvchilar foydasining o'sishi xisobiga qoplanadi. Ayni damda istemolchilar shu tarmoq korhonalari aksiyadorlari bo'lishsa, ular yo'qotishlarining bir qismi o'sgan dividendlar sifatida qaytadi.

«s» soxada davlat olgan daromadini transfert to'lovlarini oshirish, soliqlarni pasaytirish, byudjet tashkilotlarida ishlovchilar ish xaqini oshirishi ko'rinishida istemolchilarga qaytarishi mumkin.

Ammo b + d soxalarida jamiyat sof yo'qotishga duch keladi. Valyuta kursi o'zgarishi bu yo'qotishlarni bir oz qoplashi mumkin. Masalan, 20% li tarif kiritilishi natijasida milliy valyuta 4% ga qimmatlashsa, import qilinayotgan tovarlarning milliy valyutada ifodalangan ichki baxosi 20% ga emas, 16% ga oshadi. Bu esa tarif kiritilishi oqibatida jamiyatning sof yo'qotish b va d soxalarining 80% ini $((16 / 20) * 100 \text{ q } 80)$ tashkil etishini anglatadi. Umuman olganda tariflarni kiritilishiga nisbatan bir-biriga zid fikrlar mavjud bo'lib, bu tadbir mamlakat iqtisodiyoti xolati, hususiyati va qo'yilgan maqsadlar bilan asoslanadi. Endi import kvotalari va lisenziyalarni taqsimlash uslublari xaqida so'z yuritsak. Jaxon amaliyotida tashqi iqtisodiy faoliyatni tartibga solishning bilvosita usullariga qaraganda bevosita usullaridan kengroq foydalaniladi. Bevosita usullar mazmuniga ko'ra, iqtisodiy, mamuriy, meyoriy-xuquqiy ko'rinishga ega bo'lishi mumkin.

Lisenziyalash va kvotalash iqtisodiy harakterdagi bevosita usullar ichida keng tarqalgani xisoblanadi.

Lisenziyalash – bu, tashqi iqtisodiy operasialarni amalga oshirishga davlat tashkilotlaridan ruhsat olishning malum tartibidir. Tashqi iqtisodiy operasialarga maxsulotlar, ishchi va hizmatchilar eksporti xamda moliya operasialarini o'tkazish, horijga ishchi kuchini ishga joylashtirish va boshqalar kiradi. O'zbekistonda lisenziyalar faqat davlat ro'yhatida qayd etilgan tashqi iqtisodiy faoliyat qatnashchilariga beriladi. Ularni boshqa yuridik shahslarga berish taqiqlangan.

Maxsulotlar eksporti va importini lisenziyalash davlatga ular oqimini qattiq tartibga solish, bazi xollarda ularni vaqtincha chegaralash va shu asosda tashqi iqtisodiy taqchillik o'sishining to'htash xamda savdo balansining tenglashtirish imkonini beradi.

Umuman, import maxsulotlariga beriladigan lisenziyalar quyidagi usullar yordamida joylashtiriladi.

1. Ochiq auksion – davlat lisenziyalarni yuqori baxolarni taklif qilgan ishlab chiqaruvchilarga berishi.
2. Afzal ko'rish tizimi – davlat birinchi navbatda lisenziyalarni ishlab chiqarish xajmi jixatidan yirik bo'lgan firma va kompaniyalarga xech qanday shart va talablarsiz beradi.
3. Harajat usuli – davlat lisenziyalarni yirik ishlab chiqarish quvvatlariga va resurslariga ega bo'lgan firma va kompaniyalarga beradi.⁴

Maxsulotlar, shuningdek, ishchi va hizmatchilar eksporti va importiga lisenziyalar berish xuquqiga O'zbekiston Respublikasining quyidagi boshqaruv tashkilotlari ega: Vazirlar Maxkamasi, Moliya, Adliya, Ichki ishlar, Sog'liqni saqlash, Halq talimi vazirliklari, shuningdek, Markaziy bank.

Belgilangan chegaralar doirasida amalga oshiriladigan bitimlarga lisenziyalar xar bir aloxida bitim uchun mol etkazib berish xajmi yoki qiymatiga qarab, Tashqi iqtisodiy aloqalar agentligi tomonidan beriladi. Moliya operasiyalarini o'tkazishga lisenziyalar asosan Respublika Moliya vazirligi va Markaziy bank tomonidan o'z va horijiy banklarga, moliya muassasalariga beriladi. Ular moliya-kredit muassasalariga mamlakat ichida va uning tashqarisida chet el valyutasi bilan operasialarni amalga oshirish, horijiy moliya-kredit muassasalariga esa ichki bozorda yuridik va jismoniy shahslarga hizmat ko'rsatish xuquqini beradi. Lisenziyalash bilan bir qatorda jaxon amaliyotida maxsulotlarni, shuningdek, ishchi kuchi eksport va importini chegaralash maqsadida kvotalash keng qo'llaniladi.

Bu usulning moxiyati shundan iboratki, unda vakolatli davlat yoki halqaro tashkilot aloxida maxsulotlar, hizmatlar, mamlakatlar va mamlakatlar guruxi bo'yicha malum davrga eksport va importga miqdoriy yoki qiymat chegaralarini belgilaydi. Davlat tomonidan tartibga solish tadbiri sifatida kvotalash to'lov balanslarini ichki bozorda talab va taklifni balanslashtirish uchun muzokaralarda

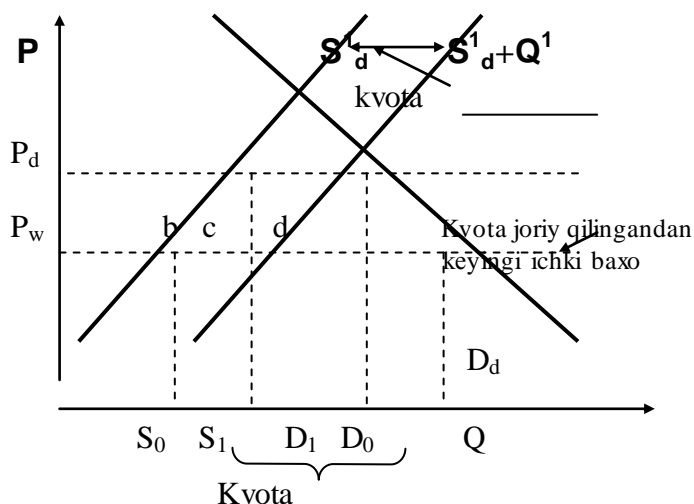
⁴ Polb Krugman. Mejdunarodnaya ekonomika. Moskva. 2004 g

o'zaro kelishuvga erishish uchun qo'llaniladi. O'zbekistonda kvotalash halq istemoli mollarni va strategik hom ashyoning muxim turlarini olib chiqishni chegaralash usuli sifatida qo'llanilmoqda. Kvotalash faqat maxsulot oqimlarinigina emas, balki ishchi kuchi oqimlarini tartibga solishda xam qo'llaniladi. ko'pgina rivojlangan mamlakatlar ichki mexnat bozorini ximoyalash maqsadida horijdan ishchi kuchi importiga kvotalar o'rnatadi.

Xozirgi vaqtda kvotalash bojlarga nisbatan ko'proq qo'llanilishiga ikkita sabab bor:

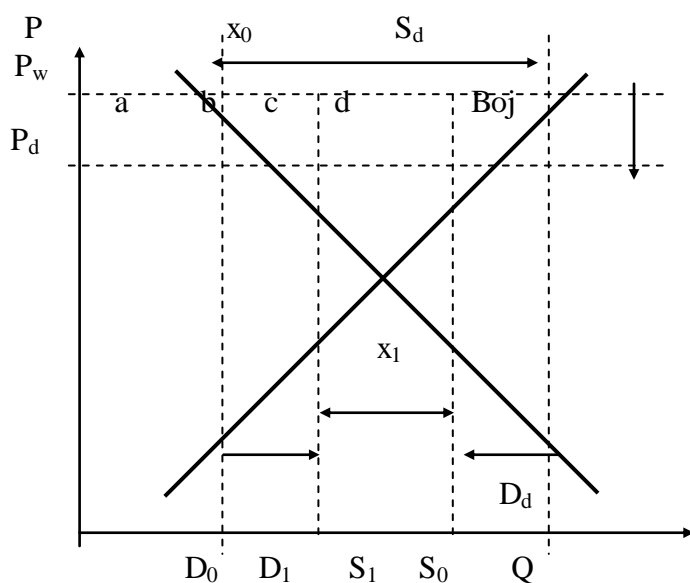
1. Tarif stavkalari halqaro savdo kelishuvlariga asosan belgilanadi. Ayrim xollardan tashqari vaziyatlarda, mamlakatlar tarif stavkasini oshira olmaydilar va shuning uchun iqtisodiyotni raqobatdan ximoya qilish maqsadida kvotalarga etiborni qaratishga majbur bo'ladi.
2. Ximoyaga muxtoj tarmoqlar xam importga kvotalar joriy qilishni qo'llaydi. Chunki, tarifni joriy qilishga nisbatan imtiyozli lisenziyalar olish osonroqdir.

Import kvotalari erkin raqobat sharoitiga ko'proq mos keladi. +uyidagi «Tashqi savdoda kvotalar qo'llanilishining iqtisodiy oqibatlari» nomli chizmadan ko'rinish turibdiki, kvotalar joriy qilinishi natijasida umumiy farovonlikdagi yo'qotishlar,

2- Chizma. Tashqi savdoda kvotalar qo'llanilishining iqtisodiy oqibatlari

tariflar kiritilganidagi singari **b** va **d** soxalardan iborat bo'lsa, **s** soxa ruhsat etilgan importga ustama narhlarni ko'rsatadi va axolidan lisenziya beruvchi tashkilotlarga beriladigan transfertni harakterlaydi. Tariflarga nisbatan kvotalarni joriy qilishdan ko'riladigan farovonlikdagi yo'qotishlar ikki xolatda katta bo'ladi. Birinchidan, kvotalar maxsulotlar import qilayotgan milliy ishlab chiqaruvchilar yoki horijiy firmalar monopol xukmronligi darajasini oshirsa. Ikkinchidan, importga lisenziyalar samarasiz joylashtirilsa.

3- chizma. Eksport tarifi

Yuqoridagi chizmadan ko'rinib turibdiki, eksport bojlari sharoitida maxsulotlar ichki baxosi (P_d) uning tashqi baxosidan (P_w) kam. Bunday vaziyatda ichki istemol D_0 dan D_1 gacha o'sadi, ishlab chiqarish S_0 dan S_1 gacha, eksport esa X_0 dan X_1 ga kamayadi. Eksport bojlarini joriy qilish natijasida milliy ishlab chiqaruvchilarda ($a+b+c+d$) soxalarda yo'qotishga duch bo'ladilar. Halqaro baxolarga nisbatan ichki baxoning kamayishidan istemolchilar «**a**» soxada yutuqqa erishsa, davlat esa «**s**» soxada daromadga ega bo'ladi. Sof yo'qotishlar (**b+d**) soxalardan iborat bo'ladi. Endi eksport subsidiyalari va kompensasion import bojlari to'g'risi to'htalsak. ko'pchilik xollarda eksportni davlat tomonidan rag'batlantirish tadbiri sifatida ko'pchilik

mamlakatlarda eksport subsidiyalari qo'llaniladi. Bunda tajriba – konstruktorlik ishlari va eksportga mo'ljallangan ishlab chiqarishni bevosita moliyalashtirish yoki bu maqsadlarga davlat byudjetidan imtiyozli kreditlar berish ko'zda tutiladi. Eksport subsidiyalari turli shakllarda qo'llaniladi. Bularga:

- eksportyor firmalarga yoki horijiy sheriklarga past foizli kreditlar berish;
- firmalarga ishlab chiqarish xajmidagi eksport ulushiga muvofiq soliq imtiyozlarini berish;
- bevosita subsidiyalash kiradi.

Masalan, dempingga qarshi bojlar o'z valyuta resurslarini to'ldirish maqsadida jaxon bozoriga hom ashyo resurslarini eksport qilishni ko'paytirgan sobiq ittifoqdosh respublikalarga nisbatan faol qo'llanilmoqda.

Eksport bojlari va eksportni ixtiyoriy cheklashga keladigan bo'lsak. Eksportga tariflar yoki eksport bojlari kiritilishining oqibati import bojlari kiritilishi oqibatining aynan aksidir. Ixtiyoriy ravishda eksportni cheklash eksport kvotalarining bir turi bo'lib, horij mamlakatlarining ayrim mamlakatlarga «ixtiyoriy» eksport miqdorini cheklashdan iborat. Bu erda «ixtiyoriy so'zi» shartli harakterga ega. Chunki, eksport qilayotgan mamlakat savdo siyosatida o'z xamkorlari tomonidan birorta nohushlikka duch kelmasligi uchun eksport miqdorini cheklaydi. Ixtiyoriy ravishda eksportni cheklash ikki hil hususiyatga ega:

1. Ixtiyoriy ravishda eksportni cheklash milliy istemolchilar uchun tarif va kvotalarni belgilashga nisbatan ancha sezilarsiz. Shuning uchun istemolchilar ularni etiborsiz qabul qiladilar va xukumatga norozilik bildirmaydilar.
2. Ixtiyoriy ravishda eksportni cheklash sharoitida horij istemolchilari ular sotib olayotgan maxsulotiga yuqoriroq narh belgilashlari mumkin. Shunday qilib, horijliklar ixtiyoriy ravishda eksportni cheklash sharoitida eksportyor ko'rgan yo'qotishlarni narhlarni oshirish xisobiga qoplashadi.⁵

⁵ A.Kireev Mejdunarodnaya ekonomika. M.1998g YUniti

2.3. O'zbekiston Respublikasini tashqi savdo siyosati va uni asosiy strategiyasi.

Xar bir faoliyat amalga oshirilishida unga bir nechta omillar tasir etganidaek tashqi iqtisodiy faoliyatni tashkil etish jarayonlari xam bir necha omillar bilan bog'liqdir. Bu omillarni sinflaydigan bo'lsak iqtisodiy, ijtimoiy va xuquqiy omillar bo'yicha ajratib o'rganish zarur.

O'zbekiston Respublikasi tashqi iqtisodiy faoliyatini tashkil etishning xuquqiy asosi sifatida tashqi iqtisodiy faoliyat to'g'risida qonunning qabul qilishiga aloxida etibor berish kerak. Mazkur qonun 1991 yil O'zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishganidan so'ng sobiq ittifoq davrida yaratilgan qonundan farqli ravishda ishlab chiqildi. 1991 yil 14 iyunda qabul qilingan "O'zbekiston Respublikasining tashqi iqtisodiy faoliyati to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonuniga (O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining Ahborotnomasi, 1991 yil, № 8, 182 modda; 1992 yil №9, 335-modda) o'zgartishlar va qo'shimchalar kiritilib 2000 yil 26 mayda yangi taxriri joriy qilindi. Tashqi iqtisodiy faoliyat to'g'risidagi qonun tashqi iqtisodiy faoliyatni amalga oshirish bilan bog'liq bo'lgan munosabatlarni tartibga soladi. Ushbu qonunning asosiy vazifalari tashqi iqtisodiy faoliyatni amalga oshirishda O'zbekiston Respublikasi iqtisodiy havfsizligini taminlash, uning iqtisodiy suvereniteti va iqtisodiy manfaatlarini ximoya qilish, milliy iqtisodiyot rivojini rag'batlantirish, mamlakat iqtisodiyotining jaxon iqtisodiy tizimiga integrasiyalashuvi uchun shart-sharoitlar yaratishdan iboratdir.

Agar O'zbekiston Respublikasining halqaro shartnomasida O'zbekiston Respublikasining tashqi iqtisodiy faoliyat to'g'risidagi qonun xujjatlarida nazarda tutilganidan boshqacha qoidalar belgilangan bo'lsa halqaro shartnoma qoidalari qo'llaniladi.

Tashqi iqtisodiy faoliyat deganda O'zbekiston Respublikasi yuridik va jismoniy shahslarining horijiy davlatlarning yuridik va jismoniy shahlari,

shuningdek, halqaro tashkilotlar bilan o'zaro foydali iqtisodiy aloqalarini o'rnatish va rivojlantirishga qaratilgan faoliyati tushuniladi.

O'zbekiston Respublikasida ro'yhatga olingan yuridik shahslar, shuningdek, O'zbekiston Respublikasining xududida doimiy yashash joyiga ega bo'lgan va yakka tartibdagi tadbirkor sifatida ro'yhatga olingan jismoniy shahslar tashqi iqtisodiy faoliyat bilan shug'ullanishga xaqlidir.

O'zbekiston Respublikasining davlat organlari, agar qonun xujjatlarida boshqacha qoida belgilanmagan bo'lsa tashqi iqtisodiy faoliyatni amalga oshirishlari mumkin.

Tashqi iqtisodiy faoliyatning asosiy prinsiplari quyidagilardan iborat:

- Tashqi iqtisodiy faoliyat subektlarining erkinligi va iqtisodiy mustaqilligi;
- Tashqi iqtisodiy faoliyat subektlarining tengligi;
- Savdo-iqtisodiy munosabatlarni amalga oshirishda kamsitishlarga yo'l qo'ymaslik;
- Tashqi iqtisodiy faoliyatni amalga oshirishdan o'zaro manfaatdorlik;
- Tashqi iqtisodiy faoliyat subektlarining xuquqlari va qonuniy manfaatlari davlat tomonidan ximoya qilinishi;

O'zbekiston Respublikasining boj tarif tizimining asosini «Boj tarifi to'g'risida» gi qonun tashkil etib u bilan birga «Bojhona kodeksi», «Bojhona xizmati to'g'risida»gi qonunlar xuquqiy meyoriy asos sifatida xizmat qiladi. Shu bilan birga bojhona qonunchiligini qo'llanilishidagi ayrim meyorlarning o'ziga hosligi Vazirlar Maxkamasining qarorlari, Prezidentimizning farmonlari tomonidan aks ettiriladi. Ayrim bojhona xuquqiy meyorlar boshqa qonunchilik aktlarida xam berilgan, bularni yo'riqnomalar, buyruqlar, va ko'rsatmalar tashkil etadi.

O'zbekiston Respublikasi boj tarifi to'g'risidagi qonuni O'zR OM 29.08.1997 y. 471-I-son qonuni⁶ga muvofiq amalga kiritilgan. Qonunga quyidagilarga asosan o'zgartirishlar kiritilgan:

⁶ O'zR OM 29.08.1997 y. 471-I-son qonuni

O'zR 29.08.1998 y. 681-I-son qonuni, O'zR 12.05.2001 y. 220-II-son qonuni, O'zR 13.12.2002 y. 447-II-son qonuni, O'zR 25.04.2003 y. 482-II-son qonuni, O'zR 12.12.2003 y. 568-II-son qonuni, O'zR 30.04.2004 y. 621-II-son qonuni, O'zR 03.12.2004 y. 714-II-son qonuni.

Ushbu qonun boj tarifini shakllantirish va qo'llanish tartibini, shuningdek O'zbekiston Respublikasining bojhona chegarasidan olib o'tilayotgan tovarlardan boj undirish qoidalarini belgilaydi.

Mazkur qonunning asosiy vazifalari O'zbekiston Respublikasining jaxon iqtisodiyoti bilan samarali integrasiyalashuvi uchun shart-sharoit yaratish va iqtisodiy manfaatlarini ximoya qilishdan iborat bo'lib, u O'zbekiston Respublikasining bojhona xududida amal qiladi.

Boj tarifi to'g'risidagi qonunga binoan boj tarifi - bojhona chegarasidan olib o'tiladigan, O'zbekiston Respublikasi tashqi iqtisodiy faoliyatining Tovar nomenklaturasi (bundan keyin matnda Tovar nomenklaturasi deb yuritiladi) prinsiplari va qoidalariga muvofiq xolda bir tizimga solingan tovarlarga nisbatan qo'llaniladigan boj stavkalarining to'plamidir.

Tovar nomenklaturasi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasi tomonidan belgilanadi. O'zbekiston Respublikasi Boj tarifi to'g'risidagi qonuniga muvofiq import boji halqaro shartnomalarga muvofiq belgilanadi.

O'zbekiston Respublikasi savdo-iqtisodiy aloqalarda eng ko'p qulaylik berish tartibini qo'llayotgan mamlakatda ishlab chiqarilgan tovarlar uchun undiriladigan import boji stavkalarining eng kam yoki eng ko'p miqdori qonun xujjatlarida belgilab qo'yiladi.

Savdo-iqtisodiy aloqalarda eng ko'p qulaylik berish tartibi nazarda tutilmagan mamlakatlarda ishlab chiqarilgan yoki qaysi mamlakatda ishlab chiqarilganligi aniqlanmagan tovarlar uchun undiriladigan import bojining stavkalari ikki baravar oshiriladi, ushbu qonunga muvofiq O'zbekiston Respublikasi tomonidan tarif preferensiyalari beriladigan xollar bundan mustasno. Import va eksport bojining stavkalari O'zbekiston Respublikasi

Vazirlar Maxkamasi belgilaydigan tartibda joriy etiladi.

Mavsumiy bojlar O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasi tomonidan belgilanib, tovarlar olib kirish va olib chiqishni tezkor tartibga solish uchun qo'llaniladi. Bunda boj tarifida nazarda tutilgan boj stavkalari qo'llanilmaydi. Mavsumiy bojlar ular belgilangan vaqtdan etiboran olti oydan ortiq amal qilishi mumkin emas.

Bojhona qiymati-ushbu qonunga muvofiq belgilanadigan va Bojhona to'lovlarini xisoblab chiqarish maqsadida foydalaniladigan tovar qiymatidir. Bojhona qiymati o'tkaziladigan bojhona rasmiylashtiruvi vaqtida bojhona organiga deklarant tomonidan qonun xujjatlarida belgilangan tartibda va shartlarda malum qilinadi (deklarasiyaga kiritiladi). Bojhona qiymatini aniqlash to'g'ri va xujjatlar bilan tasdiqlangan malumotlarga asoslanishi lozim.

Kiskacha hulos

Hulosa qilib aytish mumkinki O'zbekiston Respublikasi geosiyosiy xolatini o'zgarishi, tashqi iqtisodiy faoliyatni tashkil etish va boshqarishda bosqichma-bosqich amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlar mamlakat taraqqiyotida tashqi iqtisodiy faoliyatning rolini ancha ko'tardi. Bu esa O'zbekiston Respublikasi uchun nafaqat uzoq - horij, balki yaqin qo'shnilar bilan xam ho'jalik va savdo aloqalarini rivojlantirishni talab etadi. Shu munosabat bilan mamlakat tashqi iqtisodiy faoliyatini tashkil etish va boshqarish qonunchiligini, jaxon ho'jaligida ro'y berayotgan iqtisodiy o'zgarishlar, asosida takomillashtirishni xozirgi kunning dolzarb masalalaridan biriga aylantirdi. Shulardan kelib chiqqan xolda tashqi iqtisodiy faoliyatni davlat tomonidan tartibga solish, bojhona qonunchiligini takomillashtirish masalalarini xamda halqaro savdo, transport, davlatning boj tarif siyosatiga doir muammo va echimlarini taxlil etish xozirgi kundagi asosiy maqsadlardan biridir.

Mustakil ishlash va uz - uzini nazorat kilish uchun savollar:

1. Boj tarifining nazariy asoslari yoritib bering?
2. Boj tarifining iqtisodiy mohiyati nimada?
3. Mamlakat eksport salohiyati va uni belgilovchi asosiy omillar.
4. Uzbekiston eksport salohiyatini oshirishga karatilgan chora-tadbirlarni mohiyatini tushuntirib bering.
5. Tashqi iqtisodiy siesat konsepsiyasi nima?

Tavsiya etiladigan adabiyotlar:

1. Sh.Sh. Shoraxmedov, N.I. Asqarov, A.A. Namozov – Tashqi savdoni boj tarifi orqali tartibga solish. T: Fan va texnologiya markazi, 2003 y. 11-73 bet.
2. A.P. Kireev – Mejdunarodnaya ekonomika. M: Mejdunarodnyy otnosheniya, 1999 g. 67-70 str.
3. V.G. Svinuhov – Tamojenno-tarifnoe regulirovanie VED. M: Ekonomist, 2004
4. V.B. Buglay, N.N. Livensev – Mejdunarodnyye ekonomicheskie otnosheniya. M: Finansy i statistika, 1996 g 13-21str.

III-Bob. Bojhona siyosati: tuzilishi, asosiy vazifalari.

Ko'plab mamlakatlarning tadbirkorlari uz milliy bozorlariga horijiy rakobatchilarni kiritmaslik uchun kuch-gayratlarini ayashmaydi. Ularning kuzlangan manfaati tushunchalari - horijiy rakobat bushashishga imkon bermaydi, ishlab chiqarishni doimiy ravishda yangilashga, chikimlarni pasaytirishga, tovarlar va hizmatlar sifatini oshirishga majbur kiladi. Istemolchilarni esa kuprok yahshi va arzon mollarga ega bulish kiziktiradi; tovarning kelib chikishi va uni kim ishlab chiqarishi ular uchun u kadar muhim emas. Ushbu vaziyat - jahonning ko'plab mamlakatlarida iqtisodiy va siyosiy ihtiloflarning doimiy manbai hisoblanadi. Bu esa tashki savdoni boj tarifi orqali tartibga solishda samarali siyosat olib borilgandagina ushbu mamlakat yutib chikishi kerak.

3.1 Bojhona siyosatini shakllanish muxiti va bosqichlari.

Xozirgi sharoitda tashqi iqtisodiy faoliyat boshqa xar qanday iqtisodiy faoliyat kabi malum tartiblashga muxtojdir. Turli mamlakatlar o'rtasida o'zaro iqtisodiy bog'liqlikning kuchayishi va dunyo bozorida raqobatning keskinlashuvi, jaxon iqtisodiyotida transmilliy korporasiyalar rolining oshishi, valyuta kurslarining barqaror emasligi, to'lov balanslarining taqchilligi, rivojlanayotgan mamlakatlar qarzlarning yanada o'sishi va xozirgi zamon iqtisodiy munosabatlari rivojlanishining boshqa hususiyatlari ularni nafaqat aloxida davlatlar darajasida, balki iqtisodiy tashkilotlar darajasida xam tartibga solish zarurligini belgiladi. Tashqi savdo borasida asosiy etiborni birinchi navbatda tashqi savdo siyosatining tashkil etilish bosqichlariga qaratish maqsadga muvofiq bo'ladi.

O'zbekiston Respublikasining tashqi savdo siyosati bosqichlari:⁷

1. 1991-1994 yillarda asosiy boj tarif tizimida qarorlar qabul qilish davri

⁷ EDNET. Uzbek-American Academu. Ekonomiks. Naglyadnoe uchebnoe posobie.Tashkent 2004.

bo'ldi.

2. 1994-1996 yillarda importni erkinlashtirish sari xarakterlar boshlandi. (UP-745 sonli 21.01.94 yil import bojlari bekor qilindi.)
3. 1996-1997 yillarda keng qamrovli tarzda tovarlar va xizmatlar uchun eksport va import bojlaridan aktiv foydalanildi.
4. 1997 yildan boshlab eksport bojlari bekor qilindi va eksportni rivojlantirishga qaratilgan siyosat boshlab yuborildi.

Tashqi iqtisodiy aloqalarni tartibga solishning tarif va notarif tartibdagi mexanizmlari barcha mamlakatlarda keng qo'llanilib kelinmolda. O'zbekiston Respublikasining iqtisodiyotini mustaxkamlash maqsadida bir qancha iqtisodiy bir qancha islohotlar o'tkaziladi. Ushbu islohotlardan biri tashqi iqtisodiy faoliyatni notarif yo'lidan tarifli boshqarish usuliga o'tish xaqidagi islohotdir. Boshqarishning bu usuli tashqi iqtisodiy faoliyatni tartibga solishda bojhona tariflar mexanizmining rolini yanada oshirdi. Tashqi iqtisodiy faoliyatni tartibga solishning notarifli usuliga tovarlarni eksport va import qilishni lisenziyalash, kvotalash, deklarasiyalash, tehtarber va embargo usulida chegaralash kiradi. Bojhona tarifi bu bojhona chegaralari orqali o'tadigan uchun bojhona bojlari va aksizlari stavkasining majmuasidir.

Bojhona tarifining funksiyasi bu doimiy ravishda davlat byudjetini to'ldirish, eksport va import operasialarini tartibga solish, bojhona to'lovlarini imtiyozli stavkalarini qo'llash, ichki bozordagi tovarlar strukturasi tashqi raqobatchilardan ximoya qilishdan iboratdir. Bojhona tarifi tashqi iqtisodiy tartibga solishda muxim element xisoblanadi.

Tashqi iqtisodiy faoliyatni tartibga solishda tarifli boshqarish usuli quyidagi asosiy vazifalarni bajaradi:

1. Ichki bozorda tovarlar oqimini tartibga soladi. Import qilingan tovarlar uchun boj va aksizlarning qo'llanilishi ichki bozorning chet el tovarlaridan to'lib ketishidan saqlab koladi. Respublikada ishlab chiqarilgan tovarlar esa bozorga

chiqa olmaydi, natijada ishlab chiqarish darajasi pasayadi, davlat iqtisodiyotiga salbiy tasir ko'rsatishga olib keladi.

2. Respublikaning eksport salohiyatini xisobga olgan xolda tovar moddiy boyliklarining olib chiqib ketilishini tartibga solib boradi.

Eksport qilinadigan tovarlar uchun boj va aksizlarning qo'llanilishi bu respublika ehtiyoj uchun zarur tovarlar, strategik hom ashyolarni olib chiqib ketishni tartibga solsa, ikkinchi tomondan Respublika iqtisodiyotiga aks tasir etish extimoli xam yuzaga keladi. Shuning uchun Respublika Prezidentining farmoniga asosan 1997 yil 1 noyabrda mahsus tadbirlar ishlab chikilib, eksport tovarlarga olib borilgan bojlar bekor kilindi.

3. Respublikaning tovar moddiy boyliklari va hom ashyolarini sarf qilishni tartibga solib boradi.

Barcha rivojlangan mamlakatlarda o'zining xududidagi qazilma boyliklar qazib oladigan katta soliq solishgan. Bu davlatlarda qazilma boyliklarni qazib olishdan ko'ra uni chetdan olib kelish ancha arzonga tushadi va soliq to'lanmaydi.

4. Davlat byudjetini bojhona to'lovlari bilan to'ldirib borishni taminlashga asos yaratadi.

Ko'pgina rivojlangan davlatlar o'z byudjetining asosiy qismini bojhona bojlari orqali to'ldirib boradilar. Masalan 1994 yilda Buyuk Britaniya va Finlandiya davlatlarining byudjetiga tushadigan soliqlar 42 foizni bojhona bojlaridagi miqdor tashkil etadi. Rossiya Federasiyasida bu ko'rsatkich 20% ga teng. O'zbekiston Respublikasida boj davlat byudjetinin to'ldirishni 3,5% ni tashkil etadi.

5. Respublika ishlab chiqarish korhonalarini sinishdan ximoyalashni taminlaydi. Ihtiyoriy bir davlatning iqtisodiyoti shu davlatning ishlab chiqarish darajasiga chambarchas bog'liqdir. Ichki bozorga chet el tovarlarining oqib kelishi o'zimizning milliy respublika tovarlarining ichki bozorga chiqa olmasligiga shu bilan birga korhonalarning sinishiga olib keladi. Natijada ishlab

chiqarish darajasi pasayadi, korxonalar yopiladi, ishsizlar ko'payadi, davlat esa rivojlangan davlatlarga qaram bo'lib qoladi.

6. Tashqi iqtisodiy aloqalarni rivojlanishiga qaratilgan siyosati rivojlanishga olib keladi. Demak yuqorida aytilganidek, Respublikaga olib kelinadigan tovarlar va olib chiqib ketiladigan tovarlarga bojhona boji va aksiz stavkalari qo'yilar ekan, rivojlangan mamlakatlar foyda kirishi uchun eng qulay bo'lgan Respublikaga tayyor tovarlar emas, balki investisiyalar, kapital olib kirishga, qo'shma korxonalar qurishga xarakat qiladilar. Bu esa ikki tomonlama foydalidir. Respublikada ishlab chiqarish darajasi oshib boradi va jaxon bozoriga chiqa oladigan jaxon standartlariga mos tovarlar ishlab chiqariladi. Bu bilan Respublika iqtisodiyotining mustaxkamlanishiga asos yaratiladi. Bu esa O'zbekiston Respublikasida iqtisodiy faoliyatning milliy tarifli mehanizmini to'g'ri olib borilayotganligini ko'rsatuvchi omillardan biridir. Uzbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1995 yil 25 iyulidagi 287-sonli karori tashqi iqtisodiy faoliyatni tartibga solishning notarif usulidan tarifli usuliga utish hakidagi boshlangich karor hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasi bojhona xududida bojhona tarifini qo'llash tartibi va bojhona bojlari stavkasini aniqlash qoidalari, farmon va qarorlarda keltirilgan va tarif mehanizmining asosiy "richagi" bo'lib kelmokda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining tashqi iqtisodiy faoliyatni yanada erkinlashtirish to'g'risidagi farmonini bajarish yuzasidan, tashqi iqtisodiy aloqalarni tartibga solishni notarif usulidan tarifli usuliga o'tish uchun shart sharoitlarini taminlash, eksport –import operasiyalarini amalga oshirish mehanizmini soddalashtirish, uni halqaro amaliyotgan muvofiqlashtirish maqsadida O'zbekiston Respublikasi xukumati tomonidan ko'plab qaror qabul qilindi. Bojhona tarifidagi stavkalarini darajalari bojhona qiymatini 3;5;15;40;45;50; va 60 foizga teng bo'lganlari olib tashlanadi, 30 foiz stavkaga tortiladigan tovarlar pozisiyasi 302 dan 241 taga qisqartirildi.

Bu esa o'z navbatida maxalliy ishlab chiqaruvchilarni va istemolchilarni xolatiga ijobiy tasir ko'rsatadi deb o'ylaymiz.

3.2. Halqaro savdoni globallashuvi sharoitida bojhona siyosati.

Bojhona organlari davlat byudjetiga bojhona to'lovlarini undirish orqali pul mablag'larini kiritadilar. Quyidagi jadvalda ko'rib turganimizdek davlat byudjetining asosiy qismi egri soliqlar tomonidan to'ldirib boriladi. Bu soliq turi 2002 yilda 54,6%ni tashkil etgan bo'lsa, 2003 yil 58,3% ga oshgan.

2-jadval.

Davlat byudjetining daromad qismini bajarilishi (jamiga nisbatan %da)

1	2	3	4	5	6	7
Ko'rsatkichlar	1998	1999	2000	2001	2002	2003
<i>Daromadlar jami</i>	100%	100%	100%	100%	100%	100%
Tug'ri soliqlar	31.5	29.3	26.4	28.5	27.2	25.7
1	2	3	4	5	6	7
Egri soliqlar	51	53.9	56	51.8	54.6	58.3
Mol-mulk solig'i	11.9	10.9	9.9	9.3	7.5	8.5
Ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirishga soliq	1.2	1	1.1	1.3	2.1	1.6
Boshqa daromadlar	4.4	4.9	6.6	9.1	8.6	5.9

Manba: DBQ Xisoboti 2004 yil

Egri soliqlar tarkibini tahlil qiladigan bo'lsak, bunda biz 2003 yilda aksiz solig'i va bojhona yig'implari va to'lovlarining ulushini ortib borganligini ko'rishimiz mumkin. Egri soliqlar bo'yicha tushumlar tahlili 2003 yilda aksiz solig'i ulushi aksiz solig'ining qat'iy stavkaga o'tganligi va aksiz markali tovarlardan guruch, sovun va o'simlik yog'i sotilish xajmi oshganligi xisobiga 48,2% dan 51,3% gacha ko'payganligini ko'rsatdi.

Davlat byudjeti qanchalik boyib borishi bilan iqtisodiy o'sish sari bir qadam tashlanadi. Bugungi kunda bojhona organlari samarali faoliyat ko'rsatishi natijasida respublikamiz iqtisodiy havfsizligi va iqtisodiy o'sishini taminlash borasida bir qator muvaffaqiyatli ishlar amalga oshirilmoqda. Jumladan valyuta nazorati borasida bir qator engilliklarning kiritilishi, tashqi iqtisodiy faoliyat

bilan shug'ullanuvchi yuridik va jismoniy shahslar faoliyatini erkinlashtirish borasida turli imtiyozlar berilishi, xamda bojhona proseduralarining soddalashtirib borilishi fikrimiz isboti bo'la oladi.

Bojhona organlari faoliyatida bojhona nazoratining samarali amalga oshirilishi, bojhona to'lovlarining to'g'ri undirilishi iqtisodiy mehanizmning ayrim qismlarining samarali ishlashiga tasir qiladi, iqtisodiy mehanizm samarali ishlashi esa iqtisodiy o'sishni keltirib chiqaradi.

O'zbekistonda barqaror iqtisodiy o'sishni taminlashda xar qanday eksport va import jarayonlarini imkoni boricha soddalashtirish, jahon halqaro bojhona andozalariga amal qilgan xolda davlat hazinasiga ko'proq mablag' tushurishni taminlash, mamlakatimizdagi tovar moddiy boyliklar ustidan qattiq nazorat o'rnatib, ularni noqonuniy yo'l bilan olib chiqib ketilishiga yo'l qo'ymaslik zarur. Umuman olganda, davlatimiz iqtisodiy havfsizligini taminlash – bojhona organlarining asosiy vazifalaridan biridir.

Iqtisodiy havfsizlik xolati malum bir ko'rsatkichlar, mezonlar va indiqatorlar bilan belgilanadiki, ulardan chekinilsa, iqtisodiyotning dinamik rivojlanish (tashqi va ichki bozorda raqobat) qobiliyati yo'qoladi. Mamlakatning iqtisodiy havfsizligini tamiinlash orqali uning mustaqilligi, tinchligi va barqarorligi, jamiyat turmushining farovonligini taminlash kafolatlanadi. Iqtisodiy havfsizlik davlat milliy havfsizligining muhim bir qismidir. O'zbekistonda davlatning iqtisodiy havfsizligini taminlashda milliy havfsizlik hizmati, Davlat bojhona qo'mitasi, ichki ishlar vazirligi, prokuratura, soliq qo'mitasi, davlat chegaralarini qo'riqlash qo'mitasi va mudofaa vazirligi O'z vakolatlari doirasida faoliyat olib boradilar. Davlat iqtisodiy havfsizligini taminlash borasida bojhona idoralariga xam boshqa iqtisodiy-siyosiy jabxalar kabi katta vakolatlar berilgan.

Xozirgi vaqtda bojhona to'lovlarini undirilish va byudjet tushumlarini ko'paytirish maqsadida bir qator ishlar amalga oshirildi. 2002 yil 12 oy mobaynida 11028,2 mln so'm bojhona to'lovlari undirilishi prognoz qilingan edi

(2000 yilda bu ko'rsatkich –4900,1 mln. so'm, 2001 yil-10496,7 mln so'mni tashkil etgan edi.), amalda 2002 yilda qilingan prognoz 11531,1 mln so'mni tashkil etdi, yani reja 104,5%ga bajarildi. (Bu ko'rsatkichlar 2000 yilda 103%ga, 2001 yilda 88,7% ga bajarilgan edi.)

Bojhona to'lovlarining undirilishi 2001 yilga nisbatan 2002 yilda 2211,9 mln so'mga, 2000 yilga nisbatan esa 6467,6 mln.so'mga oshirib bajarildi.

Tashqi iqtisodiy faoliyatni tartibga solishda boj - tarif usulini qo'llashning samaradorligi aniq tashkil etilgan va ishlayotgan boj to'lovlarini undirish tizimining faoliyatiga bevosita bog'liqdir. Bu faoliyatni amalga oshirishda xar bir bojhona maskanining ahamiyati kattadir. Bu boj to'lovlarini xisoblash, undirish, to'lovlarning tushishini nazorat qilish, jarayonlarni aniq tashkil qilish, xar bir xar bir bojhona maskanini, respublikamiz tashqi iqtisodiy faoliyatini tartibga solishni boj - tarif usulini amalga oshirishdagi ahamiyatini yanada oshiradi.

Bojhona to'lovlarini to'lash muddatlari to'lashni kechiktirish, taminlash to'lash tartibi, to'lovlarni to'lash bo'yicha javobgarlik choralari O'zbekiston Respublikasi Bojhona Kodeksining 108 - 113 - moddalarida ko'rsatilgan.

SHularga asosan bojhona to'lovlari bojhona deklarasiyasi qabul qilingunga qadar yoki qabul qilinishi bilan bir vaqtda to'lanadi. Tovarlar notijorat maqsadlari uchun olib o'tilayotganda bojhona to'lovlari bojhona deklarasiyasini qabul qilish bilan bir vaqtda to'lanadi.

Bojhona to'lovlarini to'lash muddatining o'tishi bojhona deklarasiyasini topshirish tugaganidan keyingi kundan boshlanadi.

Bojhona to'lovlari bojhona organiga, halqaro pochta jo'natmalarida yuborilayotgan tovarlarga nisbatan esa aloqa korxonalariga O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasi belgilagan tartibda to'lanadi.

Bojhona to'lovlari, agar qonun xujjatlarida boshqacha qoidalar nazarda tutilmagan bo'lsa, O'zbekiston Respublikasining milliy valyutasida to'lanadi.

To'lovchiga bojhona organining qaroriga asosan to'lovlarni kechiktirib yoki bo'lib - bo'lib to'lash imkoniyati, bojhona to'lovlarining to'lanishi O'zbekiston Respublikasi Bojhona Kodeksining 111- moddasida nazarda to'tilgan tartibda taminlangan tartibda berishi mumkin.

Bojhona to'lovlarini to'lashni kechiktirish yoki bo'lib - bo'lib to'lash bojhona deklarasiyasi qabul qilingan kundan boshlab ikki oydan oshmasligi lozim. Qo'shilgan qiymat solig'i tovarlar ishlab chiqarish (ishlar bajarish, xizmatlar ko'rsatish), ularni realizasiya qilish xamda respublika xududiga tovarlar import qilish jarayonida qo'shilgan qiymatning bir qismini byudjetga ajratishdir (soliq kodeksining 65- moddasi). Bojhona qonunchiligi asosida tovarlarni import qiluvchi yuridik va jismoniy shahslar import qilinayotgan ana shu tovarlar bo'yicha qo'shilgan qiymat solig'i to'lovchilari bilan xisoblanadi (soliq kodeksining 66 - moddasi). Import qilinadigan tovarlarga solinadigan soliq miqdoriga tovarlarning (ishlarning, xizmatlarning) bojhona xaqidagi qonun xujjatlarig muvofiq belgilanadigan boj qiymati, shuningdek respublikaga tovarlarni import qilishda to'lanadigan aksiz solig'i, bojhona bojlari summalari kiritiladi (Soliq Kodeksining 70 - moddasi). Qo'shilgan qiymat solig'i 20 % lik stavka bo'yicha ijtimoiy jixatdan muxim xisoblangan oziq - ovqat tovarlarining ayrim turlari bo'yicha to'lanadi. Stavkalar va mazkur tovarlar ro'yhati Vazirlar Maxkamasi tomonidan belgilanadi. Import qilinadigan tovarlar yuzasidan qo'shilgan qiymat solig'ini to'lanishi bojhona rasmiylashtiruvigacha yoki ramiylashtirish vaqtida amalga oshiriladi.

O'zbekistonda ishlab chiqarilgan tovarlarga va import qilingan tovarlarga aksiz solig'i solinadi. Aksiz to'lanadigan tovarlarning eksportiga aksiz solig'i solinmaydi. O'zbekiston Respublikasiga tovarlar eksportiga nisbatan soliq solish rejimini qo'llaydigan davlatlarga tovarlar sotiladigan xollar bundan mustasno (Soliq Kodeksining 80 - moddasi). Aksizlanadigan tovarlar ro'yhati va aksiz solig'i stavkalari Vazirlar Maxkamasi tomonidan 2002 yilning 31 dekabrda 455 - sonli qarori bilan tasdiqlangan aksiz solig'i stavkalari qo'llanilmokda.

Import qilinadigan tovarlar uchun soliqqa tortish obekti - bojhona qonunchiligiga muvofiq belgilanadigan bojhona qiymatidir.

3 - jadval

O'zbekiston Respublikasi bojhona organlari tomonidan 2003- 2004 yillarda davlat byudjetiga o'tkazilgan bojhona to'lovlarning taqqoslama jadvali

To'lov turlari	Davlat byudjetiga o'tkazilgan to'lovlar miqdori		2004 yil 2003 yilga nisbatan	
	2003 yil	2004 yil	Farqi (+ -)	Foizda
Qo'shilgan qiymat solig'i	174709,6	226384,6	51675,0	129,6
Bojhona boji	40961,8	55217,9	14256,1	134,8
Yagona bojhona to'lovi	45150,5	39985,2	-5165,3	88,6
Aksiz solig'i	27443,3	38820,0	11376,7	141,5
Yig'imlar	453,3	6849,2	6395,9	1511,0
Davlat egaligiga o'tkazilgan tovarlar sotuvidan tushgan mablag'lar	3027,9	3070,7	42,8	101,4
Jarimalar	242,2	270,8	28,6	111,8
JAMI:	291988,6	370598,4	78609,2	126,9

Manba: O'zbekiston Respublikasi DBQ Statika bosh boshqarmasi. Tashkent-2005

Import qilinadigan aksizlanadigan tovarlarga oid aksiz solig'i bojhona rasmiylashtirishigacha yoki rasmiylashtirishi vaqtida amalga oshiriladi. Import uchun boj stavkalarining aloxida minimal va maksimal ko'rsatkichlari joriy etildi. Minimal stavkalar O'zbekiston savdo-iqtisodiy aloqalarda eng ko'p qulaylik berish tartibini qo'llayotgan mamlakatlarda ishlab chiqarilgan tovarlar importiga nisbatan, maksimal stavkalar esa bunday tartibni qo'llamayotgan davlatlarda ishlab chiqarilgan tovarlar importiga nisbatan qo'llanilishi belgilandi. Import xajmini o'sishi iqtisodiy nuqtai nazardan qaraganda ikki hil baxolanadi, birinchisi neoklassik maktab vakillari fikricha davlatda import xajmining oshib borishi ichki bozorga raqobat asosida sifatli tovarlar kirib kelishini taminlasa, narhlarning tushishiga va axolining istemol quvvatining oshib borishiga sabab bo'ladi.

3.3. Bojhona siyosatini zamonaviylashuvi.

O'zbekiston tashqi savdo siyosati ochiqlik, miqdoriy cheklashlarning yo'qligi bilan tavsiflanadi va jaxon iqtisodiy xamjamiyatiga dadil integrasiyalanishga yo'llangan.

O'zbekiston Respublikasi tashqi savdoni MDXning barcha mamlakatlari bilan erkin savdo rejimida, Erkin savdo zonasini yaratish to'g'risidagi bitim doirasida, shuningdek dunyodagi 38 mamlakat bilan eng ko'p qulaylik yaratish rejimini taqdim etish to'g'risida ikki taraflama bitimlar asosida amalga oshiradi.

4-jadval

Bojhona statistikasi bo'yicha O'zbekiston Respublikasi tashqi savdosining asosiy ko'rsatkichlari (mln.AQSH doll).

2003	2004	Farqi	
		Miqdorda	Foizda
Tashqi savdo aylanmasi			
4903,15	6556,26	1653,11	33,7
Eksport xajmi			
2253,90	3207,43	953,53	42,3
Import xajmi			
2649,25	3347,77	628,52	26,4
SHu jumladan : MDX mamlakatlaridan			
1352,40	1021,28	331,11	32,4
Boshqa horijiy mamlakatlardan			
1995,38	1627,97	367,40	22,6

Manba: O'zbekiston Respublikasi DBQ Statistika bosh boshqarmasi. Tashkent-2005

Eksport saloxiyatini kengaytirishga, import o'rnini bosadigan maxsulot ishlab chiqarishga yo'naltirilgan respublika iqtisodiy siyosatining asosiy tamoyillarini amalga oshirish maqsadida tovarlarning barcha turlariga eksport bojlari bekor qilingan. Bunda erkin almashtiriladigan valyutaga eksport qilinadigan tovarlarga KKS va aksiz solig'i solinmaydi.

Shu bilan bir qatorda, quyidagilarga import bojlari solig'i solinmaydi:

- ular bilan erkin savdo rejimi o'rnatilgan davlatlardan kelib chiqqan va olib kelinadigan tovarlar;

- O'zbekiston Respublikasi xukumati nomidan yoki uning kafolati bo'yicha tuzilgan xukumatlararo va kredit bitimlariga ko'ra etkazib beriladigan tovarlar;

- xukumat kafolati bo'yicha horijiy kreditlar xisobidan moliyalanadigan investisiya loyixalarini amalga oshirish uchun tovarlar;

- horijiy investorlar tomonidan o'zlarining ishlab chiqarish ehtiyojlari uchun olib kelinadigan mol-mulk;

- horijiy investisiyalar ishtirokidagi korhonalarning ustav sarmoyasiga ulush sifatida olib kelinadigan tovarlar;

- texnologik uskunalar;

- kompyuter ma'lumotlarini uzatish tarmoqlarini yaratish uchun uskunalar, kompyuter texnikasi, dasturiy vositalar;

- kichik va o'rta biznes subektlari uchun uskunalar;

- yog'och-tahta va yog'och materiallari;

- respublikada ishlab chiqarilmaydigan va maxalliyashtirish dasturi doirasida loyixalar amalga oshiriladigan korxonalar tomonidan lokallashtirilgan maxsulot ishlab chiqarishda ishlatiladigan materiallar xamda tarkibiy qismlar.

Shu bilan bir qatorda, bir qator import qilinadigan tovarlarga xam qo'shilgan qiymat solig'i solinmaydi. Hususan, bular:

- investisiya dasturiga kiritilgan ustuvor obektlarni jixozlash uchun;

- xukumat kafolati bo'yicha horijiy kreditlar xisobidan moliyalanadigan investisiya loyixalari uchun;

- yangidan qurilayotgan va rekonstruksiya qilinayotgan, halq istemoli mollarini ishlab chiqishga ihtisoslashgan korxonalar uchun;

- horijiy investorlar tomonidan korhonalarning ustav sarmoyasiga ularning ulushi sifatida olib kelinadigan texnologik uskunalardir.

Bundan tashqari, QQS to'lashdan tovarlarning quyidagi toifalari xam ozod qilingan:

- yuridik shahslar, shu jumladan O'zbekiston Respublikasining norezidentlari tomonidan O'zbekiston Respublikasi bilan tuzilgan bitimlar bo'yicha halqaro va horijiy xukumat tashkilotlari taqdim etgan qarzlar va grantlar xisobidan olib kelinadigan uskunalar va materiallar;

- kompyuter malumotlarini uzatish tarmoqlarini yaratish uchun uskunalar, kompyuter texnikasi, dasturiy vositalar;

- dori vositalari va tibbiyot buyumlari.

Vazirlar Maxkasaning 2002 yil 27 sentyabrdagi O'zbekiston Respublikasi xukumatining respublika xududiga «Jismoniy shahslar tomonidan tovarlar olib kelinishini tartibga solishga doir ayrim qarorlarga O'zgartirishlar kiritish to'g'risida» 335 – son qarori bilan jismoniy shahslar tomonidan tovarlar importi (shu jumladan MDX mamlakatlaridan) amalga oshirilishi chog'ida oziq-ovqat tovarlari uchun 40% (undan tashqari), nooziq-ovqat tovarlari uchun 70% miqdoridayagona boj-hona to'lovi belilangan.

Yuridik shahslar tomonidan import qilinadigan tovarlarga boj-hona bojlari 5-30% chegarasida belgilangan. Bir qator tovarlarga aksiz solig'i solinadi. Respublika axolisining solig'ini muxofaza qili shva havfsizligini taminlash uchun import tovarlar majburiy sertifikatlashtirishdan o'tishi kerak. Bu chora Jaxon savdo tashkiloti (JST)ning savdodagi tehnik to'siqlar to'g'risidagi bitimi 2.2-moddasi qoidalariga xamoxangdir. Savdoni yanada erkinlashtirish maqsadida Vazirlar Maxkamasi 2004 yil 6 iyulda «Maxsulotlarni sertifikatlashtirish tartibotini soddalashtirilga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida» 318-son qaror qabul qildi, unga ko'ra majburiy sertifikatsiyalanadigan import istemol tovarlarning ro'yhati 39%ga qisqartirildi. Import qilingan halq istemoli mollari davlat tilida markalanishi kerak.

Xukumat narkotiklar kontrabandasiga qarshi kurashda va qurol-yarog' bilan noqonuniy savdoning oldini olish bo'yicha jiddiy qadamlar qo'yib, chegarada taomillarini amalga oshirishni soddalashtirish va jadallashtirishga qaratilgan nazoratning shakl va usullarini amalga oshirishda boj-hona organlarini

qo'llab - quvvatlash bo'yicha rejali ish yuritmoqda. Bugungi kunda chegarada 80ta, shu jumladan avtomobil yo'llarida 68 ta, chegaradagi temir yo'l stansiyalarida 11ta, daryo portida 1 ta turg'un bojhona posti ishlab turibdi. Barcha postlar zamonaviy usullardagi savdo va fuqarolarning o'tishi uchun ochiq. Qozog'iston bilan chegarada joylashgan o'n sakkizta chegara bojhona postidan uchitasi, Tojikiston bilan chegarada o'n ettidan uchitasi, Qirg'iziston bilan chegarada – yigirma to'rttadan bittasi, Turkmaniston bilan chegarada – o'n to'qqiztadan ikkitasi, Afg'oniston bilan chegaradagi mavjud ikkala post halqaro post maqomiga egadir.

O'z zimmasiga yuklangan vazifalar bilan bir qatorda Davlat bojhona qo'mitasi respublikada bojhona ishini tartibga soladigan qonunchilik bazasini takomillashtirish ustida reja bilan ishlamoqda. Chunonchi, bojhona kodeksining yangi taxriri ustida ish yuritilyapti, u Kioto konvensiyasining qoidalariga va jaxon savdo tashkilotining talablariga to'liq muvofiq bo'ladi.

Hatarlarni boshqarish mehanizmlarni takomillashtirish, bojhona organlarning yagona avtomatlashtirilgan ahboriy tizimini yaratish, bojhonadan keyingi nazoratni joriy etish, nazorat va aloqaning zamonoviy texnik vositalari bilan jixozlash, kadrlarni tayyorlash va qayta tayyorlash bo'yicha tadbirlar amalga oshirilyapti.

Xukumatning tashqi savdo siyosati to'g'risida va bojhona hizmati faoliyatini boshqarish masalalari bo'yicha batafsilroq ahborot olish uchun Tashqi iqtisodiy aloqalar agentligi va Davlat bojhona qo'mitasiga murojaat qilish mumkin

Bojhona bojarining davlat iqtisodiyotiga tasiri.

Boj tarifiga yana tarif beradigan bo'lsak shuni aytishimiz mumkinki, ihtiyoriy mamlakatning boj tarifi bojhona bojarini aniq stavkalaridan iboratdir. Bojhona boji – tovarlarni import yoki eksport qilishda, bojhona organlari tomonidan undiriladigan va eksport import sharoitini belgilovchi to'lanishi lozim bo'lgan to'lovdur.

Bojhona bojlari mohiyatiga ko'ra, uchta asosiy vazifani bajaradilar:

- fiskal, bu vazifa xam import va eksport bojlariga tegishlidir. Chunki bu bojlar davlat byudjetini to'ldirish manbaalaridan biridir.
- proteksionistik (ximoya)- bu vazifa faqat import bojlariga taluklidir. Chunki ular yordamida maxalliy ishlab chiqaruvchilarni chet raqobatchilaridan ximoya qiladi;
- muvozanatlashtiruvchi, yani mamlakat ichki bozoridagi narhni jaxon bozorlaridagi narhlardan past bo'lgan tovarlarni mamlakat xududidagi eksport qilishni oldini olish. Bu vazifa eksport bojlariga tegishlidir.

Dunyo ho'jaligi amaliyotida tashqi iqtisodiy faoliyatni tartibga solishda davlat tomonidan qo'llaniladigan bojlarni qo'llanish maqsadiga, tartibiga, obektivligiga va yana boshqa belgilarga ko'ra quyidagilarga klassifikasiyalash mumkin. Bojlarni bunday klassifikasiyalanishi ularni qo'llashni iqtisodiy mazmunini beradi.

Bojhona bojlari undirilish shartiga ko'ra:

Advalor - bu boj turi bojhona chegarsi orqali olib o'tilayotgan tovarlar va transport vositalari bojhona qiymatidagi foizda xisoblanadi. Odatda bunday bojlar bir tovar guruxiga mansub bo'lgan xar hil sifat ko'rsatkichlariga ega bo'lgan tovarlarga nisbatan qo'llaniladi. Advalor bojlarini, shu guruxga mansub boshqa boj turlaridan farqlantiruvchi kuchli tomoni shundaki, bojga tortiladigan tovarni narhini teranishidan qat'iy nazar advalor boj ichki bozorni bir hil darajada ximoya qiladi. Faqat davlat byudjetiga tushayotgan daromad miqdori o'zgarishi mumkin. Advalor boji kamchilik tomoni shundan iboratki, bu boj tovarni bojhona qiymatini xisoblashni taqozo qiladi. Tovarni qiymati xar hil iqtisodiy mamuriy omillar tasirida o'zgarib turishini xisobga oladigan bo'lsak, advalor bojni qo'llash baxolashning subektivligi bilan bog'liqdir.

Bojni undirish tartibiga ko'ra ikkinchi turi – hos bojlardir. Bu bojni qiymati – bojga tortiladigan tovarni birligidan belgilangan kattalikda xisoblanadi.

Bu belgiga ko'ra bojni yana bir turi yuqorida keltirilgan ikkala boj turi o'zida mujassamlashtirilgan aralash bojdur.

Jaxon ho'jaligi amaliyotida qo'llaniladigan, undirilish obektiga ko'ra belgiga ko'ra klassifikasiyalanadigan yana bir guruxi - import, eksport va tranzit bojlaridir. Bu bojlardan jaxon ho'jaligiga kiruvchi barcha davlatlar tomonidan maxalliy ishlab chiqaruvchilarni chet el raqobatchilaridan ximoya qilish maqsadida qo'llaniladigan turi - bu import bojlaridir. Odatda ular erkin ayriboshlash uchun rejimida olib kirilgan tovarlarga nisbatan qo'llaniladi. Eksport bojlari, ichki baxo bilan jaxon bozori baxosi o'rtasidagi tafovutni tartibga solish maqsadida qo'llaniladi.

Tashqi savdo faoliyatini davlat tomonidan tartibga solishda qo'llaniladigan bojhona bojlari xarakteriga ko'ra mavso'miy, dempingga qarshi va kompensasion bojlarga bo'linadi. Bu bojlardan dempingga qarshi bojlar quyidagi xollarda qo'llaniladi: tovarlar bojhona xududiga ularning olib chiqilgan davlatda ayni vaqtda amalda bo'lgan real qiymatidan past narhda olib kirilsa, agar bunday olib kirish shunga o'hshash tovarlarni ishlab chiqaruvchi maxalliy ishlab chiqaruvchilarga moddiy ziyon etkazsa yoki etkazish havfini tug'dirsa yohud shu xududda shunday tovarlar ishlab chiqarishni tashkil qilish yoki kengaytirishga to'sqinlik kilsa. Bunday bojlar nafaqat olib kirilayotgan, balki bojhona xududidan olib chiqilayotgan tovarlarga nisbatan xam qo'llanilishi mumkin.

Shu guruxga kiruvchi kompensasion bojlar esa quyidagi xollarda qo'llaniladi: bojhona xududiga ishlab chiqarish yoki olib chiqish paytida bevosita subsidiyalardan foydalanilgan tovarlar olib kirilsa, agar bunday olib kirish shu xududda o'hshash tovarlar ishlab chiqaruvchilarga moddiy zarar etkazsa yoki etkazish havfi bo'lsa yohud huddi shunday tovarlar ishlab chiqarishni tashkil qilish yoki kengaytirishga to'sqinlik kilsa. Kompensasion bojlar ishlab chiqarish yoki olib kirish paytida bevosita yoki bilvosita subsidiyalardan foydalanilgan, olib chiqilishi shu mamlakat iqtisodiy

manfaatlariga moddiy ziyon etkazadigan eksport tovarlariga nisbatan xam qo'llanishi mumkin.

Mavsumiy bojlar odatda mavsumiy xarakterga ega bo'lgan qishloq ho'jalik maxsulotlariga nisbatan qo'llaniladi. Bunday bojlarni qo'llanilish davri bir yil davomida bir necha oydan oshmasligi mumkin. Bu boj qo'llanilayotgan davrda boshqa boj turlari qo'llanilishi bekor qilinadi. Odatda bojlarning bu mahsus turlari xar bir davlat tomonidan bir tomonlama xolda, savdo sheriklari tomonidan g'araz maqsadlarda qo'llanilayotgan raqobatdan ximoyalanish maqsadida, yoki boshqa davlatlar va davlatlar ittifoqi tomonidan mamlakat manfaatlarini kamsituvchi diskriminasion chora-tadbirlarga nisbatan javob tariqasida qo'llanilishi mumkin. Bu turdagi bojlarni qo'llash bo'yicha qaror qabul qilinishi uchun xukumat yoki parlament topshirig'iga ko'ra savdo sheriklari tomonidan bozor sharoitini suiistemol qilinish xollari tekshirilib ko'riladi. Tekshirish jarayonida ikki tomonlama muzokaralar olib borilib, tomonlarning pozisiyalari aniqlanadi, xosil bo'lgan vaziyat o'rganiladi va kelishmovchiliklarni siyosiy yo'l bilan bartaraf etish chora-tadbirlari ko'riladi.

Davlatlar o'rtasida savdo bo'yicha kelishmovchiliklarni bartaraf etishni barcha choralarning natijasi bo'lmaganidan so'ng, eng ohirgi chora sifatida bu mahsus bojlar qo'llaniladi.

Bojhona bojlari kelib chiqishiga ko'ra avtonom, konveksion va preferensial bojlarga bo'linadi.

Odatda avtonom bojlar davlat organlari tomonidan, savdo sheriklari bilan kelishilmagan xolda kiritiladi. Boj tariflarini kiritish to'g'risidagi masala qonun asosida amalga oshiriladi. Bojga tortiladigan tovarlar ro'yhati, boj stavkalari esa tegishli vazirliklar yoki mahsus komissiya tomonidan tayyorlanadi, xukumat tomonidan tasdiqlanadi. Bu guruxga kiruvchi boj turlaridan yana biri - bu preferensial bojlardir. Bu bojlar ko'p tomonlama shartnomalar asosida, odatda rivojlanayotgan davlatlardan kelib chiqayotgan tovarlarga nisbatan qo'llaniladi.

Xozirgi vaqtda bojhona to'lovlarini undirilish va byudjet tushumlarini ko'paytirish maqsadida bir qator ishlar amalga oshirildi. 2002 yil 12 oy mobaynida 11028,2 mln so'm bojhona to'lovlari undirilishi prognoz qilingan edi (2000 yilda bu ko'rsatkich –4900,1 mln. so'm, 2001 yil-10496,7 mln so'mni tashkil etgan edi.), amalda 2002 yilda qilingan prognoz 11531,1 mln so'mni tashkil etdi, yani reja 104,5%ga bajarildi. (Bu ko'rsatkichlar 2000 yilda 103%ga, 2001 yilda 88,7% ga bajarilgan edi.)

Bojhona to'lovlarining undirilishi 2001 yilga nisbatan 2002 yilda 2211,9 mln so'mga, 2000 yilga nisbatan esa 6467,6 mln.so'mga oshirib bajarildi.

Qisqacha hulosa

Hulosa qilib aytish mumkinki iqtisodiy jixatdan asoslangan bojhona tarifining joriy etilishi tashqi iqtisodiy faoliyatini tartibga solishning mamuriy buyruqbozlikdan ixtisodiy boshxaruv usullariga o'tishda muxim qadam bo'ldi. Bugungi sharoitlarda tarif choralarini import va eksport bo'yicha qo'llashning soxa va maqsadlari o'zaro farq qiladi. Bundan buyon tarif choralarining markaziy tortish kuchi importni tartibga solish va uning mehanzimlarini, eksportni qisman yoki to'la bekor qilinishi sharoitida bosqichma – bosqich ishlab chiqishga, eksportni davlat tomonidan qo'llab – quvvatlash tizimini yaratish tomon o'zgartirilishi lozim. Bojhona tarifi bu bozor iqtisodiyoti sharoitida tashqi iqtisodiy faoliyatni tartibga solishning muxim qurolidir.

Mustaqil ishlash va o'z - o'zini nazorat qilish uchun savollar:

- 1.Tashki savdo siyosatining mazmun mohiyati nimadan iborat?
- 2.Tashki savdo siyosatiga tasir kiluvchi omillar.
- 3.Boj tarifining tizimini rivojlanish taxlili nimadan iborat?
4. Bu raundlarda kaday asosiy masalalar kurulgan?
5. Butunjahon savdo tashkiloti kachon tashkil topdi?

6. Butunjahon savdo tashkilotining asosiy kelishuvlari.

Tavsiya etiladigan adabiyotlar:

1.I.A.Karimov –O'zbekiston XXI asr busagasida: havfsizlikka tahdid, barkarorlik shartlari, tarakkiet kafolatlari. T:O'zbekiston,1997 y 10-24 bet.

2.Sh.Sh.Shoraxmedov, N.I.Asqarov, A.A.Namozov –Tashqi savdoni boj tarifi orqali tartibga solish. T: Fan va texnologiya markazi, 2003 y. 11-73 bet.

2.F.Korfma – Uproshenie tamojennih procedur i sovershenstvovanie kontrolya. MVF, upravlenie po byudjetnim voprosam, 1997g. 34-38 str.

3. A.P.Kireev – Mejdunarodnaya ekonomika. M: MejdunarodnO'y otnosheniya, 1999 g. 67-70 str.

4. V.G.Svinuhov – Tamojenno-tarifnoe regulirovanie VED. M: Ekonomist, 2004.

IV. Bob. Bojhona siyosatida iqtisodiy havfsizlik masalalari

Mamlakat urtasida halkaro savdo munosabatlarini rivojlanishi, ular tomonidan har hil integrasion tuzilmalarni tashkil kilinishiga olib keldi. Keyingi un yilliklarda butun dunyo hujaligini kamrab olgan zamonaviy liberallashtirish jarayonlari uzaro boglik ikki tendensiya bilan aniklanadilar. Birinchidan halkaro iqtisodiy munosabatlarni proteksionistik tusiklardan sekin asta halos bulishi bulsa, ikkinchidan uzaro iqtisodiy munosabatlarni liberallashtirishdir. Bu jarayon bir guruh davlatlar urtasida iqtisodiy hamkorlik ittifoklari yoki ochik savdo zonalarini tashkil etish kurinishida amalga oshiriladi. Misol uchun AKSH, Kanada va Meksika davlatlari urtasida Shimoliy Amerika erkin savdo zonasi tashkil etilgan. Huddi shunday hududiy tashkilot ACEAH Osiyo Tinch okeani mintakadagi davlatlar urtasida tashkil etilgan. Maistrih Kelishuvini va Evropa iqtisodiy hududni tashkil etish buyicha shartnomani imzolanishi natijasida Evropadagi bir guruh davlatlar yangi integrallashtirish jamiyatga kadam kuydilar.

4.1. Erkin savdo hududlari va bojhona ittifoklari.

Davlatlar urtasidagi iqtisodiy integrallashtirish jarayonlarini tobora rivojlanib borishi ularni iqtisodiyotlarini rivojlanish darajasidagi tafovutlarni sekin asta kamayib borishiga olib keladi. Bunday tafovutlarni kamayib borishi esa bu davlatlar tashki iqtisodiy alokalarni yanada erkinlashuviga, iqtisodiyotlarni ochiklik darajasini oshishiga olib keladi. Ochik iqtisodiy hududlar iqtisodiyoti tashki dunyoga ochiklikni eng yukori darajasiga egadir. Ularda tashkil etilgan bojhona, solik va investisiyalarini jalb etish jarayonini tezlatadi.

Ochik iqtisodiy hududlarni amalda dunyo hujaligi buyicha harakat kilib yurgan kapitallarni ushlab koluvchi tutkichlar, kopkonlar desa buladi. Ochik iqtisodiy hududlar, mamlakat ichida iqtisodiy jarayonlarni jadallashtirish

maksadida chet el kapitalini jalb etish bilan bir katorada, yana quyidagi uchta asosiy masalalarni hal etish uchun xizmat qiladi:

- eksportga tovarlar ishlab chikarishni qopqatirish orkali valyuta tushumlarini oshirish;
- ish bilan bandlikni oshirish;
- ochik iktichodiy zonalarni yangi hujalik yuritish usullarini tajribadan utkazish, yangi ishlab chikarish tehnologiyalarini sinab kurish poligoniga aylantirish.

Mamlakat hududida ochik iktisodiy zonalarni tashkil etishni yana bir sababi, mamlakat uz iktisodiyotini chet el kapitali uchun butunlay ochishdan manfaatdor emasligidadir. Ochik iktisodiy zonalarni tashkil etish dunyo tajribasi shuni kursatadiki, ochik iktisodiy zonalarni tashkil etish bir tomondan davlat iktisodiyotini butunlay hujaligiga integrasiyalashuvini tezlatrsa, ikkinchi tomondan bu hududlarda ishlab sikarishni bazi bir turlarini rivojlantirish maksadida imtiyozlar yaratishdir. Erkin iktisodiy hududlarni tarihi 1510 yildan boshlanadi. Shu yili ispan konkistadori Vasko Nunes de Balbao panama kirgogiga tushdi va ikki okeanning ajratib turuvchi buynida uz sheriklari bilan birgalikda «tijorat portiga» asos soldi. Huddi shu erda dunyo tajribasida birinchi marta bojhona kurigidan utkazish kullanildi.

Hozirgi kunda EIH lar iktisodiy rivojlanish jihatdan har hil bulgan davlatlarda, yangi industrial davlatlarda, rivojlanayotgan davlatlarda, shuningdek bozor iktisodiyotiga utayotgan davlatlarda mavjuddirlar. Agarda 1960 yil bu davlatlarda EIH lar soni 2 tagacha teng bulgan bulsa, 1975 yili ular soni 79 tani, 1981 yili 96 tani, 1985 yili 264 tani, 90- yillarni urtalariga kelib ularni soni 900 tadan oshib ketdi. EIH lar orkali dunyo savdo oboroti hajmini 10% utadi, ularda eksport va import hajmini usish darajasi juda yukoridir. BMT ni trans – milliy korparasiyalar buyicha markazi mutahasislarni baholashiga 90-yillarni urtalariga kelib EIH da mashgul bulganlar soni 3 mln kishidan oshib ketgan. Dunyo tajribasida EIH larni hilma – hil turlari mavjud bulib, ularni har

biri yukorida yukorida keltirilgan umumiy hususiyatlar bilan birga uziga hos hususiyatlarga ham egadir. Uziga hos hususiyatlar har bir alohida holda kurgina omillar, omillar tuplami bilan ifodalanadi. Bunday omillar katoriga kuyidagilarni kursatish mumkin: joylashish joyi; konfigurasiyasi; EIH joylashgan hududni kattaligi; ishlab chikarish va boshka resurslarni mavjudligi va sifati; shu resurslardan foydalanishda tabiiy, iktisodiy va boshka sharoitlarini uziga hos hususiyatlari; EIH larni tashkil etilishida davlatni uz oldiga va EIH oldiga kuygan masalalari; EIHlarda davlat tomonidan ruhsat etilgan hujalik faoliyatlari; hududlarni milliy karamligi va boshkalar. EIH lar bilan bir katorda dnyo tajribasida uni alohida turi – offsher hududlari mavjuddir. Huddi ana shunday hududni tarifi Kiota konvensiyasida berilgan. Bunday hududlar uchun kuyidagi uchta belgi taalluklidir:

birinchidan, ular dunyo bozoriga hizmat kursatish uchun tashkil etiladilar;

ikkinchidan, ularga mamlakatni boshka hududlarida amalda bulgan solik normalari va bojhona chegaralari taallukli emas;

uchinchidan, ular malum manoda «erkin» bulishlaridan katiy nazar, ularga tashki iktisodiy alokalarni davlat tomonidan tartibga solish tegishli buladi.

Evropada shunday hududlardan birinchisi 50- yillarni ohirlarida Irlandiyada vujudga keldi, shundan keyin ular asosan rivojlanyotgan davlatlarda tarkala boshladilar, ular importni urnini bosishdan eksport ishlab chikarishga utishni asosiy kuroli sifatida kullay boshladilar. SHunga uhshash hududlarni 80-yillarni urtalariga kelib ommaviyligi osha boshladi. Bunga sabab iktisodiyoti eksportga karatilgan bir kator rivojlanayotgan davlatlarni yangi industrial davlatlar katoriga kirishidir. Ochik ikimsodiy hududlarni tashkiliy funksional tuzilishi rang barangdir. Bazida ularni sinflash juda kiyindir. Chunki bir turdagi ochik iktisodiy hudud uzida bir necha turdagi ochik iktisodiy hududlarni hususiyatlarini uzida mujassamlashtirgan buladi. Shunga karamay Rossiyalik mutahasislar tomonidan ishlab chikarilgan uslubiyatga asosan ochik iktisodiy

hususiyatlarni hujalik iqtisodlashuvi belgilashga asosan quyidagi guruhlarga bulish mumkin. Ochik iqtisodiy hududlarni birinchi guruhi savdo hududlari guruhi deb atalib, bu guruhga erkin bojhona, bond omborlari, erkin portlar, erkin savdo hududlari kabi ochik iqtisodiy hududlar kiradi. Ochik iqtisodiy hududlarni eng sodda shakli – bu erkin bojhona hududlaridir. Bu turdagi ochik iqtisodiy hududlar mohiyatiga, tashkil etilish tarihiga kura ochik iqtisodiy hududlarni birinchi avlodiga mansubdir. Ular 17-18 asrlardan byon mavjuddirlar. Bunday hududlarni tashkil etilishi davlatlar urtasidagi savdo-sotikni rivojlantirishga hizmat kilganlar. Buyuk Temur davlatda ham «Buyuk ipak yulida» shunday hududlar tashkil etilgan. Bu guruhga kiruvchi «erkinbojhona hududlari eksportiga muljallangan tovarlarni saklash, ularga bir muncha ishlov berish, hamda tovarlarni sotuvga tayyorlash maksadida tashkil etilganlar. Erkin portlar esa davlatlarni dengiz portlarida, bu erga chet davlatlarni savdo kemalarini jalb etish, bu erda ularga, kemalardagi tovarlarga bir muncha ishlov berish maksadida tashkil etilganlar. Bu guruhga kiruvchi erkin savdo hududlari esa davlatlar urtasidagi savdo-sotik jarayonlarini yanada rivojlantirish, iqtisodiyotlarini rivojlantirishga kumaklashish maksadida tashkil etilganlar. Misol uchun MDH davlatlaridan untasi, yani Rossiya, Ueraina, Belorus respublikasi, Gruziya, Moldava, Ozarbayjo hamda Markaziy Osiyo respublikalari urtasida imzolangan shartnomaga asosan erkin savdo hududi tashkil etilgan. Bu hudud shartnomani imzolangan davlatlar hududlaridan iboratdir. SHartnomaga asosan bu hududlarda ishlab chikarilgan tovarlardan ularni import kilinayotgan bojhona bojlari undirilmaydi. Ochik savdo hududlarini, ochik iqtisodiy hududlarni birinchi avlodi deyilishiga sabab bu hududlarda davlatlararo savdo-sotikni rivojlanishi bu hududlarda savdo-sotikni rivojlantirishga hizmat kiluvchi tarmoklarni ishlab chikarishni rivojlanishiga sabab buladi.

Ochik savdo hududlarda ochik iqtisodiy hududlarni dunyoda keng tarkalgan turidir. Bunday hududlar AKSH da kup tarkalgan. 1934 yilda AKSH

da tashki savdo zonalari tugrisida konunni kabul kilinishi bunday zonalarni tashkil etish jarayonlarini tezlatib yubordi. Konunga asosan davlat hududida faoliyat kursatayotgan erkin savdo zonalari umumiyo ahamiyatga ega bulgan va mahsus(subzonalarga) bulinadi. Umumiy ahamiyatga ega bulgan zonalar katta bulmagan joyni egallab (bir necha kv km), ularda olib kirlgan tovarlarni joylashtirish, yani sortirovka, markirovka, kaytadan ishlov berish amlga oshiriladi.

Subzonalar esa alohida katta kompaniyalar uchun tashkil etilib ularda eksportga muljallangan va importni urnini bosuvchi tovarlar ishlab chikariladi. Subzonalar erkin savdo zonalari bilan importni urnini bosadigan iovarlar ishlab chikaruvchi zonalarni kombinasiyasi natijasida hosil bulgan. 90- yillarni urtalariga kelib AKSH da 500 yakin erkin savdo zonalari mavjud edi. Savdo ombor hududlari tarkibida mutahasislar tashki savdo hududlari (AKSH), erkin bojhona hududlari (Vengriya, Yugoslaviya), erkin bojsiz hududlarni ajratadilar(Bolgariya) va erkin portlar(Germaniya). Savdo ombori hududlari nafakat tovarlarni kabul kilish, saklash (odatda 1 yilgacha muddatga) keyinyaalik ularni sotib olish va sotish uchun kayta ishlash uchun tashkil etiladilar., balki shuningdek tovarlarni istemol hususiyatlarini yahshilovchi jarayonlarni amalga oshirish uchun ham tashkil etiladilar. Ularni teritoriyalaridan korhonalar bojhona bojlarini shuningdek tovarlarni istemol hususiyatlarini yahshilanishi natijasida kushilgan kiymat soligini undirilmagan holda keng ravishda kurgazma faoliyati bilan shugullanishlari, savdo-sotikni tashkil etishlari, bank va chugurta hizmatlarini taklif etishlari mumkin.

Bunday hududlar katoriga bojsiz dukonlar dyuti-frila ham kiradi. Bular katta aeroportlar va dengiz portlarida tashkil etilib ularda bojsiz tovarlar chakana savdosi malga oshiriladi. SHuning uchun ular kup hollarda konsignasion omborlar, honalarni kurgazmalar utkazish uchun ijaraga berish orkali kushimcha valyuta tushumlarini taminlaydiganlar. Barcha savdo ombor hududlari asosan daryo va dengiz portlprida, temir yul uzellarida, aeroportlarda, yani tovarlar va

yulovchilarni tranziti joylarida. Ular hamma vakt mamlakat iktisodiy hududidan bojhona va davlat chegarasi orkali ajratilgandir. Erkin portlar – savdo ombor hududini turi sifatida aytib utilgan funksiyalardan tashkari ortish, tushirish, kaytadan ortish amallarini bajaradilar. Savdo hududlari tarakkiyoti jarayonida tranzit savdosini engillashtirish vazifalari katoriga kushimcha ichki bozorga muljallangan tovarlarni ishlab chikarish vazifalarini amalga oshiradilar.

Sanoat-ishlab chikarish hududlari ochik iktisodiy hududlarni ikkinchi avlodiga mansub bulib, ular ochik savdo zonalarini evolyusiyasi natijasida hosil bulganlar. Sanoat ishlab chikarish zonalari mahsus bojhona rejimlari urnatilgan territoriyalarda tashkil etiladi va ularda eksport uchun importni urnini bosadigan tovarlar ishlab chikariladi. Bu zona chubektlari solik va moliya imtiyozlari beriladi. Hozirgi kunda dunyoda ayniksa rivojlanayotgan davlatlarda eksport ishlab chikarish zonalari keng tarkalgandir. Bunday zonalarni hozirgi zamonmodeli 1959 yil Irlandiyani SHenon aeroportida tashkil etilgan ochik iktisodiy zonadan boshlanadi. Bunday zonalarni tashkil kilishdan ayniksa chngi industrial davlatlar kup samara kurdilar.

Eksport ishlab sikarish zonalarni tashkil etish rivojlanayotgan davlatlar iktisodiyoti bilan boglikdir. Chunki 60- yillarni urtalarida bu bu davlatlarda eksportni kullab kuvvatlash, yangi ish joylarini tashkil etish msalalari paydo buldi. Tehnika – tadbik etish iktisodiy hududlar ochik iktisodiy hududlarni uchinchi avlodiga mansub bulib, ular kupincha uz-uzidan yoki davlat tomonidan yirik ilmiy markazlar atrofida tashkil etiladilar. Ularda milliy va horijiy ilmiy tekshirish, loyihalash institutlari, ilmiy ishlab chikarish firmalari yigiladi va ularni hammasi yagona solik va moliya imtiyozlari tizimidan foydalanadilar. Bunday hududlarni tashkil etilishi ishlab sikarish jarayonlarini yangi zamonaviy texnologiyalar asosida yanada takomillashtirish, ishlab chikarishni samaradorligini oshirish, ishlab chikarilayotgan tovarlarni dunyo bozorlaridagi rakobatdoshlik darajasini oshirish imkonini beradi. Ishlab chikarishni rivojlanishi va unga hizmat kiluvchi ilmiy texnika markazlarini tashkil etilishi

bu korhona va tashkilotlarga bank, sugurta va boshka turdagi xizmatlar kursatuvchi tuzilmalarni rivojlantirishni takazo kiladi. SHuning natijasida ochik iktisodiy hududlarni navbatdagi avlodi – servis hududlari tashkil etilgan. Servis hududlarga offshor zonalari va solik gavnalari ularda yaratilgan moliya – valyuta fiskalʼ rejimlari buyicha yaratilgan imtiyozlar bilan uziga tadbirkorni jalb etadi.

Offshor hududida ruyhatdan utgan solik va boshka imtiyozlarga davogar firmalarga kuyiladigan talablardan biri, ularni offshor zona joylashgan davlatni rezidenti bulmasligi uni hududida foyda olmaslik. Solik gavanlarini offshor hududlaridan farki shundaki uni hududidagi barcha firmalar birday barcha turdagi yoki ayrim turdagi faoliyatlari uchun solik imtiyozlaridan foydalanadilar. Hozirgi kunda dunyoda 300 dan ziyod offshor markazlari mavjuddir. Ularning ichidan 70 ga yakini solik gavanlaridir. Anchadan beri offshor hududlar tashkil topgan davlatlar katoriga Lihtenshteyn, Panama, Nomand orollari, Antilʼ orollari, Gonkong, Liberiya, Irlandiya, SHvesariya davlatlari kiradi.

Offshor hududlarida joylashgan ishlab chikarish, savdo, bank, sugurta va boshka kompaniyalar umuman solik tulashdan ozod etilganlar yoki uncha katta bulmagan pashshalʼ soligiga tortiladilar. Offshor hududlaridagi imtiyozli rejim na fakat solikka tortilmaslik, undirilayotgan solik mikdorini kamligi bilan, balki valyuta buyicha chegaralshni yukligi foydani erkin ravishda olib chikib ketish, chet el investorlari uchun bojhona bojlari va yigimlarini yukligi va boshka turdagi engilliklar bilan harakterlanadi. Ochik iktisodiy hududlarni keyingi turi bu kompleks hududlaridir. Bu hududlar mamlakat hududida mavjud bulgan umumiy rejimdan farkli ularok uziga hos imtiyozli rejimlarga ega bulgan mamuriy teritorial bulinmalarga aytiladi. Bular katoriga Hitoyda tashkil etilgan 5 ta mahsus iktisodiy hududlar, Braziliyadagi «Manaus», Argentinadagi «Olovli er», hamda rivojlangan davlatlar tomonidan depressiya hududlarida tashkil etilyotgan kompleks zonalari kiradi. Bu ochik iktisodiy hududni tashkil etishda

Yaponiya, Janubiy Koreya, Mongoliya, Hitoy, KHDR va Rossiya davlatlarini ishtiroki kuzda tutilayapti. Ochik iktisodiy hududda loyihaga kura katta port kup sondagi sanoat ishlab chikarish korhonalari kurish kuzda tutilgan hududda tashkil etilajak ishlab chikarish krg'orhonalari Hitoy va Koreya ishchi kuchi Rossiya bu korhonalarga kayta ishlash uchun hom ashyo etkazib berishlari kuzda tutilgan.

Mustaqil ishlash va o'z - o'zini nazorat qilish uchun savollar:

1. Mamlakatning iktisodiy havfsizligi nima?
2. Iktisodiy havfsizlikni taminlash omillari.
3. Ochik iktisodiy hududlarni turkumlanishi.
4. Iktisodiy utish davrida bulgan mamlakatlarda erkin iktisodiy hududlarni urni nimada?
5. Rivojlangan mamlakatlarda erkin iktisodiy hududlarni tashkil etilish tarihi.

Tavsiya etiladigan adabiyotlar:

1. I.A.Karimov – Uzbekiston XXI asr busagasida: havfsizlikka tahdid, barkarorlik shartlari, tarakkiet kafolatlari. T: Uzbekiston, 1997 y
2. V.G.Svinuhov – Tamojenno-tarifnoe regulirovanie VED, M., Ekonomist, 2004
3. E.F.Avdokushin – Mejdunarodnye ekonomicheskie otnosheniya. M: IVS «Marketing», 1997 g
4. V.I.Fomichev – Mejdunarodnaya trgovlya. M: Infra- M, 2001 g
5. Mejdunarodnye ekonomicheskie otnosheniya, uchebnik, pod red. I.P.Fominskogo, M., Ekonomist, 2004 g.

4.2. Bojhona logistikasini bojhona siyosatida tutgan o'rni

Bozor iqtisodiyoti rivojlangan mamlakatlarda harid qilish logistikasining maqsadi, bu ishlab chiqarish jarayonining materiallarga bo'lgan talabini yuqori iqtisodiy samara bilan qondirish xisoblanadi. Lekin bunga erishish uchun harid logistikasining oldida turgan bir qator vazifalarni bajarish kerak. Bu vazifalarni quydagicha guruxlash mumkin:

- homashyo va komplekt maxsulotlarni malum bir muddatda etkazish. O'z muddatidan ilgari olingan maxsulotlar korxonaning aylanma fondiga qo'shilishi mumkin, o'z muddatidan kech olingan homashyo va materiallar ishlab chiqarish jarayoniga salbiy tasir qilishi yoki uning yo'nalishini o'zgartirish mumkin;

- materiallarning talab qilingan miqdori bilan etkazib berilgan miqdorning o'zaro mos kelishi (talab kilingan kam etkazilgan maxsulotlar korhona aylanma fondining balansiga salbiy tasir qilishi mumkin);

- homashyo xamda komplekt maxsulotlariga bo'lgan talab sifatini nazorat qilishi (talabni qondiruvchi, minimal narhidagi).

Bozor iqtisodiyoti sharoitida mamlakatning sanoatlashgan firmalarida material - tehnik taminotini tashkil etishning ikki shakli qo'llaniladi: markazlashgan va markazlashmagan. Bu shakllarning xar biri (taminot va sotuv) o'ziga hos guruxlangan va yoyilgan taminot sotuv hizmatidir. Guruxlangan hizmatda uning barcha bo'limlari aloxida funksiya (taminot, sotuv, zahiralarni saqlash, tashish va boshqalar)larni bajaradi. Yoyilgan hizmatlar uchun ikki yoki undan ortiq bo'limlar bo'yicha chiziqli bo'limlarni bo'lib - bo'lib joylashtirish harakterlidir.

Odatda material-tehnik taminotni boshqarishning markazlashtirilgan shakli bir turdagi maxsulotni ishlab chiqaradigan firmalar va bitta mintaqada faoliyat yurituvchi korhonalarda qo'llaniladi. Boshqarishning markazlashtirilmagan shakli turli hil mintaqada joylashgan va bir hil yoki bir necha hil maxsulotlar ishlab chiqarishga ihtisoslashgan firmalarda qo'llaniladi. Bazan boshqaruvning aralash shaklidan foydalaniladi. Moddiy-tehnika taminotini markazlashtirishda muomala harajatlarini qisqartirishga taminotchilardan katta miqdordagi tovarlarni qabul qilib olish va ularni chegirmali narhlarda sotib olish orqali erishiladi. Markazlashtirilmagan shaklda taminot hizmati tashkiloti, ishlab chiqarish va sotish bo'limi nisbatan kam miqdordagi homashyo va maxsulotlarni sotib oladilar va natijada etkazib berish harajatlari bo'ladi. Moddiy tehnika

taminoti muomala harajatlarini xar bir ishlab chiqarish bo'limida va korhona faoliyatida material zahiralari kamaytirish xisobiga qisqartiradi.

Markazlashgan boshqaruvning guruxlangan hizmat shakli 30-chizmada ko'rsatilgan. Moddiy tehnika taminoti korhona ichidagi material oqimlar xarakati uchun kirib kelayotgan homashyo, yarim tayyor maxsulot va tayyor maxsulot (istemolchilarga jo'natilgan), shuningdek kerakli vaqt va talab qilingan miqdorda barcha zarur materiallarni ishlab chiqarish jarayonini taminlash uchun javobgarlik oladi.

Yuqori darajadagi sifatga ega bo'lgan, talabni qondiruvchi materiallarni, minimal narhdagisini izlash, harid qilish logistikasining iqtisodiy samaradorligi asosini tashkil qiladi. Bozorni o'rganishda, firma oldida turgan asosiy masala narh xisoblanadi, bundan tashqari esa logistika harajatlari xisoblanadi. Ulgurji haridor uchun harajatlarning aniq xisob - kitobi zarur. Chunki, materiallarning, homashyoning aniq xisob-kitobi ishlab chiqarishning kelajak strategiyasini belgilaydi.

G'arb amaliyotida bir necha umumiy qoidalar mavjud bo'lib, ular faqatgina etkazib beruvchilar va bank soxasini yahshilamay, balki korhonaning raqobat kurashida g'olib chiqishini xam taminlaydi. Bu kodeks xamkorlarning etik meyorlarini belgilab beradi.

Uni qisqacha shunday deyish mumkin: muvaffaqiyatli tayyorgarlik va ishlab chikarish asosida, bir tomondan ishbilarmonlar o'rtasidagi yahshi munosabat yotsa, ikkinchi tomondan kreditor xamda etkazib beruvchilar bilan yahshi munosabatlar yotadi. Asosiy etiborni kreditorlarga qaratish kerak, chunki firma faoliyatida ularning ishonchi va yordam berishga tayyorligi muxim axamiyatga ega.

Etkazib buruvchilar bilan muomala qilishning bir qancha shartlari mavjud:

- etkazib beruvchilarga, huddi mujozlardek muomala qilish kerak;
- qiziqishlar umumiyiligini namoyish etishni yoddan chiqarmaslik lozim;

- etkazib beruvchining o'z vazifalari bilan tanishtirib berish va uning faoliyatini nazorat qilish zarur.
- kelib chiqishi mumkin bo'lgan muammolarni xal qilishga ko'maklashishga tayyor bo'lish kerak;
- majburiyatlarni o'z bo'yniga olishni nazorat qilish lozim;
- ish faoliyatidan etkazib beruvchining qiziqishlarini etiborga olish kerak;
- faoliyat doirasida barqaror muloqotni taminlash zarur.

G'arb mamlakatlarda iqtisodiyotning yangi soxalari rivojlanishi, sanoati rivojlangan mamlakatlarda tovarlar taklifining kengayishi, homashyo va materiallar soxasi faoliyatini yanada qiyinlashtiradi. Muvaffaqiyatli savdoni amalga oshirish uchun bozorlar xaqida keng ahborotga ega bo'lish kerak. Buning uchun bozor tadqiqotlari olib borilishi kerak. Bozor tadqiqotlarini olib borishda muammoning to'g'ri ko'yilishi muxim ahamiyat kasb etadi. Bozorni tadqiq qilish muammosini echishda eng sodda algoritm korxonaning ahborotlar bilan taminlanganligida o'z aksini topadi. Homashyo va materiallar bozorini tadqiq qilish ayni vaqtda tadqiq qilinayotgan bozorlar turini aniqlashni xam talab qiladi. Ularni quyidagi guruxlarga bo'lish mumkin:

- bevosita bozorlar (homashyo va materiallar bozorini taminlovchilar);
- o'rinbosar tovarlar bozori (to'la yoki qisman o'rinbosuvchi tovarlar);
- bilvosita bozorlar (etkazib beruvchilar tomonidan qo'llanadigan bozor);
- yangi bozor.

Bu ahborotlar talab, taklif va bozor balansi xaqida bo'lib, quyidagi savollarga javob berishi kerak:

- tadqiq qilinayotgan bozorning tuzilishi qanday?
- tadqiq qilinayotgan bozor qanday tuzilishga ega yoki u talab va taklifni qanday muvozanatlaydi?

Bozorni o'rganib va aniq bir etkazib beruvchilarga to'htalgan xolda savdo bo'limi korhona talab qilayotgan malum bir maxsulotlarni ajratib olishi kerak. Talabni aniqlashtirishda zahiralarni istemol qilishni boshqarish strategiyasi

muxim ahamiyat kasb etadi. Talabni o'rganish avvalambor, tovar va xizmatlar sifatiga, miqdoriga ikki hil usul bilan tasir qiladi: birinchisi, talabni buyurtmalar bo'yicha o'rganish va talabni rejali, harajatlar asosida o'rganish; - ikkinchisi, agar talabni buyurtma asosida o'rganishning iloji bo'lmasa, u xolda talabni harajatlar orqali aniqlash usuli qo'llaniladi.

G'arb mamlakatlarida firma tomonidan egalik qilingan tovarlar, ularning turi va sotib olish usullari bilan turkumlanadi. Bu hilma - hillikdan manaviy ravishda quyidagi tovarlar turi ajratiladi: homashyo va asosiy materiallar; yoqilg'i; komplektlovchilar va asbob - uskunalar. Materiallarni etkazib berish usullari hilma - hildir. Uzoq muddat saqlash talab qilinmaydigan tovarlar, istemol qilinishga juda oz muddat qolganida sotib olinadi. Bir marta yoki doimiy istemol qilinadigan materiallar etkazib berish shartnomasida ko'rsatilgan muddatda sotib olinadi. Bu usullar natijasida firma zahirasiidagi materiallar kamayadi. Harajatlarni kamaytirish maqsadida malum bir tovar turlari kichik guruxlarga jamlar turlari kichik guruxlarga jamlaa shu maqsadlarda barcha firmalar kompyuterlarning internetga ulangan aloqalaridan foydalana boshlashlari kerak. Egalik qilinayotgan tovarlarning narhi - sotish siyosatida eng muxim element xisoblanadi. Savdo narhining taxlilida xisob-kitoblarning bir necha usullari qo'llaniladi:

- kalkulyasiyaning oddiy usuli (umumiy harajatlar ko'rsatkichi ishlab chiqarish ko'rsatkichiga bo'linadi);
- ekvivalent ko'rsatkichlar bo'yicha xisob-kitob (harajatlar, aloxida bo'limlar bo'yicha taqsimlanadi va o'rtachasi olinadi);
- doimiy xisob-kitoblar (BTA boshqarish tizimini avtomatlashtirish bazasidagi xar bir operasiyada yuzaga keladigan harajatlarning aniq xisob-kitobi).

Narhlar taxlili qo'shimcha ish va xizmatlarni xam xisobga oladi. Masalan, maslaxatlar berish, xujjatlashtirishga tayyorgarlik, qodoqlash, bojhona bojlari, etkazib berish va boshqalar. Bunday xolatlarda narhlar taxlilining quyidagi usullari qo'llaniladi:

- xamma bosqichdagi narhlar taxlili - maxsulotning paydo bo'lishidan to istemolchiga etib borishiga qadar bo'lgan vaqt (ishlab chiqarish harajatlarini xisobga olgan xolda tovarning sof (netto) narhi belgilanadi);
- ish va hizmatlarning umumiy qiymatini xisobga olgandagi narh taxlili (bu erda nazorat, saqlash va moliyalashtirishga ketgan qo'shimcha harajatlar xam xisobga olinadi);
- tovarning foydaliligiga asoslanib belgilangan narh taxlili;
- o'hshash tovarlar narh ko'tarilishining yo'nalishi taxlili;
- yangi maxsulotga nisbatan narh taxlili;
 - vaqt oralig'idagi narh taxlili;
- tovarning bir birligiga ketgan harajatlar bo'yicha narh taxlili;
- sirg'aluvchi narhlar yordamidagi taxlil.

Odatda haridor tovar narhlarning xammasini bilishi shart emas, buning uchun haridor va sotuvchi o'zaro harajatlar haqida ahborot almashsalar etarli. Bular ichiga etkazib berish xaqidagi qisqa muddatli shartnomalar xam kiradi.

Transport harajatlari moddiy texnika taminoti organlarining xam nazorati ostida bo'ladi. Bunda faqat masofaning uzoqligi emas, balki transport turi, etkazib berish tezligi, tovarlarning qadoqlanishi, tushirish usullari xam etiborga olinadi. Transport harajatlarining asosiy qismini materiallarni saqlash uchun ketadigan harajatlar tashkil qiladi. Turli firmalardagi taminot hizmatining asosiy vazifasi firmalarga etkazib beruvchilarni tanlash xisoblanadi. Bu tanlov xozirgi kunda asosan 2 ta usulda o'tkaziladi. Birinchi usul bo'lishi mumkin bo'lgan variantlar va takliflarning taxlili, oldi - sotdi uchun javob beruvchi savdo agenti tomonidan amalga oshiriladi. Eng arzon narhlardan kelib chiqqan xolda etkazib beruvchini tanlash, buyurtma berish, buyurtma bajarilishini nazorat qilish va vujudga kelishi mumkin bo'lgan muammolarni xal qilish savdo agenti zimmasiga yuklatilgandir. Xamma muammolar zamonaviy aloqa vositalari yordamida xal qilinadi. Ikkinchi usul, shikoyatlar xamda etkazib berishga bo'lgan talab xamkasblar tomonidan umumiy xal qilinishini nazarda tutadi.

Taxlil xar bir bo'limda bir hilda o'tkaziladi. Bu savdo - sotik bo'limida xam, tovar sifatini nazorat qilish bo'limida xam o'tkaziladi. Uchinchi usul xam mavjud bo'lib, bunda yangi, yahshi o'rganilmagan bozorni korhona tomonidan taminotining qondirilishidir. Bu asosan yangi tovarlarga talabning paydo bo'lishi bilan yuzaga keladi. 1980 - yillarda korhona faoliyatining rejali boshlanishi yahshi shakllangan korhona faoliyatini rejalashtirishda bir qator omillar xisobga olinadi, hususan: inflyasiya tezligi; bir qator mamlakatlarda valyuta devalvasiyalanishi, narh o'sishiga tasir qiluvchi omil; etkazib berish bozorida kapital konsentrasiyasining o'sishi; ishlab chiqarishning tehnologiya tomonidan rivojlanishi; yangi materiallarning paydo bo'lishi va boshqalar. Ko'pgina firmaning boshqaruv hodimlari shuni tushunib etishdiki, etkazib berish bozori bilan bo'ladigan aloqalarning rejalashtirilishi, oldi-sotdi bozorini taxlil qilish va rejalashtirish kabi juda muximdir.

G'arb mamlakatlarida tovar va komplekt maxsulotlar etkazilishining sifatli bo'lishi, firmalar taminot bo'limining asosiy muammolaridandir. Shuni aytib o'tish kerakki, etarli darajada raqobatchilarning mavjud bo'lishiga qaramay, sifat muammosi dolzarb muammolardan biri xisoblanadi. Ko'pgina G'arbiy Evropa, Amerika, YAponiyadagi kompaniyalar o'rtasida kuchli raqobat bormoqda. Bu raqobatda asosiy etibor etkazib berish manbalariga qaratiladi. «ITT Kennon Nort Amerika» bu usulda juda malakali xisob kompaniyani boshqarish tizimida «etkazib beruvchilarni tanlab olish guruxi» deb nomlangan bo'lim mavjud bo'lib, bu bo'limga material tehnik taminot bo'limlari, moliyaviy hizmat, ishlab chiqarish bo'limi hodimlari azodirlar. Gurux korhona tomonidan qo'yilgan barcha talablarga to'laqonli javob beruvchi ishchilarni, etkazib beruvchilik vazifasiga qabul qiladi. Etkazib beruvchining imkoniyatlarini o'rganishda asosan quyidagilar etiborga olinadi:

- talab darajasidagi tovarlarni ishlab chiqarishda asbob - uskunalarning mavjudligi;

- kerakli anjomlar bilan dasturda ko'rsatilganligi bo'yicha tovar sifatini tekshirishga sharoitning mavjudligi;
- chiqayotgan homashyo va materiallarni nazorat qilish, attestasiyadan o'tkazish;
- ishchilarning nazorat qilinishini aniqlovchi xujjatlar xamda qo'llanmalarning mavjudligi;
- ishlab chiqarishni to'laligicha nazorat qiluvchi xujjatlarning mavjudligi.

G'arbiy Evropa kompaniyalarining taminot bo'limi oldida turgan vazifalardan yana biri etkazib beruvchi resurslar xamda istemolchi talabining muvozanatini aniqlashdir. Misol tariqasida «Eripson informeyshn systems» deb nomlanuvchi shved kompaniyasining faoliyatini ko'rib chiqish mumkin. Bu kompaniya o'zinig taminot tizimini ishlab chiqargan. Bu tizimga ko'ra, savdo markazi yangi tovar ishlab chiqarish bilan bog'lanadi. Bunda firma bo'lajak istemolchilar talabini qondiruvchi etkazib beruvchilarni tanlaydi va ularni yangi tovar ishlab chiqarishda qatnashishga undaydi. SHvesiyadagi «Saab - Skakia» kompaniyasining taminot bo'limi vazifasiga quyidagilar kiradi: talablarni qondirishning tehnik usullarini topish; tehnologiyalarni qayta ishlashda aniq o'zgarishlarni yaratish; korhonani test o'tkazuvchi laboratoriyalar bilan taminlash. Yuqoridagilardan hulosa qilib, korhona taminot bo'limining yangi vazifalarini ko'rsatish mumkin. Ular: korhona ichki faoliyat taxlili; dizayni; o'hshashini ishlab chiqarish; tovar ishlab chiqarishga tasir qiluvchi ichki va tashqi omillarni xisobga olishdan iborat.

Logistikasining amal qilish mehanizmi. Sanoati rivojlangan mamlakatlarda ishlab chiqarishni homashyo va materiallar bilan taminlashning bir qator standart mehanizmlari bor. Masalan, Germaniya Federativ Respublikasining sanoatini materiallar bilan taminlash tizimi, etkazib beruvchi tashkilotlarning omborlar tizimi, markaziy omborlar va taminot tashkilotlari omborlariga asoslangan.

Germaniya Federativ Respublikasida material bilan taminlashning manaviy tizimi zahiralarni saqlashga asoslanadi. Bu xolda ishlab chiqarishga

kerakli bo'lgan omborga tovarlarni qabul qilinganligi xaqida xujjat tayyorlanadi va bu tovarlar to'g'ridan - to'g'ri ishlab chiqarish maskanlariga jo'natiladi. Talab asosida sotib oluvchi tashkilot buyurtma harajatlarini rasmiylashtiradi va uni etkazib beruvchiga jo'natadi. Etkazib beruvchi buyurtmani olib, tovarni so'ralgan tashkilotga sotib berishini taminlaydi. so'ngra katta miqdordagi tovarlar avtomobil yollar yoki temir yo'llari orqali markaziy omborga olib kelinadi. U erda tovarlarning sifati, miqdori tekshiriladi. Agar xammasi talabga javob beradigan darajada bo'lsa, qismlarga bo'linib, ishlab chiqaruvchi korhonalarga jo'natiladi.

YUqorida aytib O'tilgan faoliyat chizma ravishda 23-chizmada berilgan. Bu faoliyatni amalga oshirishda savdo bo'limi yoki vositachilar 9-10 ga yaqin xujjatlarni etkazib beruvchiga topshiradilar. Etkazib beruvchi esa buyurtmani bajarayotgan paytda markaziy punktga 14 ga yaqin xujjat topshiradi. Umuman, xujjatlarning bu qadar ko'pligi materiallar etkazib berish faoliyatining annaviy tizimi doiralar bilan chegaralangan deyish mumkin. Buyurtma beruvchi bilan etkazib beruvchi, materialga buyurtma tushganidan boshlab, to uning egasiga etib borishi va qabul qilinishi xamda qo'llanilishigacha bo'lgan davrda xujjatlashtirishning 15 ga yaqin usulidan foydalanadilar. Ularning bir necha nushada bo'lishini xisobga oladigan bo'lsak, u xolda xujjatlar soni 50 dan oshib ketadi.

Zahiralarni saqlash bir qancha miqdorda harajat xamda ishchi kuchini talab qiladi. Quyida harajat guruxlari beriladi.

1. Omborhonalarning band bo'lishi;

- a) bino amortizasiyasi;
- b) asbob - uskunalar amortizasiyasi;
- v) remont harajatlari;
- g) isitish vositalariga harajatlar, elektr-energiya va suv vositalari;
- d) ijara to'lovi.

2. Hizmat ko'rsatuvchi ishchilarga harajatlar:

- a) Ombor ishchi - hizmatchilari uchun maosh;
 - b) Ishchilarning ijtimoiy ximoyasi uchun harajatlar;
3. Trasport vositalari uchun harajatlar:
- a) amortizasiya;
 - b) energiya va yoqilg'i uchun harajatlar;
 - v) joriy remontlar uchun harajatlar;
 - g) sug'urta va trasport vositalari uchun soliq.
4. Materiallarni saqlash natijasida kelgan zararlar:
- a) ombor qoravullari va materiallarning eskirishi;
 - b) zanglash va boshqalar;
 - v) inventarizasiya natijasidagi yo'qotishlar;
 - g) o'g'rilik;
 - d) narhlar tushishi natijasidagi yo'qotishlar;
 - e) zahiralarini sug'urtalash harajatlari.

Shuning uchun, bu tizim nisbatan noqulayroq bo'lib, faoliyatni doim nazorat qilishni xamda uni optimallashtirish yo'llarini topishini talab qiladi. Ishlab chiqarishni materiallar bilan taminlashda etkazib beruvchi firmalar bilan shartnomalar tuzish tizimi o'zini oqladi. Bu tizim XX asrning 70 - yillari ohiri 80 - yillari boshida ishlab chiqilgan bo'lib, bunda faoliyat yuritish bo'limlari nisbatan kamroq. Bu tizim istemolchi va etkazib beruvchilar o'rtasidagi munosabatni, yuqorida aytib o'tilgandan xam qisqaroq yo'llar bilan amalga oshiradi. YUklar birdaniga ishlab chiqaruvchiga emas, balki birinchi navbatda ulgurji savdo kompaniyasiga kelib tushadi. Bu kompaniya o'zining bir necha yirik omborlariga ega bo'lib, asosan homashyolarni istemolchi - ishlab chiqaruvchilarga tez etib borishini taminlaydi. Rivojlangan bozor sharoitida taminotning logistika bo'limining asosiy muammosi talab extiyojlarining tez o'zgarishidir. Bu ko'pincha etkazib beruvchida ishlab chiqaruvchiga kerak bo'lmaydigan tovarlarning yig'ilib qolishida o'z aksini topadi. Ohirgi o'n

yillikda taminotning bir qator usullari ishlab chiqilgan bo'lib, u ishlab chiqarishning aniq bir talabini qondirishga mo'ljallangan. Ular quyidagilar:

- kanban usuli (Yaponiyada ishlab chiqilgan usul bo'lib, umumiy ishlab chiqarishni materiallar bilan taminlashga mo'ljallangan ohirgi talabni xisobga oladi);
- talab va materiallarni rejalashtirish tizimi. Bu 3 bosqichda amalga oshiriladi: birinchisi dasturli rejalashtirish, ikkinchisi materiallarni taqsimlash va uchinchisi savdoni nazorat qilish;
- «Aynan vaqtida» usuli, bu usul zahiralarni to'planib qolishining oldini oladi;
- talab bo'yicha taminot tizimi, bunda uzoq muddatli malum shaklli shartnoma etkazib beruvchilar bilan tuziladi. Materiallar bosqichma - bosqich istemolchiga etkazib turiladi;
- «bashorat ko'rsatkichlari» usuli (katta miqdordagi materiallarga talab malum darajada xujjatlashtiriladi va talab asosida materiallar etkazib beriladi);
- istemolchi va etkazib beruvchi o'rtasidagi kerakli ma'lumotlarni internet orqali almashish usuli. Buyurtma kelib tushgandan so'ng, qolgan xamma ma'lumotlar kompyuter orqali olinadi.

Zamonaviy savdo uchun oldindan talab qilinadigan materiallarni bashorat qilish hosdir. Bashoratning chuqur o'rganilishi zahiralarni miqdori, etkazib berishga va taminotga tayyorligini belgilaydi. Bashorat asosida taminot rejasi tuziladi. Taminot shunday balanslashtirilishi kerakki, uning asosida ishlab chiqarishning bosqichli dasturi tuziladi. Mana shu dastur materiallarni ishlab chiqarishga ta'sir qiluvchi omil bo'ladi. Talab qilinayotgan material, homashyolar aniq bo'lgandan so'ng korxonalar faoliyat yo'nalishini belgilaydilar va sotib olishni tashkil etadilar. Shartli ravishda sotib olishning ananaviy va operativ usullari bor. Operativ taminotning eng samarali usuli «Aynan vaqtida» deb nomlanadi. Bu usul Yaponiyada 1950 - yillarda tashkil topgan bo'lib, keyinchalik Evropa va AQSH da davom ettirilgan. Bu usulning asosiy maqsadi uzoq muddatli shartnoma bo'yicha savdo - sotiq va taminot buyumlarini o'z vaqtida, oraliq

omborlarni chetlab o'tgan xolda to'g'ridan - to'g'ri ishlab chiqarish liniyasiga etkazib berishdan iborat.

«Aynan vaqtida» usuli asosan avtomobil ishlab chiqarish sohasida rivojlangan. Bunga misol qilib, «Mercedes - Bens» zavodining yig'uv sehiga avtomobil o'rindiqlarini etkazib berishni keltirish mumkin.

Etkazib berishni asosiy ishlab chiqarishdan 6 km uzoqlikda joylashgan «Kayner-Rekaro» firmasi amalga oshiradi. Oldindan rejalashtirish 6 oygacha amalga oshiriladi. Bu o'z ichiga etkazib berishdan tortib to tahminiy talablarni xam oladi. Etkazib berishni aniqlashtirish fazasi avtomobil yig'ish boshlanishidan 15 kun ilgari amalga oshiriladi. Istemolchining talabidan kelib chiqqan xolda firma bir hafta oldin ishlab chiqarish rejasini tuzadi. Yig'uv ishlari boshlanishidan oldin zavodga buyurtma beriladi. Maksimum yig'uv ishlari boshlangandan so'ng 6 soatdan keyin sehga talab qilingan o'rindiqlar etkazib beriladi. Aytib o'tilgan faoliyat ananaviy taminotda umuman boshqacha tus oladi. Masalan, Amerika kompaniyalarida tovarlar bilan taminlashning quyidagi usullari qo'llaniladi: sotib olinadigan partiyani aniqlash; etkazib beruvchilarni tanlash; etkazib beruvchilarni baxolash; nazorat tashkiloti; munozaralar va shartnomalar tuzish; etkazib berish usulini tanlash; xujjatlashtirish; qadoqlash. Tezkor va ananaviy taminot bir - biridan tubdan farq qiladi. Masalan, ananaviy taminotda tovarlar katta xajmda uzoq vaqt oraliq'ida etkaziladi. Tezkor taminotda xajman katta bo'lmagan tovarlar guruxlari tez-tez jo'natib turiladi. Ananaviy taminot (AT)ni baxolashda 2-% gacha brakka yo'l qo'yiladi. Tezkor taminotda brakka umuman yo'l qo'yilmaydi. AT shartnomasi mazmuni - iloji boricha arzon narhda material olish. Tezkoring esa - yuqori darajadagi sifatga ega bo'lgan materiallarni olish. AT ga asosan, sotib oluvchining uch hil talabini qondiruvchi etkazib beruvchi tanladi, ular: sotib olinayotgan tovar sifati; etkazib berish shartlari; narhi. Etkazib beruvchining faoliyatini baholash, oyda bir yoki chorakda bir amalga oshiriladi. Amerika kompaniyalarida etkazib beruvchilar xar oy sinovdan o'tkaziladi va baxolanadi. AQSH ning AT tajribasiga asosan, maxsulot sifatiga qabul qilish bo'limi javobgar xisoblanadi. YAponiyada esa bunga etkazib beruvchi javobgar

xisoblanadi va u materialni to'g'ri ishlab chiqarish liniyasiga olib boradi. Xozirgi kunda ko'p AQSH kompaniyalari tovar sifatida javobgarlikni etkazib beruvchi zimmasiga yuklashmoqda. Masalan, «Nissan - Amerika» «Djeneral motors - Byuik», «Hyullet - Pakkard» kabi kompaniyalar materiallarni qattiq nazorat ostiga olmay, to'g'ri ishlab chiqarish yo'liga jo'natishmoqda.

Bunday etkazib berish usullarini o'rganayotgan haridorni qiziqtiradigan narsalardan biri bu raqobatchilardir. Chunki raqobat mavjud bo'lsa, haridor iloji boricha yuqori darajadagi sifatga ega bo'lgan materialni sotib olishi mumkin. Bundan tashqari, raqobatning yo'qligi narhga xam tasir qiladi. Agar raqobat mavjud bo'lmasa, materialning tannarhi xaqiqiydsidan ancha qimmat bo'lib ketadi. Bu esa ishlab chiqarish harajatlarini ko'paytiradi. AQSH va Evropa kompaniyalari jaxon bozori taminotida tarihiy - vertikal integrasiya qo'llanilishiga qarshilik bildirmoqda. Chunki, ular asosiy materiallar - uzellar, detallarni asosan Yaponiya va Meksika xamda Braziliya kabi rivojlanayotgan mamlakatlardan keltiriladilar. Buni avtomobil sanoatida yaqqol ko'rish mumkin: AQSHda 1982 yildan beri avtomobil detallari importining darajasi ko'tarilishi kuzatilmoqda. Maslan, 1985 yilda AQSH YAponiyadan 3 - milliard AQSH dollariga teng miqdorda uzal va detallar sotib olgan, Meksikadan 4 - milliard dollarga yaqin, GFR - dan 5,5 - milliard dollar, A'daqçëëëÿääí 6 - èlliaðä dollar. 1985 yildan 1992 yilgacha bo'lgan davr ichida import darajasi 50 - 60 - % ga o'sgan.

Detal va komplekt maxsulotlarining milliy chegaralardan oqib kirishining o'sishi 5 sababga asoslanadi:

- chet elda ishlab chiqarish harajatlarining nisbatan kamligi;
- detallar tehnik parametrlarining yaqinlashishi va bular asosida ishlab chiqarish masshtablarini kengaytirish mumkin;
- rivojlanayotgan mamlakatlarda soliq to'lovlarining nisbatan pasligi.
- ishlab chiqarish firmalarining halqaro qo'shilishi;
- detallarni arzon ishlab chiqarishning halqaro bazalarini izlash.

Ishlab chiqarishni material va texnologiya bilan taminlash strategiyasini ishlab chiqishda bir qator xisob-kitoblar amalga oshirilishi kerak. Bu jarayonni amalga oshirishda ishlab chiqilgan strategiya quyidagi savollarga javob berishi kerak:

1. Yuk tashishga talablar qanday?
2. Qanday hizmatlar kerak bo'ladi?
3. Etkazib beruvchilar va transportirovka qiluvchilarni qanday usullar bilan attestasiyadan o'tkazish mumkin?
4. Material - texnik taminotni optimallashtirish uchun qanday vositalardan foydalanish kerak.

Taminot tizimi, minimal darajada zahiralar mavjud bo'lgan paytda juda samarali xisoblanadi.

Bu xarakatlarni amalga oshirishda, faoliyat asosida tizimli yondashuv yotadi. Tizim etarli darajada egiluvchan bo'lib, bir etkazib beruvchidan, ikkinchisiga bo'lgan bog'lanish maqsadga muvofiq narhda bo'lishi kerak. Chet el etkazib beruvchisidan Rossiyaga tovar etkazib berishdagi namunaviy tizimini «Global odin» kompaniyasi misolida ko'rish mumkin. Bu kompaniya telekommunikasiya hizmatlari bilan shug'ullanadi. Tovlar etkazib berish faoliyati bir necha bosqichlarga bo'lingan:

-etkazib beruvchi bilan Rossiya kompaniyasi o'rtasidagi shartnomaning tuzilishi;

-yuk tashuvchilarni tanlash va ular bilan shartnoma tuzish;

-etkazib beruvchi tomonidan tovarlarni yuklash;

-rossiya bojxonasigacha yuk tashishni tashkil qilish (28-chizma);

-rossiya bojxonasi tomonidan yukni xujjatlashtirish va bojxonaning import faoliyati bilan shug'ullanuvchi brokerlari bilan ishlash;

-rossiya bojxonasidan ishlab chiqarish korxonasining omborigacha yuk tashish;

-kompaniya omboridan buyurtmachigacha yuk tashish.

- Yuk tashish majburiyati - ishlab chiqarishda muxim muammo xisoblanadi va u turli firmalarda turlicha xal qilinadi. Bu masala ustida iqtisodchilar orasida juda ko'p tortishuvlar bo'lib o'tgan. Masalan, AQSH da tovarni etkazib berish juda qimmat bo'lganligi uchun bu faoliyat bilan aloxida kompaniyalar shug'ullanadi. Albatta, material-tehnika taminotda iqtisodiy, geografik, siyosiy vazifalar xam, uning kelajakdagi faoliyatiga o'z tasirini ko'rsatadi. Haridor (taminot) logistikasi logistika tizimining birinchi elementi bo'lgan homashyo, material va yordamchi qismlarni harid bozoridan korhona omborigacha xarakat qilish jarayonini o'zida aks ettiradi. Haridor logistikasining samarali amal qilishi uchun maxsulot ishlab chiqarishga aynan qaysi material zarurligini bilish, haridorlar rejasini tuzish lozim.

Istemolni aniqlash va taxlil qilish, buyurtma berilgan materiallar miqdorini xisoblash. Haridorlarni rejalashtirish jarayonida quyidagilarni aniqlash zarur:

- qanday materiallar talab qilinadi;
- maxsulotni ishlab chiqarish uchun kerak bo'ladigan materiallar miqdori;
- ular kerak bo'ladigan vaqt;
- talab qilinadigan omborlar maydoni;
- harid harajatlari;
- korhonada ayrim detallarni mustaqil ishlab chiqarish imkoniyati.

Istemolchiga ohirgi maxsulotni etkazib berish vaqtdan kelib chiqqan xolda etkazib berishning brutto istemoli mavjud. Brutto istemoli keyinchalik netto istemoliga o'tkaziladi. Bunda quyidagilar xisobga olinadi: naqd zahira; buyurtma berilgan materiallar va rivojlantirilgan ishlab chiqarish.

Birinchi usul - buyurtmani bajarish davri, miqdor xamda muddat bo'yicha materiallarga extiyoj malum bo'lganda qo'llaniladi. Ikkinchisi - xisob - kitoblar uchun matematik statistik usullar asos bo'lgan extiyoj uchun qo'llaniladi. 3-usul yordamida ishlarning tajribasiga ko'ra extiyoj aniqlanadi. Ko'rib o'tilgan barcha usullar o'zining ijobiy va salbiy tomonlariga ega. Bu usullardan birini tanlash quyidagilarga bog'liq:

- firma yo'nalishi;
- buyurtmalar imkoniyati;
- maxsulot turi;
- omborlar turi va soni;
- zahiralar xolati ustida nazorat tizimi.

Harid usulini aniqlash. Harid usulini tanlash ohirgi maxsulot murakkabligiga komplektlanuvchi maxsulot va materiallarning tarkibiga bog'liq. Harid qilishning asosiy usullari:

- ulgurji harid;
- mayda partiyalar bilan doimiy harid;
- extiyoj meyoridagi harid.

Tez - tez qo'llanuvchi usullardan ayrimlarini ko'rib o'tamiz:

1. Tovarlarining bir guruxli haridi.

Afzalliklari: xujjatlarni rasmiylashtirishning oddiyligi; barcha tovar guruxlarini etkazishning kafolati; savdo chegirmalarining yuqoriligi.

Kamchiligi: katta maydondagi omborlarga extiyoj; kapital aylanishining sekinlashuvi.

2. Mayda guruxlar bilan doimiy harid.

Afzalliklari: kapital aylanishini tezlashtiradi, ombor maydonlarini tejaydi; etkazib berishni xujjatlashtirish harajatlari kamayadi.

Kamchiliklari: zarar keltiradigan tovarlarning zarurati.

3. Zarurat darajasida tovar olish.

Uning o'ziga hos hususiyatlari quyidagilar: etkazib beriladigan tovarlar miqdori o'rnatilmaydi balki tahminan belgilanadi; tovar etkazib beruvchilar xar bir buyurtmani bajarishdan oldin sotib oluvchilar bilan bog'lanishadi, etkazib berilgan tovargagina pul to'lanadi va x.k. Afzalliklari: qat'iy majburiyatlar yo'qligi; kapital aylanishining tezlashishi.

4. Tez o'tkazish sharti bilan tovar haridi. Bu uslub tez-tez qo'llanilmaydigan tovarlar uchun ishlatiladi. Kamchiligi rasmiylashtirish bo'yicha harajatlarning oshishidir.

Buyurtmani xujjatli rasmiylashtirish. Haridni xujjatlashtirish bo'yicha standart xujjatlarda quyidagi xolatlar ko'zda tutishi lozim: 1) Xujjat nomi; 2) Tartib raqami; 3) Kompaniya nomi va manzilgoxi; 4) Buyurtma uchun javobgarlik; 5) Sana, tovar etkazib beruvchi nomi va manzilgoxi; 6) Etkazib berish muddati va etkazib beriladigan tovarlar miqdori; 7) Tovar tavsifi; 8). Mol etkazib berish manzilgoxi; 9) Narh; 10) Xisob - kitob.

Harid va ishlab chiqarishni tashkil qilish. Extiyoj aniqlangandan keyin firma oldida tovarni harid qilish yoki uni o'zi ishlab chiqarish muammosi turadi. Buni xal qilish uchun quyidagilarga etibor qilish kerak: etkazib berish narhi; buyurtmani rasmiylashtirish harajati; etkazib berish; sug'urta; qadoqlash, omborga joylashtirish; qayta ishlash, homashyo, energiya, ishchi kuchi, harajatlari, solishtirilgandan s o'ng firma sotib olish yoki ishlab chiqarish to'g'risida malum qarorga kelishi mumkin.

Etkazib berilgan maxsulotni olish va kodlashtirish.

1. Maxsulotni qabul qilish uchun birinchi navbatda quyidagilarga ishonch hosil qilish lozim:

Tovar:

- a) kerakli miqdorda;
- b) kerakli sifatda;
- v) tovar etkazib beruvchisidan;
- g) kelishilgan vaqtda;
- d) kelishilgan narhda qabul qilingan.

2. Etkazib berishni rasmiylashtirish. Operasiyalarni to'g'ri bajarishda xujjatlarni rasmiylashtirishga etiborli bo'lish kerak.

Buyurtma nushasi istemol bo'limiga jo'natiladi. Yuklash xujjati maxsulot jo'natishga tayyor bo'lgandan keyin tuziladi. Kuzatib boruvchi yo'lda tovarlar bilan birga bo'lishi kerak va x.k.

Etkazib beruvchi xujjatida quyidagilar ko'rsatilishi kerak:

- jo'natuvchi nomi va manzilgoxi;
- maxsulot tavsifi;
- joy miqdori;
- etkazib berish hususiyatlari;
- etkazuvchi nomi.

Tovar olganligini tasdiqlash xujjati istemol bo'limi va buhgalteriyaga nazorat uchun beriladi.

Takliflarni qabul qilish va baxolash. Doimiy mol etkazib beruvchilardan taklif olish va uni baxolash jarayoni turlicha tashkil qilinishi mumkin.

Keng tarqalgan va samaralisi quyidagilar xisoblanadi:

- 1) Tanlovli savdo.
- 2) Mol etkazib beruvchi va istemolchi o'rtasida yozma kelishuv.

Tanlovli savdo (tenderlar) doimiy mol etkazib beruvchilarni izlashning keng tarqalgan shaklidir. Tenderni o'tkazish quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi:

- reklama;
- tenderli xujjatlarni ishlab chiqarish;
- tenderli hujjatlarni chop etish;
- tenderli takliflarni qabul qilish;
- tenderli takliflarni baxolash;
- savdo qatnashchilarining malakasini tasdiqlash;
- shartnoma taklifi.

Tenderli xujjatlashtirish, qoida bo'yicha, etarlicha katta xajmga ega bo'lib, 1 qator muxim funksiyalarni bajaradi:

- tender qatnashchilariga savdo jarayoni to'g'risida yo'l - yo'riq ko'rsatadi;

- harid qilinadigan tovar va hizmatlarga tavsif beradi;
- taklifni baxolash shartlarining mezonlarini o'rnatadi;
- keyingi shartnomalar shartlarini aniqlaydi.

Baxolash jarayonining asosiy qoidalari quyidagilar:

- tender tashkiloti azolarini oldindan belgilash;
- talabga javob beruvchi takliflarni ko'rib chiqish;
- tender xujjatida keltirilgan baxolash qoidalariga to'liq amal qilish;
- savdo qatnashchilari bilan qandaydir kelishuvlarning bo'lmasligi.

Yozma kelishuvda kelishuv qatnashchilari rasmiy tovar etkazish to'g'risida taklif olishadi. Bu 2 hil usul bilan amalga oshishi mumkin. Birinchisida, shartnoma tuzish tashabbusi tovar sotuvidan chiqadi. U o'zining doimiy haridorlariga ofertalar jo'natadi. Odatda ofertalar quyidagi rekvizitlarni o'z ichiga oladi:

- tovar nomi;
- tovar miqdori va sifati;
- narh;
- etkazib berish sharti va muddati;
- t o'lov sharti;
- tara va qadoqlash tavsifi;
- qabul qilish - uzatish sharti;

Ofertalar qattiq va erkin tarzda b o'lishi mumkin.

2-usulda shartnoma tuzish tashabbusi tovarni sotib oluvchidan chiqadi. U doimiy mol etkazib beruvchilarga tijorat hatini jo'natadi. Unda barcha yuqoridagi rekvizitorlar ko'rsatilgan bo'ladi.

Mol etkazib beruvchini tanlashdagi asosiy talablar

Mol etkazib beruvchini tanlashda 2 asosiy mezon mavjud:

- 1) maxsulot ishlab chiqarish va hizmat ko'rsatish baxosi.
- 2) hizmat ko'rsatish sifati.

Bulardan tashqari unchalik asosiy bo'lmagan 60 dan ziyod mezonlar mavjud.

Ularning ayrimlari quyidagilar:

- mol etkazib beruvchining istemolchidan uzoq joylashgani;
- joriy va tezkor buyurtmalarni bajarish muddati;
- mol etkazib beruvchida maxsulot sifatini boshqarishning tashkil qilinganligi va boshqalar.

Sanab o'tilgan mezonlarni qo'llashda turli manbalardan keluvchi ahborotlarni yig'ish lozim. Ushbu manbalarga quyidagilar kiradi:

- shahsiy kuzatuv;
- maxalliy manbalar;
- bank va moliyaviy institutlar;
- mavjud mol etkazib beruvchining raqobatchilari;
- savdo assosiasiyalari;
- ahborot agentliklari;
- davlat manbalari;

Haridorning xuquqiy asoslari

Takliflar va qabul qilingan takliflar. Shartnoma ikkala tomonning oldi - sotdidagi roziligi bilan tuziladi va yozma tarzda rasmiylashtiriladi. Moliyaviy shartlar. Shartnoma qiymatiga ega bo'lishi kerak, yani unda moliyaviy shartlar ko'rsatilgandagina u xaqiqiy xisoblanadi. Shartnoma tuzish xuquqi. Bunday xuquqqa faqat masul shahslargina ega. Masalan: direktor, bosh direktor va boshqalar. Qonuniylik. Shartnomaning qonuniy bo'limi mamlakatning yuridik meyorlariga javob berishi lozim.

Shartnoma sharti. Shartnoma tizimi turli shartlarning o'zaro kelishuvini ko'rsatadi. Aniq ko'rsatilgan shartlar, bu shartnoma mazmunidan kelib chiqadigan shartlardir. Shart sifatida shartnomada zarurlarni qoplash xam ko'rsatilgan bo'lishi mumkin. Bu jarima xisoblanib, oldindan qat'iy belgilangan tartib va shartlarda undiriladi. Zarurlarni qoplashdan farqli ravishda jarima summasi o'sib boruvchi, yani shartlar o'z vaqtida bajarilmaganda olib boruvchi

xisoblanadi. Agar kechikish mol etkazib beruvchiga bog'liq bo'lgan shartda kelib chiqish ko'zda tutilgan bo'lsa, u xolda shartnomada fors - major shartini o'rganish kerak.

Shartnoma tuzilishi. Shartnoma tuzilishi quyidagi tartibda bo'lishi kerak:

- Shartnoma predmeti;
- Tovar miqdori;
- tovar sifati;
- shartnoma summasi va xisob - kitob tartibi;
- qadoqlash va markerlash;
- tovar etkazish;
- tovar qabul qilish;
- fors - major;
- tomon majburiyatlari;
- kelishmovchiliklarni xal qilish;
 - boshqa shartlar;

Buyurtma berilgan tovarlarga xisob olish shartnoma bajarilishining ohirgi bosqichi xisoblanadi. Barcha xisoblarni bir qancha asosiy qoidalarga ko'ra tekshirib ko'rish kerak:

- xisob - kitobni qabul qilishda, u aynan sizga tegishli ekanligiga ishonch hosil qiling;
- buyurtma raqamini tekshiring. Agar xujjatlarda qarama-qarshilik bo'lmasa, buhgalteriya xisobini to'laydi. Xisoblarni to'lashda turli usullardan foydalanish mumkin:
 - to'lov talabnomasiga asosan xisob-kitob;
 - akkreditiv bo'yicha xisob-kitob;
 - inkassa bo'yicha xisob-kitob;
 - cheklar bo'yicha xisob-kitob;

Yuqorida sanab o'tilgan xisob-kitoblarga asosan, to'lov: qismlab; oldindan to'liq to'lash; ohirida to'liq to'lash va boshqa tartibda amalga

oshirilishi mumkin. Xar qanday xolda xam u oldi - sotdi shartnomasida ko'rsatilgan bo'ladi. Tezkor yoki oldindan to'lash tovar sotib olishda chegirma qilish xuquqini berish mumkin. Boshqa tomondan, to'lovni kechiktirish, uni sotib oluvchi tomonidan boshqa maqsadlarda ishlatishni bildiradi. Shunga muvofiq, to'lov usulini tanlashda uning afzallik va kamchiliklarini diqqat bilan o'rganib chiqish xamda buning natijasida sizga qanday foyda va zarar tegishini aniqlab olish zarur.

Logistika tizimida nazoratni o'rnatish. Logistika tizimi tashkilotda boshqaruvni samarali tashkil etishga yordam beradi, qaysiki u boshqaruv jarayoniga bog'liq bo'lmagan xolda bir qancha harakterli hususiyatlarga egalik qiladi, ular quyidagilar:

- tashkilotning strategik maqsadlarining mavjudligi;
- strategik maqsadlar uchun bo'ysinadigan taktik (rejani) maqsadni ishlab chiqish;
- aniq maqsadlarga mos keladigan o'lchov birliklarini to'g'ri tanlash;
- tanlangan birlikning nazorat raqami yoki aniqlangan meyori (masalan, buyurtmani bajarish muddati);
- boshqaruv jarayoni xaqidagi ahborotlarni standart, meyor yoki nazorat raqamlari bilan qiyoslash;
- qiyoslash natijalari bo'yicha qaror qabul qilish;
- boshqaruv tasiri natijalarini nazorat qilish.

Yuqorida aytilganlarni amalga oshirishni tartibga solish logistika tizimida nazoratni o'rnatishga yordam beradi.

Mustaqil ishlash va o'z - o'zini nazorat qilish uchun savollar:

1. Bojhona logistikasini bojhona siyosatida tutgan o'rnini tushuntirib bering?
2. Material ishlab chiqarish extiyojlarini qondirish uchun qanday zaruriy masalalarni echish zarur?
3. Harid logistikasida qanday tovar bozorlari taxlil qilinadi?

4.Firmalarda logistik faoliyatni boshqarishning mukammallashtirilgan asosiy y o'nalishlarini ayting.

5.Logistika tizimlarida nazoratning ahamiyatini ayting.

Tavsiya etiladigan adabiyotlar:

1. I.A.Karimov – O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: havfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari, tarakkiet kafolatlari. T: O'zbekiston, 1997 y
2. V.G.Svinuhov – Tamojenno-tarifnoe regulirovanie VED, M., Ekonomist, 2004
3. E.F.Avdokushin – Mejdunarodnye ekonomicheskie otnosheniya. M: IVS «Marketing», 1997 g
4. V.I.Fomichev – Mejdunarodnaya trgovlya. M: Infra- M, 2001 g
5. Mejdunarodnye ekonomicheskie otnosheniya, uchebnik, pod red. I.P.Fominskogo, M., Ekonomist, 2004 g.

4.3. Bojhona taomillarini soddalashtirish va halqaro savdo

Erkin savdo va bojhona ittifoki buyicha kelishuv jahon hamjamiyati mamlakatlarida keng tarkaldi. Rakobatbardoshlikni kuchayishi sharoitida jahon iktisodiy sistemasi iktisodiy mavkeini mustahkamlash maksadida boshka chet-el mamlakatlar bilan shartnoma tuza boshladilar. Mamlakatlar, ular urtasida tovarlar, kapital va hizmatlarni erkin harakatlanishi uchun uzaro kelishuvlar imzolaydilar. Bunday kelishuvlarning kupchiligi halkaro va mamlakatlar urtasida hududiy harakter kasb etadi. Bularga Evropa ittifoki (EI), Butun jahon savdo tashkiloti (BJST), Butun jahon bojhona ittifoki (BJBT), Evropa erkin savdo assosiasiasi (BJSA), Erkin savdo buyicha shimoliy Amerika kelishuvi (ESBSHAK), Shimoli - Sharkiy Osiyo mamlakatlari assosiasiasi (ASEAN), erkin savdo buyicha markaziy Evropa mamlakatlari assosiasiasi, Shimoli-Sharkiy Afrika mamlakatlari umumiy bozori (KOTESA) va MDH mamlakatlari bojhona hamkorligi tashkiloti, «Shanhay beshligi» hamkorlik tashkiloti va Markaziy Osiyo mamlakatlari iktisodiy hamkorlik tashkilotlarini misol kilib keltirish mumkin.

Evropa va shimoliy Amerika kelishuvi doirasida johon savdosini 40% foizi amalga oshiriladi. Evropa ulushiga jahondagi savdo operasiyalarini yarmi tugri keladi, Amerika zimmasiga jahon savdo operasiyalarini 1/6 kismi tugri keladi. Shunday kilib umumiy tashki savdo operasiyalarining 2/3 kismi savdo kelishuvlariga azo mamlakatlar tomonidan amalga oshiriladi.

Uziniig rivojlanish yulida integrasiya bir necha mikdoriy va sifat boskichlaridan utdi.

- 1.Ochik savdo hududi (OCHH)
- 2.Bojhonalar ittifoki (BI)
- 3.Yagona yoki uumiy bozor (UB)
- 4.Iktisodiy va valyuta ittifoki (IVI)

Ochik savdo hududi iktisodiy birlashuvni eng sodda shakli bulib, unda katnashuvchi tomonlar uzoro tovar savdosining iktisodiy tusiklarini olib tashlash

buyicha tadbirlarni amalga oshiradilar, lekin bir vaktning uzida katnashuvchi tomonlar uzining uchinchi mamlakatlarga nisbatan iktisodiy siyosatlarini olib bordi. Boshkacha kilib aytganda ochik savdo hududlarini uziga hosligi bulib:

- tovarlar savdosini bojhona va mikdoriy chegaralashlardan ozodligi;
- boskichma - boskich uzoro bojhona talablari va notarif usullarini bekor kilish;
- bir tomonlama notarif tusiklari va bojhona bojlarini kiritmaslik.

Bu esa «erkin savdo» hududiga kirayotgan davlatlarni halkaro tashki iktisodiy faoliyat savdo amaliyotida tez moslashishga olib keladi.

Ochik savdo hududlarini faoliyatini boshkarish mahalliy davlat boshkaruvi aralashuviziz amalga oshiriladi.

Barcha kabul kilinayotgan karorlar ochik savdo hududi kelishuviga azo mamlakatlarning oliy mansabdor shahslari yoki iktisodiy masalalar buyicha vazirlik va idoralar rahbarlari tomonidan siyosiy yullar bilan hal kilinadi. Bu kabul kilingan karorlar ushbu boskichda tashki iktisodiy faoliyat ittifokchilari tomonidan bajarilishi majbur bulgan karorlar hisoblanadi.

Erkin savdo hududlari tashkil etish ayrim mamlakatlar iktisodiyoti uchun salbiy harakter kasb etish ham mumkin. Bu esa bazi bir milliy tovar ishlab chikaruvchilarni ayrim chet-el tovar ishlab chikaruvchilarining sifatli tovarlari oldida inkirozga uchrash havfini tugdiradi va ayrim hollarda bu maksadlariga ham erishadilar.

Natijada importyorlar milliy tovar ishlab chikaruvchilarni uz bozoridan sikib chikaradilar. Shuning uchun ham milliy tovar ishlab chikaruvchilarga davlat yordami zarur buladi.

Erkin savdo hududlarini hammasini kamrab olgan hudud bulib, 1994 1-yanvarda kuchga kirgan Shimoliy Amerika erkin savdo buyicha kelishuvi hisoblanadi. Bu kelishuv AKSH, Meksika va Kanada mamlakatlari hukumatlari tomonidan imzolangan.

Bu ochik savdo hududi doirasida yagona tashki savdo tarifi amal kiladi va yana bu kelishuvni yahshi tomoni Shimoliy Amerika erkin savdo kelishuviga azo mamlaktlar hududida savdo tarifi umuman yukligi bilan ajralib turadi.

Bu kelishuvning uziga hos tomoni yana shundaki bunda investisiyalar ham “Savdo tugrisidagi kelishuv” ning bir kismi hisoblanadi.

Shimoliy Amerika erkin savdo kelishuvi tovarlarni harakatini, kelib chikishni tasdiklovchi yagona jarayonini, tashki iktisodiy faoliyatni savdo-bojhona orkali tartibga solishda va boshka koidalarini soddalashtirishda asosiy halkaro tashkilot hisoblaydi.

Halkaro iktisodiy integrasiyani keyingi boskichi bu Bojhona Ittifoki hisoblanadi. Bojhona ittifoki uz navbatida ittifokka azo mamlakatlar orasida bojhona bojlarini bekor kilish, tashki bojhona tarifini kiritish va ittifokka azo bulmagan uchinchi mamlakatlarga yagona tashki savdo siyosatini olib borish bilan shugullanadi va buni amalga oshirish ustidan nazorat olib boradi. Shunday kilib, “Bojhona ittifoki”ga azo mamlakatlar uchinchi mamlakatlarga nisbat savdo siyosatini olib borishni Ittifok boshkaruvi organiga saylangan azolar belgilaydilar. Masalan 1967 yil Shimoliy-Sharkiy Osiyo davlatlari Assosiasiyasi Bojhona ittifoki yoki erkin savdo hududi kurinishida tashkil etilgan. Bu ittifok doirasida azo mamlakatlar iktisodiy integrasiya tugrisida, iktisodiy hamkorlikni rasmiy chukurlashtirish va bojhona hamkorligi tugrisida chukur uylamokdalar. 1992 yil ASEAN ga azo mamlakatlar ochik savdo hududi tashkil etish buyicha 15 yilga, 1995 yilga kelib esa bu ochik savdo hududini muddati 10 yilga kiskartirildi.

ASEAN ga azo mamlakatlarda tarif tovar kayta ishlanganlik darajasi atrofida belgilangan bulib ular 15 ta tovar kategoriyalari uchun tarif stavkalarini kamaytirish muljallangandi. Tovarlarni kelib chikish koidasiga asosan tovarlar ASEAN da ishlab chikarilgan bulishi uchun tovarning kamida 40% kismi unga azo mamlakatlarda ishlab chikarilgan bulishi kerak. Halkaro iktisodiy integrasiyani yukori darajasi bulib **yagona yoki umumiy bozor** hisoblanadi,

chunki bu sistemada kapital va mehnatning erkin harakati taminlanadi. Bojhona poshlinalarini kiskartirish, yagona tashki savdo bojhona tarifni yaratish. Bojhona ittifokiga azo mamlakatlar uz faoliyatlari davrida yagona yoki umumiy bozor yaratish uchun shart-sharoit yaratadilar. Buning uchun: yaratilgan mehanizm va vositalardan tashkari azo mamlakatlarni iktisodiyotini ayrim tarmoklarini rivojlantirish umumiy siyosatini ishlab chikish, kapitallarni erkin harakatiga, ishchi kuchi erkin harakatiga, hizmatlar va ahborotlarning erkin harakatiga tovarlarni har kanday tusiklarsiz harakatiga sharoit yaratish; sosial va hududiy rivojlanishda umumiy fondlarni shakllantirish, bu haridorlar va yashovchi aholini itegrasion jarayonni ustunligini real his etilishlariga olib keladi.

Asosiy urin rakobatni tartibga soluvchi konunlarni buzulishiga yul kuymaslikka ajratiladi.

Mustaqil ishlash va o'z - o'zini nazorat qilish uchun savollar:

1. Mamlakatning iqtisodiy havfsizligi nima?
2. Iqtisodiy havfsizlikni taminlash omillari.
3. Ochik iqtisodiy hududlar va ularni mamlakat iqtisodiy rivojidagi o'rni.
4. Ochik iqtisodiy hududlarni turkumlanishi.
5. Iqtisodiyoti o'tish davrida bo'lgan mamlakatlarda erkin iqtisodiy hududlarni o'rni nimada?
6. Rivojlangan mamlakatlarda erkin iqtisodiy hududlarni tashkil etilish tarihi.
7. Offshor hududlar va ularni mamlakat iqtisodiy havfsizligiga tasiri qanday?
8. O'zbekiston Respublikasi erkin iqtisodiy hududlarni tashqil etilish tarihi kanday?
9. Ochik iqtisodiy hududlar tashkil etish bo'yicha Hitoy tajribasi to'g'risida gapiring?
10. Ochik iqtisodiy hudud tashkil etish bo'yicha Rossiya tajribasi qanday?

Tavsiya etiladigan adabiyotlar:

1. I.A.Karimov – O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: havfsizlikka taxdid, barqarorlik shartlari, taraqqiyot kafolatlari. T: O'zbekiston, 1997 y
2. V.G.Svinuhov – Tamojenno-tarifnoe regulirovanie VED, M., Ekonomist, 2004
3. E.F.Avdokushin – Mejdunarodnye ekonomicheskie otnosheniya. M: IVS «Marketing», 1997 g
4. V.I.Fomichev – Mejdunarodnaya trgovlya. M: Infra- M, 2001 g
5. Mejdunarodnye ekonomicheskie otnosheniya, uchebnik, pod red. I.P.Fominskogo, M., Ekonomist, 2004 g.

V. BUTUN JAHON SAVDO TASHKILOTI HALQARO SAVDONI RIVOJLANTIRISHNI HALQARO INSTITUTIDIR

Dunyoning aksariyat davlatlarida tabiiy resurslarning kamligi, o'z ehtiyojlari uchun zarur tovarlarni ishlab chiqarish imkoniyatining chegaralanganligi halqaro savdoning rivojlanishiga tasir ko'rsatadi. Halqaro savdo mamlakatning iqtisodlashuvini rivojlantirish orqali o'z resurslaridan unumli foydalanish va samaradorligini oshirish ehtiyojidan kelib chiqadi. Lekin mana shu ehtiyojlar talab darajasidan ortib ketsa, tashqi savdoni boshqarishda noaniqliklarga yo'l qo'yilsa, ortiqcha tovarning to'planib qolishi, milliy tovarning istemol bozoridagi narhining tushib ketishi yoki zarur tovarlarning chetga chiqib ketishi, ichki bozorda axolining xarid qobiliyatining pasayishi va narh - navoning ko'tarilishi milliy valyutaning qadrsizlanishiga olib kelishi mumkin. Butun jahon savdo tashkiloti halqaro savdoni rivojlantirishni halqaro institutidir. Halqaro tashqi savdoni iqtisodiy faoliyatni erkinlashtirish xuquqiy jihatdan taminlovchi qonunlar qabul qilinishi, tashqi savdo uchun imtiyozlar berilishi, yani tovarlarni import va eksport qilish uchun bojhona to'lovlari ancha kamaytirilishi, O'zbekistonni horijiy mamlakatlar bilan aloqalarini va tashqi savdoning tez suratlar bilan o'sishini taminlaydi.

5.1. BJST tashkil etish tarihi

Butun Jahon Savdo Tashkiloti (BJST)

<i>SHTab-kvartira</i>	:	Jeneva, SHveysariya
<i>Tashkil topgan yili:</i>		1995 yil 1 yanvar
<i>Acoc:</i>		Urugvay raundi asosida (1986-1994)
<i>Azolari:</i>		148 mamlakat (2004 yil tahmini)
<i>Byudjeti:</i>		143 million shveysariya frankasi
<i>Boshkaruv apparati:</i>		500 kishidan ortik
<i>Boshkaruvchi:</i>		Bosh kotib

Savdo va tariflar buyicha bosh kelishuv (GATT) halqaro savdoning boj tarif jihatlarini tartibga soluvchi eng muhim tuzilmadir. Prezidentimiz aytganlaridek butunjahon savdo tashkiloti jahon savdosining hozirgi tizimini boshkarishda markaziy urinni egallab turibdi. Savdo va tariflar buyicha bosh kelishuv (GATT) 1948 yil 1 yanvardan boshlab faoliyat kursata borib davlatlararo tovar aylanmasi hajmini kengaytirish maksadida halqaro savdoning barkaror foydalarini karor toptirish eng asosiy koidasi diskriminasiya kilmaslik tamoyilidir. Bu tamoyil eng kup kulaylik berish shaklini olib bu tashki savdo ishtirokchilarining hammasini tengligini taminlash va ularni diskriminasiya kilmaslik tugrisidagi tezisdir. Eng kup kulaylik berish ishtirokchi davlatlar uzaro etkazib berayotgan tovarlarga nisbatan har kandy uchinchy tomon tovarlariga nisbatan qo'llanilayotgan boj stavkalaridan yukori bulmagan boj stavkalarini kullash majburiyatini bildiradi. Lekin bu tezis mahsus integrasion guruhlar tashkil etilgan hollarda undan chekinishga ruhsat beradi.

Butunjahon savdo tashkilotining ikkinchy tamoyily tashki savdoni tartibga solish usullari qo'llanishining huquqiy asoslangan tamoyillaridir, GATT shunday usul sifatida fakat bojlarni tan oladi.

Bir tomonlama -har bir mamlakat mustakil ravishda savdo siyosatini amalga oshiradi. Masalan O'zbekiston Respublikasi 1997 yilda eksport bojini bekor kildi. Ikki tomonlama -bunda ikki yoki undan ortik mamlakatlar ittifok tuzib uzaro kelishuv tuzadilar. Savdo va tariflar buyicha bosh kelishuvning (GATT) asosiy tamoyillari karorlarni kabul kilish va chora tadbirlarni amlga oshirish. Bu eng avvalo bir taraflama harakatlarni uzaro muzokaralar va maslahatlar foyidasiga voz kechishdir. Ishtirokchi davlatlar tashki savdoni cheklashga karatilgan bir taraflama tadbirlarni amalga oshirmaslik majburiyatini oladilar. Barcha karorlar fakatgina savdo masalasiga karatilgan uzaro muzokaralar doirasida kabul kilinadi.

Savdo va tariflar buyicha bosh kelishuv (GATT) Butunjahon savdo tashkiloti (VTO) uz faoliyatini kup tomonlama davra uchrashuvlarini tashkil etish orqali

utkazadi. Har bir davra uchrashuvi halqaro savdoni rivojlantirishga karatilgan malum bir global masalani echishga karatilgan buladi. Butunjahon savdo tashkiloti tashkil etilgandan beri utgan davr ichida shunday davra uchrashuvlvridan 8 tasi utkazildi. Misol uchun birinchi davra uchrashuvi 1947 yili Jeneva shahrida tashkil etilib, bu uchrashuvda boj tariflarini pasaytirish masalasi hal kilindi. Ikkinchi uchrashuv ana shu masalani hal kilishni davom ettirishga karatilgan bulib, Fransiyaning Annesiya shahrida 1949 yil bulib utdi. Boj tariflarini pasaytirish masalasi shu tashkilotga azo bo'lgan mamlakatlarni tashki savdosi uchun dolzarb masalalardan biri bo'lgani uchun hali bu masalani echish GATTning keyingi raundlarida ham davom ettirilgan. Hususan 1950 yili Angliyaning Tokki shahridagi raundida, 1956 yili Jeneva shahridagi raundda 1960-1961 yillardagi Jenevadagi Dillond raundlarida shu masala hal kilindi.

Butunjahon savdo tashkilotining 1964-1967 yillarda Jeneva shahrida bulib utgan Kennedi raundida dempingga karshi boj kodeksi ishlab chikildi. 1973-1979 yillarda Tokioda boshlangan va Jenevada davom ettirilgan Tokio raundida esa notarif tusiklar masalasida GATT vakolatlarini kuchaytirish va kengaytirish masalasi kurulgan. Va nihoyat 1986 yilda Urugvay mamlakatini Puntadel Este shahrida boshlanib Jeneva shahrida davom ettirilgan Urugvay raundida boj tusiklarini kamaytirish, GATT mihanizmini yahshilash, Butunjahon savdo tashkilotini tuzish hakida kelishuv hizmatlar savdosi buyicha bosh kelishuv (GATS) ishlab chikilgan.

1991 yil 1 yanvar holati buyicha Butunjahon sada tashkilotigi 140 dan ortik mamlakatlar tulakonli azo bo'lgan. Bunga kushimcha 30 dan ortik mamlakatlar kuzatuvchi makomidan foydalanib, shularning 30 ga yakini butunjahon savdo tashkilotiga azo bulishning turli boskichlarida turibdi. Uzbekiston Respublikasi ham 1994 yilning iyul oyida Butunjahon savdo tashkilotiga kushilish istagini bildirib, uning Jenevadagi kotibiyatigi yozma murojaat etdi va shu yildan boshlab O'zbekiston Respublikasi shu tashkilotda kuzatuvchi makomidan foydalanib kelmokda.

5.2. BJST ni asosiy tamoyillari va ularni iqtisodiy mohiyati

Jahon Savdo Tashkilotining Bitimlari hayotiy faoliyatning kurgina sohalari kamrab olganligi sababli juda murakkab va keng kirrali Bitimlar hisoblanadi. Ular kishlok ho'jaligi, tekstil va kiyim-bosh, bank ishi, telekommunikasiya, davlat haridlari, sanoat standartlari, oziq-ovkat mahsulotlari bilan bogliq sanitar koidalari, intellektual mulk va boshka kurgina sohalarga taallukli normalarni o'zida mujassam etgan. Mazkur normalarning barchasi, ular kaysi sohaga tegishligidan kati nazar, anik tamoyillar asosida amal kiladi. Ushbu tamoyillar kurtomonlama jahon savdo tizimining asosi bulib hisoblanadi. Ular kuyidagilardan iborat:

1. *Savdo tizimi hech kandy diskriminasiyalarsiz amalga oshirilmogi lozim.*

Mamlakat uz savdo hamkorlari o'rtasida kamsitishlarga yul kuymasligi kerak (ularning barchasiga malum darajada «eng kulay rejim» makomi takdim etiladi), shuningdek mamlakat uz tovarlari, hizmatlari va fukarolari hamda chet el tovarlari, hizmatlari va fukarolari o'rtasida biron bir kamsitishga yul kuymasligi kerak (ularga milliy rejim takdim etiladi).

2. *Savdo tizimi imkon kadar erkinrok bulishi kerak.* Bunda uzaro savdo alokalariga kirishayotgan mamlakatlar uzlarining savdo buyicha cheklashlarga doir turli tusiklarni muzokaralar va turli kelishuvlar yordamida kamaytirish orqali erishadilar.

3. *Savdo tizimi oldindan kura bilish uchun kulay bulishi kerak.* Savdoga kirishish niyatida bo'lgan chet el kompaniyalari, sarmoyalorlari va hukumatlari turli savdo tusiklari, jumladan, tariflar, tarifsiz tusiklar va boshka choralar uz o'zidan ortmasligiga, shuningdek, tarif stavkalari va bozorlarning ochik bulishini taminlash buyicha vazifalar Jahon Savdo Tashkiloti doirasida yanada majburiy harakter kasb kilishiga ishonch hosil kilishlari kerak .

4. *Savdo tizimi yukori darajada rakobatbardosh bulishi kerak.* Ushbu tamoyilga amal kilishda bozorni egallash maksadida yul kuyiladigan turli kurinishdagi

«adolatsiz» hatti-harakatlar, masalan subsidiyalash, demping va shu kabilardan saklanish talab kilinadi.

5. *Savdo tizimi, hususan kolok mamlakatlar uchun ham foydali bulishi kerak.* Mazkur tamoyilning amal kilishi iqtisodi unchalik yukori darajada rivojlanmagan va kolok mamlakatlarga mahsus imtiyozlar, kushimcha engilliklar takdim etish, moslashish uchun zarur bo'lgan uzok muddatli vakt ajratish va boshka erkinliklar berishni talab kiladi.

Valyuta boshkaruvi. JST ning fikricha, valyuta boshkaruvi u yoki bu davlat tomonidan import cheklovlari uchun kuchli notarif cheklovlari sifatida qo'llanilishi mumkin. JST ekspertlari nuktai-nazaridan, O'zbekistonning import kilinadigan tovarlarning hajmi va turini chegaralashga karatilgan mavjud valyuta boshkaruvi tizimi GAAT ning 15-moddasi talablariga zid keladi. Bu JST valyutalar ayriboshlash sohasidagi, import shartnomalarini ruyhatga olish talablaridagi, shartnomalarning majburiy ekspertizasidagi, hususiy banklar hisob rakamidagi pul mablaglaridan foydalanishdagi cheklashlar kabi notarif tusiklarni bekor kilish va bunday tusiklarni oson hisblanadigan va ochik tarif bojlari stavkalari bilan almashtirish (bular keyinchalik kelishuvlar asosida kamaytirib borilishi mumkin) kabi masalalarni echish zarurligini anglatadi. SHunday kilib O'zbekistondagi mazkur sohadagi mavjud tizim urniga mamlakatning iqtisodiy manfaatlari nuktai-nazaridan samaralirok bo'lgan tizimni joriy kilish talab etiladi. Bunday tizim keraksiz tovarlar importiga yukori tariflar urnatishni, foydali tovarlar uchun esa import tarifi stavkalarini kamaytirishni, bojhona bojlari stavkalarining yagona tukis tizimini amalga kiritishni kuzda tutadi.

Importni lisenziyalashtirish. Mazkur talab JST ning kimmatbaho metall va toshlarining importini lisenziyalashtirishni bekor kilish talabi bilan boglikdir. GAAT ning 20-moddasi oltin va kumush uchun umumiy istisnoni kuzda tutgan bulsa-da, boshka turdagi kimmatbaho metallar uchun bunday istisnolar mavjud emas. Bundan tashkarii, JST Bitimlariga kura, importni lisenziyalashtirish jarayonida ushbu tashkilotga azo-mamlakat import lisenziyasi olayotgan

arizachi bunday lisenziya olish uchun bittadan ortik mamuriy organga murojaat kilishga majbur bulmasligi uchun barcha sharoitlarni yaratib berish majburiyatini oladi. SHunday kilib, bu talabning bajarilishi uchun import kiluvchi shahs lisenziya olish uchun barcha hujjatlarni fakat birgina markaziy mamuriy organga takdim etishi lozim (bizning holatda Tashki iqtisodiy alokalar agentligi bulishi mumkin), keyin bu organ kabul kilib olingan hujjatlarni hulosa olish uchun tegishli idoralarga yuborish buyicha javobgarlikni uz zimmmasiga oladi.

Eksportni lisenziyalashga doir talablar. GAAT Bitimida kuzda tutilishicha, JST azo-mamlakatiga kilinadigan biron-bir mahsulot eksportiga bojlar va soliqlardan tashkari hech kandy takik va cheklovlar bulmasligi kerak. Cheklov istisnolari uncha katta bulmagan sonda anik mahsulotlar turlari uchungina belgilanishi mumkin. Bundan kelib chikkan holda, O'zbekiston Respublikasi hozirgi kunda eksportni lisenziyalashtirish va eksport shartnomalarining bir kismni ruyhatga olishdagi mavjud kuppina talablar hamda eksportga nisbatan takiklarni anik jadvallar asosida bartaraf etish majburiyatini olishiga tugri keladi.

Mahsus bojlar. Respublikaning amaldagi Bojhona konunchiligi tovarlar mahalliy ishlab chikaruvchilarga ziyon etkazadigan hajmda import kilinsa yoki boshka davlatlarning diskriminasion harakatlariga javoban mahsus muljallangan bojlar urnatish va kullashni nazarda tutadi. Birok, 1947 yildagi GAAT Bitimining 19-moddasi va himoya choralari tugrisidagi Bitimi himoya harakteridagi bojlarni urnatish fakatgina malum sharoitlarda va malum hajmda hamda bazi proseduralarni kullagan holda tadbik etilishiga ruhsat beradi. Bu masalani JST talablariga muvofiklashtirish uchun O'zbekiston eng avvalo, bu bojlar nomini uzgartirib, JST tomonidan kabul kilingan terminologiyaga mos keladigan suz kiritish kerak buladi (bu erda bizda qo'llanayotgan «himoya» suziga uzgartirish kiritilishi hakida suz yuritilmokda). Asosiysi esa, malum vakt ichida mahsus savdo usullari buyicha JST talablariga mos keladigan konun rejasini tuzish kerak. Bu konun kaysi hollarda mazkur bojlar kiritilishi

mumkinligini, mazkur masala buyicha kabul kilingan karorlarni bajarishga vakolatli bo'lgan hamda bu bojlarni hisoblash usullarini kursatib beruvchi davlat organlarini belgilash, va vakolat berish masalalarini echishi kerak.

Davlat haridlari. JST tajribasining kursatishicha, unga azo-mamlakatlar ushbu tashkilotga kirish niyatini bildirgan arizachi davlatlarga ularning azoligi uchun majburiy bo'lgan shartlardan biri sifatida davlat harajatlari tugrisidagi kelishuvga kushilishini talab kiladilar. Hozirgi kunda bizning davlatda «Davlat haridlari tugrisida»gi konun loyihasi ishlab chikilmokda va bu loyiha JST ning davlat haridlari tugrisidagi Bitimi shartlariga mos kelishi kuzda tutilgan. *Ekspost subsidiyalari.* GAAT Bitimining 16-moddasi barcha JST azo mamlakatlariga ilk mahsulot turlarining barchasiga nisbatan ekspost subsidiyalarini bekor kilish majburiyatini yuklaydi. «Ilk mahsulot» deganda «kishlok ho'jaligi, urmon yoki balikchilik sohasidagi har kanday mahsulot turi yohud uz tabiiy va asl holatida bo'lgan har kanday foydali kazilma turlari, shuningdek marketinga, yani mavjud tijorat hajmlarida jahon savdosiga chiqarish uchun kayta ishlangan mahsulotlarni tushunish mumkin. O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksining 31-moddasi 14-kismida ekspostga muljallangan va import mahsulotlarining urnini bosadigan mahsulot ishlab chikaradigan chet el sarmoyalari ishtirokidagi kayta tashkil etilayotgan sanoat korhonalari malum muddatga foyda soligi tulashdan ozod etiladi. Bundan tashkari bu modda juda kup hizmat va tovarlar ishlab chikaruvchilar va etkazib beruvchilarning erkin konvertasion valyutadagi tushumlarini foyda soligi tulashdan ozod kilishni kuzda tutadi. O'zbekiston Respublikasining Soliq kodeksidagi ushbu holatlar JST azo davlatlari tomonidan GAAT Bitimining 27-moddasi hamda JST ning subsidiya va kompensasion choralar buyicha Bitimida kuzda tutilgan ekspost subsidiyalari takiklariga oid koidalarga zid keladi, deb baholanishi mumkin. *Sarmoyalar.* Bizning davlatda iqtisodiyotga yanada kuprok sarmoyalar jalb kilish maksadida ekspostga muljallangan va import urnini bosuvchi mahsulotlar ishlab chikaruvchi chet el sarmoyalari ishtirokidagi korhonalalar uchun imtiyozlar va moliyaviy ragbatlarni

kuzda tutadigan bir qator normativ hujjatlar kabul kilingan. Bu choralar hozirgi paytda uz samarasini kun sayin bermokda. Lekin takidlab utish joizki, bu ragbatlantirishlar savdoga taallukli sarmoyaviy choralar tugrisidagi JST Bitimining koidalariga zid keladi. Mazkur Bitim eksport kursatkichlari yoki ichki bozorni boyitishga boglik sarmoyaviy ragbatlarni takikilaydi. Bundan tashkari, eksport faoliyati kursatkichlariga boglik bo'lgan soliq imtiyozlari takiklangan eksport subsidiyalari sifatida kurulishi mumkin. JST ga kirish buyicha muhokamalar jarayoni ancha uzok harakterdagi jarayon ekanligin va JST azo-davlatlarining talablarini asta-sekin kabul kilishi bilan boglik bulishini inobatga olgan holda, O'zbekiston boskichma-boskich, uzi tanlagan yulga asosan uzining normativ bazasini JST azo davlatlirining asosiy karashlari va bu tashkilotning shartnomalariga muvofik kayta ishlab chikishi lozim.

JST ga kirishga tayyorgarlik va to'lov balansini kuchaytirish choralari GAAT mavjudligining dastlabki davrlaridan boshlab to'lov balansini taminlash uchun himoya choralarini kullashni istisno sifatida ruhsat etgan. Bu istisno JST da ham saklab kolingan va bu valyuta mablaglari defisitini boshidan kechirayotgan O'zbekiston uchun savdoni cheklash maksadida kvotalar kullash, uning salbiy saldo va to'lov balansiga ijobiy tasir kilishiga yul kuymaslik imkonini beradi. Ohirgi yillarda Evropa davlatlari hamda hozirgi kunlarda bir necha rivojlanayotgan mamlakatlar tajribasi kursatishicha, tez suratlarda iqtisodiy usish jarayonida kupincha milliy valyuta zahiralari kuprok bosim bulishi kuzatiladi. Mablaglarning chikib ketishini tuhtatish maksadida qo'llanishi mumkin bo'lgan bir necha vositalardan importga mikdoriy cheklashlar uzining savdo balansini nazorat kilish imkonini beradigan nisbatan sodda va samarali choralari bilan malum darajada ustunlikka ega. Mikdoriy cheklashlarga nisbatan takikni kuzda tutuvchi GATT ning 11-moddasi to'lov balansini mustahkamlash maksadida kallaniladigan choralarga istisno sifatida ruhsat beradi. 12-modda doirasida JST azolarining choralari maksadi ularning tashki moliyaviy pozisiyasini himoya kilish va to'lov balansini himoya kilishdan

iborat bulishi lozim. Shunday kilib, JST azosi importning mikdori yoki narhini cheklashi mumkin, lekin bu cheklashlar turli havflarni keltirib chiqarish darajasidan oshmasligi yoki bu rezervlar juda kam bolsa, ularni konikarli darajaga etkazib olguncha davom ettirilishi mumkin. Asosiy etiborni rezervlarga tasir kiladigan yoki rezervdagi ehtiyojlarga tasir kiladigan mahsus omillarga karatish lozim va talablar kondirilgandan sung cheklashlar ham uz navbatida kamaytirilishi lozim. JST azolari fikricha, dastlab samarali hisoblangan barcha korrektiv choralarini keyinchalik noadekvat choralar sifatida baholash tugri emas, lekin azo davlatlar uz to'lov balanslarining muvozanatini uzok vakt mobaynida barkaror ushlab turishi yoki tiklashi zarurligiga va ihtiyoriy ravishda ishlab chiqarish resurslarini noiqtisodiy ekpluatasiyasiga barham berishga etiborlarini karatmoklari lozim. SHuningdek, cheklash choralarini, shu jumladan, davlatning to'lov balansini mustahkamlashga karatilgan choralarni kullash uchun ham importning zarur mikdor va narhini aniklashda ishlatiladigan anik asos va taomillarni takdim etilishi lozim. Bu choralarni kullashga ruhsat fakatgina O'zbekistonning to'lov bvlansini mustahkamlashga zarurat tugilganda qo'llanishi mumkin va JST tajribasiga kura, tashkilot azolari, davlatning to'lov balansi uzgargan hollarda uni uzgartirishlari mumkin bolsa-da, cheklovlarni bekor kilish jadvallarini tuzib takdim etishlari lozim. Lekin shunisi etiborga molikki, to'lov balansini mustahkamlash kup jihatdan eksportni va uz navbatida valyuta tushumlarini kupaytirish, ijobiy tashki savdo salbdosini nafakat importni cheklash, balki eksportga muljallangan ishlab chiqarishni kengaytirish uchun juda muhim omil hisoblanadi. JST tomonidan kabul kilingan qator normativ hujjatlarga muvofik JST azolari asossiz ravishda har kandy tovar nomenklaturasi importini cheklashi mumkin emas. Cheklovlar eng kup ahmiyatga ega bo'lgan import tovarlariga afzalliklar berilgandagina tadbik etilishi mumkin. Shunday kilib, JST ga kirishga tayyorgarlik kurish O'zbekistonga respublikaning to'lov balansini mustahkamlashga imkoniyat yaratib beradi.

5.3. BJST ni faoliyatini huquqiy asoslari

Jahon Savdo Tashkiloti davlatlar o'rtasida buladigan savdo koidalari bilan shugullanuvchi yagona halqaro tashkilot bulib hisoblanadi. Uning asosida halqaro tijorat va savdo siyosati uchun huquqiy asos buladigan JSTning bitimlari yotadi. Uning bitimlari asosiy uchta maksadni kuzda tutadi: savdoni yanada erkinlashtirishga yordamlashish, muzokaralar yuli bilan boskichma-boskich erkinlikka erishish va obektiv choralar bilan nizolarni hal etishni tartibga solish. Bu bitimlar halqaro savdoda ishtirok etuvchi kupchilik azo davlatlar o'rtasida imzolanadi. Bu hujjatlar halqaro savdoning huquqiy asosini tartibga soladi. Bular, asosan shartnomalar bulib, davlatlar hukumatlari uzlarining savdo siyosatlarini chegara doirasida amalga oshirishlariga yunaltirilgandir. Bu hujjatlar hukumatlar o'rtasida muvofiklashtirilgan va imzolangan bulib, uning maksadi tovar va hizmatlar ishlab chikaruvchilarga, eksportyor va importyorlarga uzlarining faoliyatlarini amalga oshirishga yordamlashish bulib hisoblanadi.

JST uzining faoliyatini 1995 yil 1-yanvar kuni boshlagan, ammo uning savdo sistemasi undan yarim asrga kattadir. Savdo va tariflar buyicha Bosh bitim (GATT) 1948 yildan beri bu sistema uchun koida bulib hizmat kilib keldi. Ancha vakt utmay, bitim norasmiy halqaro tashkilot sifatida GATT ni paydo bulishiga sabab buldi. GATT yillar davomida utkazilgan raund muzokaralarda rivojlana bordi. 1986-1994 yillar davomida utkazilgan Urugvay raundi ohirgi va eng katta raund bulib, JSTning tuzilishiga sabab buldi.

JSTning bitimlari uzun va kompleks bitimlarni nazarda tutib, keng soha faoliyatini kamrab olgan huquqiy tekstlarni tashkil etadilar. Ular kishlok ho'jaligi, tukimachilik va kiyimlar, bank ishlari, telekommunikasiyalar, davlat haridlari, sanoat standartlari, sanitarlik koidalari, ozik-ovkatlar, intellektual mulk va boshkalar. Lekin ularning asosida oddiy va fundamental prinsiplar yotipti. Bu

tamoyillar kup tomonlama savdo sistemasining asosi bulib hisoblanadi. Bular kuyidagilardir:

- diskriminasiyasiz savdo (mumkin kadar kulaylik berish (RNB) va milliy rejim(NR)) prinsipi;
- muzokaralar davomida tusiklarni kamaytirish jarayonini yanada erkinlashtirish;
- oldindan bila olish;
- halol rakobatga kumaklashish;
- rivojlanish va iqtisodiy islohotlarni ragbatlantirish.

Mumkin kadar kulaylik berish rejimi buyicha agar JSTning azosi malum bir savdo partnyoriga kulaylik yaratsa (masalan, malum mahsulot turiga nisbatan bojhona to'lovini kamaytirsa), u holda boshka JST azolariga huddi shunday kulaylik yaratishi shart. ***Milliy rejim*** esa davlat ichkarisida horijiy importyorga va milliy tayyorlangan mahsulotlar, avtorlik hukuklari va patentlariga bir hil rejim qo'llanilishidir. Milliy rejim tovarlar, hizmatlar va intellektual mulk predmetlariga nisbatan, ularning ichki bozorga tushganidan sung qo'llaniladi. Importga bojhona to'lovini solish milliy rejimni buzilishiga olib kelmaydi.

Muzokaralar yuli bilan savdoni erkinlashtirish. Savdoni ragbatlantirishning asosiy usullaridan bulib, savdo tusiklarini kamaytirish hisoblanadi. Yukorida kursatilgan tusiklar o'zida kuyidagilarni mujassamlashtiradi: bojhona to'lovlari (yoki tariflar) va importni cheklash yoki kvotalash.

Majburiyatlar orqali oldindan bila olish. Bazi hollarda, tusiklarni oshirmaslik tugrisida suz berish, tusiklarni kamaytirish tugrisida vada kabi muhimdir, va bunday vada tadbirkorlarga kelajak tugrisida anik tasavvurga ega bulish uchun yordam beradi. Barkarorlikni va oldindan bilishni paydo bulishi investisiyani ragbatlantiradi, yangi ish joylarini tuzadi, istemolchilar tula mikesda rakobatdan keladigan foydadan, yani tanlovning mavjudligi va past narhlardan zavklanishadi. Kup tomonlama savdo tizimi hukumatlarning

ishbilarmonlik muhitini yanada barkarorlashtirish va oldindan bilishga urinishi hisoblanadi.

Halol rakobatga kumaklashish - bu koidalar tizimi bulib, ochik, halol va buzmaslik rakobatiga karatilgandir.

Rivojlanish va iqtisodiy islohotlarni ragbatlantirish. Iqtisodchilar va savdo ekspertlari tan olishadiki, JST tizimi rivojlanishga uz hissasini kushmokda. JST bitimi shartlarini bajarishda rivojlanayotgan davlatlarga savdo engilliklari tugdirilib, mahsus yordam kursatilayapti.

1995 yil 1 yanvarda JSTning tuzilishi Ikkinchi jahon urushidan sung harkaro savdoda aks etgan katta islohotlardan buldi. Bu 1948 yilda Halqaro Savdo Tashkilotini tuzishga kilingan harakatni amaliyligi (realligi) buldi. 1994 yilgacha savdo tizimi GATT bilan tartibga solinardi. GATT kup tomonlama savdo tizimini kuchayishiga va rivojlanishiga yordamlashdi, yani savdo muzokara raundlari orqali yanada erkinlashishga olib keldi. Birok, 1980-yillarda bu tizim radikal islohotga muhtoj buldi, bu esa uz navbatida Urugvay raundiga va sung JSTning tuzilishiga olib keldi.

GATT: «vaktinchalik» statusi - karib yarim asrga. 1948 yildan 1994 yilgacha savdo va tarif buyicha Bosh bitim (GATT) harkaro savdoning katta hajmini tartibga solish koidalarini taminladi va halqaro tijoratni eng yukoriga kutarilgan paytlarida amal kildi. Bu 47 yil davomida yahshi tashkillashtirilgan bitim bulib, lekin vaktinchalik bitim bulib koldi.

Halqaro iqtisodiy hamkorlikni tartibga soluvchi uchinchi institutni yaratilishidan dastlabki maksad, «Bretton Vud», bugunda Jahon banki va Halqaro valyuta fondi sifatida malum bo'lgan institutlariga kushilishdir. 50ta davlatning yakuniy rejasi bulib, Halqaro Savdo Tashkilotini (HST) BMTning mahsus agentstvasi sifatida tuzish nazarda tutilgan edi. HSTning Ustav loyihasi juda nafsoniyatli (ambisiozno'y) edi. U jahon savdo masalalarinidan tashkari, ish kuchini jalb kilish koidalarini, ho'jalik amaliyotini cheklaydigan tovarlar

tugrisidagi bitimlarni, halqaro investisiyalarni va hizmatlarni kamrab olishi kerak edi.

Ustavni tasdiklashdan oldin, 50 ishtirokchidan 23 tasi 1946 yilda bojhona tariflarini cheklash va kamaytirish tugrisida muzokaralar olib borish uchun kelishib olishdi. Ikkinchi jahon urushini yakunlanishi bilan, ular savdoni ekinlashtirishni tezlatishni hohlab, va 1930-yillardan beri amal kilib kelgan proteksionistik choralarni korrekcirovka kilishni boshlamokchi buldilar.

Birinchi raund muzokaralari 10 mlrd. dollarlik summani, yani jahon savdosini beshdan bir kismini tashkil etuvchi 45000ta tarifdan voz kechishga olib keldi. 23 davlat HST Ustav loyihasining bazi bir savdo koidalari sabablari uchun uzlarining roziliklarini berishlari tugrisida kelishib oldilar. Bu tez bajarilishi shart va «vaktli asosda» ular o'rtasida kelishib olingan tariflarga yon berish uchun yordamlashish, deb ular hisoblagandilar. Savdo koidalarining umumiy paketi va tariflardan voz kechish GATT bulib tanildi. U 1948 yilda kuchga kirib, JSTning Ustavi esa u paytda hali muhokamada edi. Bu 23 davlat GATTni azo-yaratuvchilari bulishdi (rasman, «kelishuvchi taraflar»).

Halqaro Savdo Tashkilotining Ustavi buyicha 1948 yilning mart oyida Gavanada bulib utgan savdo va ishga yollash buyicha BMTning konferensiyasida ohirgi kelishuvlarlarga kelingan edi, uning milliy konun chikaruvchi organlarda ratifikasiyasi imkoniyatsiz buldi. Juda jiddiy muholifat bulib AKSH kongressi turdi. Bundan tashkari AKSH hukumati karama-karshi kuchlardan biri bulib chikdi. 1950 yilda AKSH hukumati Gavana Ustavini Kongressda ratifikasiya kilmasligini malum kildi, bu esa HSTni paydo bulmasligi sababi buldi. GATT vaktinchalik statusga ega bulsagina ham, halqaro savdoni 1948 yildan to JSTning 1995 yilda tuzilishigacha tartibga soluvchi yagona kuptomonlama bitim edi.

Kariyb yarim asrcha GATTning asosiy yuridik teksti 1948 yilda kanday bulsa, shunday holicha saklanib kolgan edi. Fakatgina «plyurilateral» bitimlar va

tariflarni kamaytirishda bir kancha harakatlar kilingan edi. Kupgina bunday erishishlarga «savdo raundlari» deb nomlanuvchi kuptomonlama muzokaralar orqali erishilgan edi. Halqaro Savdoni erkinlashtirishga kilingan katta harakatlar GATT tomonidan utkazilgan raundlarda namoyon buldi. GATTning savdo raundlari dastlabki yillarda tariflarni kamaytirishga karatilgan edi. Keyinchalik, 1960-yillarning urtalarida, Kennedi raundida GATTning antidemping buyicha bitimi tugrisida masala kiritilgan edi. 1970-yillardagi Tokio raundi sistemani yahshilashga va tarif formasida bulmagan savdo tusiklariga karatilgan eng katta harakat buldi. Sakkizinchi 1986-1994 yillarda bulib utgan Urugvay raundi eng ohirgi va boshkalariga karaganda eng keng raund buldi. U JSTni va yangi bitimlar paketining tuzilishiga olib keldi.

Tokio raundi - tizimni isloh kilishga birinchi harakat. 102 davlat ishtirok etgan Tokio raundi 1973 yildan to 1979 yilgacha davom etdi. U GATTning tariflarni progressiv kamaytirishga karatilgan harakatini davom etdi. Uning natijasi bulib, bojhona to'lovlarini dunyoning yirik sanoat bozorlarida urtacha uchdan bir kismga kamaytirishga olib keldi, bu 4,7%ni tashkil kildi. Tariflarni kamayishi, 8 yil ichida kamaytirishga loyik bulib, tarif kancha yukori balsa, shuncha uning proporsional kamayishi yukori bo'lgan- «garmonizasiya (monandlik)» elementini o'zida mujassam etadi.

Tokio raundi, boshka masalalarga nisbatan, uzgaruvchan omadli buldi. U kishlok ho'jaligida savdoni kuzda tutuvchi va himoya choralari (darhol import choralari) tugrisida yangi bitimni tartibga soluvchi fundamental muammolarni tugri echolmaydigan bulib koldi. Tarif bulmagan tusik (ne tarifno'y bar'yer) tugrisidagi bitim kislari bulib muzokaralar natijasi buldi. Kupgina hollarda bu bitim va kelishuvlarni GATT azolarining ozchilik kismi (asosan sanoatlashganlar) imzoladilar. Bitim va kelishuvlarni GATTning barcha azolari tomonidan kabul kilinmaganligi, ularni norasmiy «kodekslar» deb atashishiga olib keldi.

Ular kuptomonlama emasdi va fakat boshlanishi edi. Urugvay raundida bir nechta kodekslarga uzgartishlar kiritildi va ulari JSTning barcha azolari tomonidan kabul kilingan kuptomonlama majburiyatlarga aylantirildi. Fakatgina 4ta bitim plyurilateralno'y (malum bir masalalar buyicha bazi bir azolar tomonidan imzolangan bitimlar) bulib, ular: davlat ehtiyojlari uchun harid kilish tugrisida, mol gushti, sut mahsulotlari va fukaro aviasiyasi tugrisidagi bitimlardir.

Tokio raundining «kodekslari».

- GATTning 6, 16 va 23-moddalarini interpretasiyalovchi-subsidiyalar va kompensasiyali choralar.
- Kodeks standartlari deb bazan nomlanuvchi, savdodagi tehnik tusiklar.
- Importni lisenziyalash buyicha prosedura.
- Davlat ehtiyojlariuchun harid kilish.
- 7-moddani interpretasiya kiluvchi- bojhona baholashi.
- Antidemping- 6-moddaning interpretasiyasi, Kennedi Raundi kodeksini almashtiruvchi.
- Mol gushti buyicha halqaro kelishuv.
- Fukaro aviasiyasidagi savdo.

GATT muvaffakiyatli buldimi?

GATT cheklangan harakati bilan vaktinchalik harakterda bulib, shunga karamay, 47 yil davomida dunyo savdosining katta hajmini erkinlashtirilishga yordam berdi. Fakatgina tariflarning davomli kamayishi 1950-1960 yillarda halqaro savdoni juda yukori saviyaga, urtacha yiliga 8% kutarilishiga yordamlashdi. GATT erasi davomida savdoning usishi ishlab chiqarishni usishiga karaganda ancha oldinda edi. Buni davlatlarning bir-biri o'rtasida savdo kilishi, savdodan ancha daromad olishligi kursatgichida kurish mumkin. Urugvay raundi davomida yangi azolarning intilishi kursatdiki, kuptomonlama savdo sistemasi rivojlanishning yakori sifatida va iqtisodiy va savdo

islohotining instrumenti sifatida tan olindi. Birok, vakt utishi bilan yangi muammolar paydo buldi. Tokio raundi bazi muammolarni hal qilish uchun harakat bulib, lekin u cheklovli muvaffaqiyat buldi. Bu kiyin vaktlar kelishining belgisi edi.

GATTning muvaffaqiyati tariflarni shunday past darajagacha tushirilishi, 1970-yillar va 1980- yillarning boshlaridagi iqtisodiyotning pasayishi bilan bir qatorda, hukumatlarni horijiy rakobatni oshirish bilan tuknashadigan sektorlar uchun himoya usullarini yaratishga olib keldi. Ishsizlikning usishi va fabrikalarning yopilishi Garbiy Evropa va Shimoliy Amerika hukumatlarini rakobatchilar o'rtasida bozorni bulish buyicha ikkitomonlama kelishuvga va kishlok ho'jaligida uzlarining savdo sohalarini subsidiyalashga undadi. Bu uzgarishlar GATTning *samaradorligi (effektivnostʻ) va mustahkamligini (nadyojnostʻ)* buzilixiga olib keldi.

Muammo savdo siyosatining fakatgina yomonlashish kulamiga taallukli emasdi. 1980-yillarning ohirida GATT halqaro savdoning realligiga tugri kelmay kuydi. Birinchidan, halqaro savdo 40 yil oldingiga nisbatan muhimrok va murakkabrok buldi: dunyo iqtisodiyotni globalashtirish jarayoni davom etayatgan edi, GATT bilan tartibga solinmaydigan hizmatlar savdosi katta davlatlar uchun kizikish uygatayatgandi, va halqaro investisiyalash kengaydi. Hizmatlar savdosini kengayishi halqaro tovarlar savdosining keyinchalik kengayishi bilan boglik edi. Boshka munosabatlarda GATT *ayanchli (plachevnom)* ahvolda edi. Masalan, kishlok ho'jaligida kuptomonlama sistemaning *(lazeyki) yullari* keng qo'llanildi, kishlok ho'jaligidagi savdoni erkinlashtirish buyicha harakatlar kichik muvaffaqiyatlarga erishdi. Tukimachilik va kiyim kechak sektorida 1960-yillar va 1970-yillarning boxlarida GATTning istisno tarikasida oddiy masalalari buyicha kelishuvga kelingan edi, bu esa Kuptolali kelishuvga (mnogovolokonnoy dogovorennosti)

olib keldi. GATTning institusion tuzilishi va uning nizolarni hal qilish sistemasi ham bezovta bulishga olib kelardi.

Bu va boshka faktorlar, kuptomonlama sistemani kengaytirish va amalga oshirishda yangi urinishni kullashlik uchun GATT azolarini ishontirdi. Bu Urugvay raundidagi urinish Marrakesh deklarasiyasiga va Jahon Savdo Tashkilotining tuzilishiga olib keldi.

JST va GATT bir narsani bildiradimi?

Ular bir biridan farklanadi. JST - bu GATT va yana kushimcha boshka narsalardir. Boshidan bilib olish kerakki GATT ikki manoni bildirardi: (1) halqaro bitim, yani halqaro savdoni amalga oshiruvchi koidalar hujjati, va (2) keyinchalik tuzilgan bu bitimlarni kullab turuvchi halqaro tashkilot.

Tarih kursatadiki, tulik holda «suyanuvchi» agentstvani yaratish 1940 yilda amalga oshmadi. Va GATTni yaratuvchilari, agar ular vaktinchalik bulishsa, yangi koida va tartiblarni kullashga kelishib olishdi. Keyinchalik hukumat hizmatchilarining tashkiliy kullab-kuvvatlashga muhtojliklari, yarim asr amal kilgan ad-hok tashkilotini yaratilishiga olib keldi.

GATT halqaro agentstva bulib amal kilmaydi. U Jahon Savdo Tashkiloti tomonidan almashtirildi.

Ularning orasidagi fark kuyidagilardan iboratdir:

- GATT vaktinchalik tuzilgan bulib, ad-hok harakterida edi. Bosh bitim hech kachon parlamentlar tomonidan ratifikasiya kilinmagan va hech kanday tashkilot tuzish tugrisida nizomni nazarda tutmagan edi.
- JST va uning bitimlari har doimlik (postoyanno'y) harakterida bulib, halqaro tashkilot sifatida huquqiy bazasiga egadir. JST bitimlarini barcha uning azolari ratifikasiyalashgan bulib, JSTning kanday shaklda funksiyalashi, uning bitimlarida belgilangandir.

- JST uzining har doimgi azolariga, GATT esa «kelishuvchi taraflarga» ega edi. Dastlabki davrda esa GATT yuridik tekst edi.
- GATT tovarlar bilan savdoni tartibga solsa, JST hizmatlar, intellektual mulkni va boshka masalalarni tartibga solardi.

Nizolarni bartaraf kilish sistemasi GATTning eski sistemasiga nisbatan JSTda ancha tezrok va avtomatlashtirilgan darajada ishlardi.

GATT bitim sifatida bugungi kunga kadar amalda bulib, lekin halqaro savdoning bir qator koidalari bulib hizmat kilmaydi. U modifikasiya va kayta kurib chikilgandir.

Ikkinchi jahon urushidan keyin, GATTning tuzilish vaktida halqaro tijoratda hizmatlar bilan savdo kilish ustun edi. Ushandan beri hizmatlar bilan savdo-transportirovka (yuk tashish), sayohat, bank ishi, sugurta, telekommunikasiya, konsalting va boshkalar muhimrok buldi. Intellektual mulkni ham kamrab olgan edi. Yangi GATT hizmatlar savdosi buyicha Bosh bitim (GATS) va intellektual mulk hukukini savdo aspektlari buyicha Bitim bilan birga amaldadir. JST bu uchta bitimni, yagona koidalar paketi va nizolarni tartibga solish yagona sistemasini bir tashkilot ramkasida birlashtirdi.

GATT halqaro tashkilot sifatida boshka amal kilmaydi, GATT bitim sifatida amaldadir. Uning eski teksti «GATT-1947 yil» bulib, yangi tahriri esa «GATT-1994 yil» deb nomlanadi. GATTning asosiy prinsiplari hizmatlar va intellektual mulk tugrisidagi bitimlari tomonidan kabul kilindi. Ular diskriminasiya kilmaslikni, transparentnostni va predskazuemostni o'zida mujassam etgandir. JST GATTga nisbatan ancha murakkabrok bo'lgan bulib, uni bola uzining otasining otasi buldi desak buladi.

JSTning bitimlari tovarlar, hizmatlar va intellektual mulkni keng kamrab olgan. Bundan tashkari bojhona tartiblari buyicha, importni lisenziyalash, yuklashdan oldin kuzdan kechirish inspeksiyasi va boshka mahsus bitimlar mavjuddir. Ular erkinlashtirish va sanksiyalashtirilgan **istisno** tamoyillariga

asoslanadi. Bitimlar uzlarida, hizmat kursatadigan bozorlarni ochish va ularni ochikligini kullash uchun, bojhona tariflarini va boxka savdo tusiklarini kamaytiruvchi davlatlarning individual majburiyatlarini uzlarida mujassam etadilar. Ular nizolarni hal kilish prosedurasini tartibga soladilar. Bitimlar rivojlanayotgan davlatlar uchun mahsus rejim bilan kursatmalar berdilar. Ular hukumatlardan uzlarining savdo siyosatlarini transparentli (ramkada) bajarishni talab kildilar.

Kuptomonlama savdo muzokaralari Urugvay raundining natijasi bulib, 60ga yakin bitimlar, kelishuvlar, karorlar va ilovalar ruyhati hisoblanadi. Bu ruyhat oddiy strukturali bitimlar kategoriyasiga kiradi.

Urugvay raundi. Urunvay raundi uchun etti yarim yil vakt kerak buldi, bu kelishilganidan kariyb ikki barobar kupdir. Uning ohirida unda 125 davlat ishtirok etdi. Unda kariyb barcha savdo, yani tish shyotkasidan to kayiklargacha, bank ishlaridan telekommunikasiyalargacha, yovvoyi guruch genetikasidan SPIDni davolashgachava boshkalar kurib chikildi. Bu eng katta savdo kelishuvlari buldi, ehtimol tarihda eng katta kelishuvlar bulib kolar.

Vakti-vakti bilan u halokatga mahrum buladi deb tuyulardi. GATTni Ikkinchi jahon urushining ohirida tuzilishidan keyin, Urugvay raundi dunyo savdo sistemasini kata islohot kilishga olib keldi. Uning muammoli rivojlanishiga karamasdan, Urugvay raundi bir qator dastlabki natijalarga erishdi. Fakat bir yil davomida, ishtirokchilar import to'lovlarini kamaytirish buyicha paket tugrisida, asosan rivojlanayotgan davlatlar tomonidan tropik mahsulotlar eksportlashni kelishib oldilar. Ishtirokchilar bazi choralar buyicha joylarga chikib nizolarni hal kilish koidalarini kayta kurib chikdilar. Ular GATTning barcha azolaridan butun dunyoda savdo rejimi transparentli (ochik) bulishligi uchun, savdo siyosatlari tugrisida muntazam doklad kilib turishga chorladilar.

Bu raund boshka raundlarga nukta kuyish raundi buladimi?

Jenevada bulib utgan GATT azolarining 1982 yil noyabr oyidagi ministrlar uchrashuvida Urugvay raundining uruglari ochildi. Ministrlar yangi katta muzokaralarni boshlamokchi bularada, konferensiya kishlok ho'jaligi masalalarida tuhtab koldi va muvaffakiyatsiz deb tan olindi. Ministrlar ish programmasi buyicha asosni, yani Urugvay raundining muzokaralar rejasini yaratish uchun kelishib olishdi.

Reja: Urugvay raundiing dastlabki 15 savoli

Tariflar

Tarif bulmagan tusiklar

Tabiiy resurslar mahsuloti

Tekstil va kiyim-kechak

Kishlok ho'jaligi

Tropik mevalari

GATTning moddalari

Tokio raundining kodekslari

Antidemping

Subsidiyalar

Intellektual mulk

Investisiya choralari

Nizolarni hal kilish

GATT tizimi

Hizmatlar

Ministrlar yangi raundni boshlashni kelishib olishlaridan oldin, masalalarni aniklash va klassifikasiyalash, konsensusni astoydil shakllantirish uchun yana kuprok vakt kerak buldi. Ular 1986 yilning sentyabrida Punta-del-Esteda,

Urugvayda yigilishdi. Ohiri ular savdo siyosatining har bir kiyin masalalari buyicha muzokaralar rejasini kabul kilishdi. Muzokaralar savdo sistemasini bir nechta yangi sohalarga asosan, hizmatlar savdosini va intellektual mulkni kengaytirishga, va kishlok ho'jaligining tasirchan sektorlari va tukimachilik sanoatida savdoni isloh kilishga karatilishi kerak edi. GATTning barcha dastlabki moddalari kayta kurib chikish uchun kutarilgan edi. Bu savdoga karatilgan eng katta muzokaralar bulib, ministrlar uni tugallash uchun turt yilni belgilashdi. Ikki yil utgandan sung, 1988 yil dekabrda, ministrarning Monrealda, Kanadadagi uchrashuvi raundning yarm boskichidagi rivojlanish natijasi bulishi kerak edi. Uning maksadi kolgan ikki yildagi rejalarni aniklash bulib, Jenevada, aprel oyida bulib utgan rasmiy shahslarning uchrashuvigacha, muzokaralar boshi berk kuchaga kirib koldi. Monrealdagi uchrashuvda ministrlar kiyinchiliklarga karamasdan dastlabki paket natijalari buyicha kelishib olishishdi. U rivojlanayotgan davlatlarga yordam uchun karatilgan tropik mahsulotlar bozoriga kirish buyicha bazi yon berishlarni (ustupka) kuzda tutgan. Bryusselda, 1990 yil dekabr oyida ministrlar yana uchrashishib bu raundni tugallashlari kerak edi. Lekin ular kishlok ho'jaligi sohasida savdoni isloh kilishga kelisholmay, muzokaralarni uzaytirishga kelishishdi. Urunvay raundi kayguli davrga kelib koldi. Yomon siyosiy perspektivaga karamay, tehnik ishlarni katta kismi amalga oshirilayotgan edi. Bu yakuniy huquqiy bitimning birinchi proektiga olib keldi. Bu loyiha «YAkuniy akt» nomida bulib, usha paytdagi rasmiy darajada muzokaralarni boshkargan GATTning Bosh sekretari, janob Artur Dankel tomonidan *skompiliravat* (mustakil uylab kurmasdan, boshkalarining asarlariga asoslanib yozmok) kilingandir. Bu loyiha Jenevada 1991 yil dekabrda tayyor buldi. Uning teksti fakat bir istisno tarikasida Punta-del-Este mandatini har bir bandini kamrab oldi, u import to'lovlarini kamaytirish va ularning hizmat bozorlarini ochish buyicha ishtirok etayotgan davlatlar majburiyatlari ruyhatini saklamas edi. Keyingi ikki yil davomida muzokaralar muvaffakiyatsizlar va muvaffakiyatlar orasida uzgarib turdi. Bir

necha ohirgi muddatlar utdi. Birlashgan kishlok ho'jaliklari buyicha: hizmatlar, bozorga kirish, antidemping buyicha koidalar, va yangi institusional strukturani tuzish buyicha takliflar karatilgan yangi yirik janjallar etapi yakinlashdi. AKSH va ES ichida yakuniy va muvaffakiyatli tugallanishiga umid bilan karatilgan farklar markaziy buldi. 1992 yilning noyabrida AKSH va ES kishlok ho'jaligi buyicha, norasmiy «Blair House bitimi» bilan malum bo'lgan kupchilik uzlaridagi farklarni echishdi. 1993 yilning iyulida, turtlik (AKSH, ES, Yaponiya va Kanada) tariflar buyicha va bular bilan boglik masalalar buyicha muzokaralarda anchagina oldinga siljiganliklari tugrisida malum kilgan edilar. Barcha masalalarning yakuniy echimi va hizmatlar, tovarlar bozorlariga kirish buyicha muzokaralar olib borish uchun 1993 yilning 15 dekabrigacha vakt kerak buldi. Hujjat 15 aprel 1995 yil Marokkoda, Marakesh uchrashuvida 125 hukumat-azolarining ministrleri tomonidan imzolandi. Bu tuhtatib turish uzining hizmatlariga egadir. U 1990 yilga kura, bir necha muzokaralarda uzining kelajakdagi rivojlanishini kursatdi. Masalan, bazi hizmatlar aspekti, intellektual mulk va JSTning tuzilishi. Lekin oldinda katta vazifa turardi, butun dunyo buyicha savdo byurokratiyalarida muzokaralardagi charchashlar sezilardi. Barcha savdo masalalarni tartibga soluvchi, barcha paketlar buyicha kelishuvga kiyinchiliklar bilan erishish, shundaka masshtabda muzokaralar utkazildiki, guyoki ular yana imkoniyatsiz edi. Keyinchalik, Urugvay raundining bitimlari malum masalalar buyicha yangi muzokaralar olib borish jadvalini o'zida mujassam etadi. 1996 yilning ohirlarida bazi bir davlatlar keyingi asrning boshlarida yangi raundni utkazishni ochik malum kildilar. Bunda javob har hil edi. Lekin Marokkesh bitimi o'zida, asr boshida bir qator masalalar buyicha muzokaralar olib borishni majburiyat kilib kuygan.

Rivojlanayotgan davlatlar.

JSTning 130 azosidan 100taga yakini rivojlanayotgan davlatlar qatoriga kiradi. Kutilayaptiki, ular JSTda sonidan kelib chikib katta urin egallaydilar va

global iqtisodiyotda muhim uringa ega buladilar. JST rivojlanayotgan davlatlarning mahsus talablariga 3 yul bilan ish olib boradi :

- JSTning bitimlari rivojlanayotgan davlatlar buyicha mahsus nizomga egadir.
- JSTning bu sohasida olib borilayotgan ishlar savdo va rivojlanish buyicha Komitet tomonidan nazorat kilinadi.
- JSTning Sekretariati rivojlanayotgan davlatlar uchun tehnik hamkorlikni(asosan har hil tayyorgarliklarni) amalga oshiradi.

JSTning bitimlari rivojlanayotgan va kam rivojlangan davlatlar bilan boglik bo'lgan kurgina nizomlar o'zida mujassam etadi. GATTning bitimi (tovarlar savdosi bilan boglik) savdo va rivojlanish buyicha, yani rivojlangan va rivojlanayotgan davlatlar o'rtasida buladigan savdo muzokaralari bir-biri bilan kelishmaslik tushunchasi tugrisidagi nizomni o'zida mujassam etgan mahsus kismga (4 kism) egadir. Rivojlangan davlatlar tomonidan rivojlanayotgan davlatlarga savdoda yon berilishi, ular uchun rivojlanayotgan davlatlar javob tarikasida bir hil taklif beradi degani emas.

GATT davlatlar tomonidan rivojlanayotgan davlatlarga mahsus yon berish (ustupki) imkoniyatini beradi. Bu yon berish «mahsus differensiyalangan rejim» deb nomlangan bulib, barcha azolarga berilmaydi. GATS bitimlari, hundi shunday holda, rivojlanayotgan davlatlarga «Iqtisodiy integrasiya» (GATSning 5 kismi) deb nomlangan bogotali rejimga ega bulishga ruhsat beradi.

Rivojlanayotgan davlatlar buyicha boshka holatlar JSTning doikasida kuyidagilarga ega:

- Rivojlanayotgan davlatlarga majburiyatlarini bajarish uchun beriladigan kushimcha vakt (JSTning kupchilik bitimlarida).
- Nizomlar, bozorga kirishning katta hajmi orqali rivojlanayotgan davlatlarning savdo imkoniyatlarini oshirish uchun ishlab chikilgan.
- Nizomlar, JST azolaridan rivojlanayotgan davlatlarning manfaatlarini himoya kilishni talab kiladi. Bular bazi bir ichki yoki halqaro choralarning kabul

kilinishi bulib, ular: antidemping sohasida, himoya choralarida, savdodagi texnik tusiklarda, va uzining milliy telekommunikasiya sohasini mustahkamlashda yordam berilishidir.

Huquqiy yordam: sekretarlik hizmati.

JSTning sekretariati JST doirasida rivojlanayotgan davlatlarning har hil nizolarida yordam kursatish uchun, hukuk buyicha mahsus maslahatchilarga ega edi va ularga huquqiy maslahat berardi. Bu hizmatlar texnik hamkorlik va tayyorgarlik buyicha JSTning bulimi tomonidan taklif kilinib, bir qator rivojlanayotgan davlatlar bunday hizmatlardan foydalanadilar.

Kam rivojlangan mamlakatlar: mahsus fokus (tutashgan nukta, markaz).

Kam rivojlangan davlatlar JST doirasida kushimcha etibor olishadi. 1994 yil Marrakeshda, Urugvay raundining tugashi bilan ministrlar tovarlarga nisbatan kabul kilingan majburiyatlarni, eng past tariflar va eng past tarif bulmagan tusiklarni malum bir davlatlar guruhiga tegishli bulsa, muddatidan oldin urnatishlari mumkin. Ministrlar kam rivojlangan davlatlarga bazi bir majburiyatlar yomon tasir kilishi mumkin deb uylab bezovta bulishdi. Masalan, kishlok ho'jalik eksport subsidiyalarining kamayishi, ularning bazi bir importlanayotgan ozik-ovkat tovarlari narhini oshishiga olib keladi. Ministrlar, ushbu holatni kishlok ho'jaligi Komiteti tomonidan nazorat kilinishi shart deb nizom kabul kilishdi. Nizomda kursatiladiki, JSTning boshka azolari va Jahon banki va Halqaro valyuta fondi kabi halqaro moliya institutlari tomonidan ularga moslashish (adaptasiya) uchun kursatiladigan yordamga ular ham loyikdirlar.

Ikki yil utgach 1996 yil Singapurda birinchi ministrlar konferensiyasida, JSTning azolari kam rivojlangan davlatlarga karatilgan amal kilish rejasi buyicha kelishib oldilar. U dunyoning eng kambagal davlatlariga yordam kursatish buyicha mahsus tirishishni (usilie) talab kiladi, bu esa kuptomonlama sistemada katnashish imkoniyatini oshirish uchun yordamni kuzda tutadi. Rivojlanayotgan davlatlar tariflarni tula yukotish buyicha imkoniyatlarni o'zida

mujassam etib, uzlarining bozorlariga kam rivojlangan davatlardan importni kirib kelishini yaxshilash uchun urganishni vada kilishdi.

Kiskacha hulosa

Hulosa qilib aytish mumkinki Butunjaxon savdo tashkiloti (BST) ning vakolati doirasiga monand keladigan ijobiy siljishdir. BST 1995 yil 1 yanvarda Tarif va savdo bo'yicha bosh bitim TSBB (GATT) o'rniga halqaro tashkilot sifatida barpo etildi va 1994 yil iyunda ushbu nufuzli halqaro tashkilotga azo bo'lish istagini bildirgan mustaqil davlatimiz kuzatuvchilik maqomiga ega bo'lgan va ushbu nufuzli tashkilotga azo bo'lish uchun o'zining tashqi iqtisodiy faoliyati to'g'risidagi memorandumini taqdim etgan. Umumjaxon savdo tashkilotiga azo davlatlar o'z milliy bozorida tashkilotga azo bo'lgan boshqa davlatning tovarlariga nisbatan xam o'z tovarlari savdosi uchun joriy qulayliklar kabi sharoit yaratib berishi kerak. Bu tamoyil "Eng qulay savdo rejimi" nomi bilan malum. Shu bilan birga, xech qaysi davlat BST doirasidagi boshqa bir davlatning ichki bozorida aloxida imtiyozlardan foydalanmaydi.

Mustaqil ishlash va o'z - o'zini nazorat qilish uchun savollar:

1. BJST tashkil etilishi tarihi.
2. Tarif va notarif usullar qo'llashni tushuntirib bering
3. Demping siyosatini qo'llash deganda nimani tushunasiz?
4. Antidemping choralari deganda nimani tushunasiz?
5. Butunjahon savdo tashkiloti kachon tashkil topdi?
6. BJST ni faoliyatini xuquqiy asoslari nimalardan iborat?

Tavsiya etiladigan adabiyotlar:

1. I.A. Karimov – O'zbekiston XXI asr busagasida: havfsizlikka tahdid, barkarorlik shartlari, tarakkiet kafolatlari. T: O'zbekiston, 1997 y 10-24 bet.

2. SH.SH. SHoraxmedov, N.I. Asqarov, A.A. Namozov – Tashqi savdoni boj tarifi orqali tartibga solish. T: Fan va texnologiya markazi, 2003 y. 11-73 bet.
2. F. Korfma – Упрощение таможенных процедур и совершенствование контроля. МВФ, управление по бюджетным вопросам, 1997г. 34-38 стр.
3. A.P. Kireev – Mejdunarodnaya ekonomika. M: Mejdunarodnyy otnosheniya, 1999 g. 67-70 str.
4. V.G. Svinuhov – Tamojenno-tarifnoe regulirovanie VED. M: Ekonomist, 2004
5. V.B. Buglay, N.N. Livensev – Mejdunarodnyye ekonomicheskiye otnosheniya. M: Finansy i statistika, 1996 g 13-21str.
6. N.M. Blinov, V.N. Ivatov i dr Proektirovanie tamojennoy politiki. M: Knigi i biznes, 2001g. 86-89 str.

VI. O'ZBEKISTON RESPUBLIKASINI TASHKI SAVDO FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISH OMILLARI

Sivilizasiyaning rivojlanishi alohida olingan davlatlarni halqaro ho'jalik alokalariga muntazam ravishda jalb etishga olib keladi, bu esa yagona jahon iqtisodiyotini barpo etishga imkon yaratadi. Dunyodagi barcha mamlakatlar umumiy iqtisodiy konunlarga kura rivojlanadi, bu konunlar halqaro munosabatlar iqtisodiy harakterining ustuvor bulishini shartlaydi. Binobarin, tashki iqtisodiy alokalar-bir anik mamlakatning boshka mamlakatlar bilan halqaro mehnat taksimoti, fan va ishlab chiqarishni ihtisoslashtirish hamda boshka omillarga asoslangan ishlab chiqarish, savdo, siyosiy va boshka hil munosabatlaridir.

6.1. TIF ni tartibga solishni notarif usullaridan tarif usullariga utish

Tashki iqtisodiy alokalar iqtisodiyotning barcha tarmoklari va faoliyatning boshka sohalarida davlat va uning subektlari halqaro hamkorligining hilma-hil shakllari tizimidir. Tashki iqtisodiy faoliyat tashki iqtisodiy alokalarni ruyobga chiqarish jarayonidir. O'zbekiston Respublikasining 2000 yil 26 mayda kabul kilingan «Tashki iqtisodiy faoliyat tugrisida»gi konuning3-moddasiga muvofik **tashki iqtisodiy faoliyat** deganda O'zbekiston Respublikasi yuridik va jismoniy shahslarining horijiy davlatlarning yuridik va jismoniy shahslari, shuningdek halqaro tashkilotlar bilan uzaro foydali iqtisodiy alokalarni urnatish va rivojlantirishga karatilgan faoliyati tushuniladi.⁸

Tashki iqtisodiy alokalarni davlat tomonidan tartibga solish-bozor munosabatlari shakllanishi sharoitida siyosiy va ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar samarasi va dinamikasini oshirish maksadida mamlakat ichki va tashki iqtisodiy

⁸Uzbekiston Respublikasining Tashki iqtisodiy faoliyat tugrisidagi konuni, 2000 yil 26 may

manfaatlarini himoya qilishga karatilgan, jumladan, tashki iqtisodiy muvozanatni taminlash, eksport va import tarkibida progressiv siljishlarni ragbatlantirish, horijiy kapital okimini kuchaytirishga yunaltirilgan vakolatli davlat tashkilotlari tomonidan amalga oshiriladigan konunchilik, ijroiya va nazorat qilish tusidagi chora-tadbirlar tizimidir. Uzbekiston Respublikasining «Tashki iqtisodiy faoliyat tugrisida»gi konunining 17-moddasiga muvofik O'zbekiston Respublikasida tashki iqtisodiy faoliyatni davlat tomonidan tartibga solish kuyidagi yullar bilan amalga oshiriladi:

- tashki iqtisodiy faoliyatning konunchilik negizini shakllantirish va takomillashtirish;
- valyuta bilan tartibga solish;
- soliq bilan tartibga solish;
- tarif va notarif tartibga solish;
- Uzbekiston Respublikasining iqtisodiy manfaatlariga rioya etilishi uchun himoya, kompensasiya va dempingga karshi choralarni kullash;
- tashki savdo faoliyatini amalga oshirish tartibini belgilash, shu jumladan mikdoriy cheklovlar urnatish hamda tovarlarning ayrim turlari eksport va import kilinishi ustidan davlat monopoliyasini urnatish;
- kurol-yaroglar harbiy tehnika, ikki hil maksadda ishdatilishi mumkin bo'lgan tovarlar va tehnologiyalarga nisbatan eksport nazoratini utnatish;
- olib kiriladigan va olib chikiladigan tovarlarni sertifikatlash;
- tehnikaviy, farmokoliogiya, sanitariya, veterenariya, fitosanitariya, ekologiya standartlari va talablarini belgilash;
- tashki iqtisodiy faoliyat subektlari uchun preferensiya va imtiyozlar berish. Tashki iqtisodiy faoliyatni davlat tomonidan tartibga solish konun hujjutlariga

muvoфик boshkacha usullarda ham amalga oshirilishi mumkin.⁹ Mazkur konunning 4 - moddasiga muvoфик O'zbekiston Respublikasida tashki iqtisodiy faoliyatni davlat tomonidan tartibga solish kuyidagi tamoyillarga asoslanadi:

- tashki iqtisodiy faoliyat subektlarining erkinligi va iqtisodiy mustakilligi;
- tashki iqtisodiy faoliyat subektlarining tengligi;
- savdo-iqtisodiy munosabatlarni amalga oshirishda kamsitishlarga yul kuyalmasligi;
- tashki iqtisodiy faoliyatni amalga oshirishdan uzaro manfaatdorlik;
- tashki iqtisodiy faoliyat subektlarining hukuklari va konuniy manfaatlarining davlat tomonidan himoya kilinishi.¹⁰

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Tashki iqtisodiy alokalar sohasida boshkaruv tizimini yanada erkinlashtirish va takomillashtirish Tugrisida" 2002 yil 21 oktyabrdagi PF-3151-sonli Farmoniga muvoфик hamda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2002 yil 23 oktyabrdagi «Uzbekiston Respublikasi Tashki iqtisodiy alokalar Agentligi faoliyatini tashkil etish tugrisida» gi 368-son karoriga muvoфик O'zbekiston Respublikasida tashki iqtisodiy faoliyatni davlat tomonidan tartibga solishga umumiy rahbarlikni O'zbekiston Respublikasi Tashki iqtisodiy alokalar Agentligi amalga oshiradi. Mazkur karorning 3-sonli ilovasida kuyidagi tartib belgilangan:

«Uzbekiston Respublikasi Tashki iqtisodiy alokalar agentligi (keyingi urinlarda "Agentlik" deb ataladi) tashki iqtisodiy faoliyatni tartibga solish sohasidagi davlat boshkaruvi vakolatli organi hisoblanadi hamda uz faoliyatida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasiga hisobot beradi»¹¹. Tashki iqtisodiy alokalar, har kandy iqtisodiy toifa singari, huquqiy meyorlarga ega bulib, ular yuridik jihatdan turlicha-konun hujjatlari va direktiv hujjatlar bilan rasmiylashtiriladi.

⁹O'zbekiston Respublikasining «Tashki iqtisodiy faoliyat tugrisida»gi konuni, 2000 yil 26 may

¹⁰O'zbekiston Respublikasining «Tashki iqtisodiy faoliyat tugrisida»gi konuni, 2000 yil 26 may

¹¹O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining «Uzbekiston Respublikasi Tashki iqtisodiy alokalar Agentligi faoliyatini tashkil etish tugrisida» gi karori, 2002 yil 23 oktyabr

6.2 Eksport potentsialligi rivojlantirish omillari

Uzbekiston Respublikasining tashki iqtisodiy alokalarini tartibga solish ikki tomonlama hukumat kelishuvlari hamda konun hujjatlari asosida amalga oshiriladi. O'zbekiston Respublikasida tashki iqtisodiy faoliyatni davlat tomonidan tartibga solish iqtisodiy (*tarifli*) va mamuriy (*notarif*) usullar yordamida amalga oshiriladi.

a. Iqtisodiy usullar.

Tashki iqtisodiy faoliyatni tartibga solishning iqtisodiy usullari yoki bojhona tariflariga asoslangan tartibga solish bojhona to'lovlarining umumiy tizimiga kiradigan *import va eksport tariflarini kullash* bilan bog'langan. O'zbekiston Respublikasi Bojhona kodeksida bojhona to'lovlarining quyidagi turlari belgilangan¹²: boj (bojhona tarifi); kushilgan qiymat soligi (KKS); aksiz soligi; bojhona rasmiylashtiruv buyicha mutahassis degan malaka attestatini berganlik uchun yig'im; O'zbekiston Respublikasi bojhona organlari tomonidan lisenziya berilishi va lisenziya harakatining yangidan tiklanishi uchun yig'im; tovarlarni saklaganlik uchun bojhona yig'imi; tovarlarni bojhona kuzatuviga olganlik uchun bojhona yig'imi; habardor kilinganlik va maslahatlar uchun hak; dastlabki karorni kabul kilganlik uchun hak; bojhona auksionlarida ishtirok etganlik uchun hak.

Bojlar deyarli barcha mamlakatlarda yukori, urta va past bojlarga bulinadi, shuningdek boj tulamasdan olib kelish ham mavjud. Hozirgi vaktida Respublikamizda kuprok eng kulaylik rejimidan foydalanadigan (hamkorlik shartlarida) mamlakatlar uchun qo'llaniladigan bojlarning urta stavkalari tadbik etilmokda. Bazi mamlakatlar, masalan Evropa Ittifoki azolari, O'zbekiston Respublikasiga nisbatan ancha imtiyozli bojhona tariflari rejimini kullaydilar, yani preferensiya beradilar.

Preferensiya usuli – bir davlat tomonidan boshkasiga hamkorlik asosida yoki bir tomonlama tartibda, uchinchi mamlakatlarga tadbik etmasdan takdim

¹²O'zbekiston Respublikasining Bojhona kodeksi,1997 yil 26 dekabr

kilinadigan mahsus afzallik imtiyozlarini berish usuli. Bojhona imtiyozlarini olish uchun mamlakat bojhona organlariga mazkur tovar tulik O'zbekiston Respublikasida ishlab chikarilganligini yoki uning korxonalarida jiddiy ravishda kayta ishlanganligini tasdiklaydigan mahsus hujjat – **tovarning kelib chikish sertifikatini** takdim etish zarur.

Uzbekiston Respublikasi boj tarifi O'zbekiston Respublikasi bojhona chegarasidan olib utiladigan, Tashki iqtisodiy faoliyatning tovar nomenklaturasi (TIF TN) ga muvofik holda bir tizimga solingan tovarlarga nisbatan qo'llaniladigan boj (boj tarifi) stavkalarining tuplamidir.¹³ Tashki iqtisodiy faoliyat tovar nomenklaturasi (TIF TN) O'zbekiston Respublikasi Hukumati tomonidan halqaro amaliyotda kabul kilingan tovarlar tasnifi tizimlarining halqaro amaliyotidan kelib chikib belgilanadi. Mamlakatimizda boj stavkalarining quyidagi turlari qo'llaniladi: **advalor; hos; aralash stavkalar.**

Advalor (lotincha ad valoretum-kiymat buyicha) stavkalar boj undiriladigan tovarlarning bojhona kiymatiga nisbatan foizlarda hisoblanadi. **Hos** stavkalar boj undiriladigan tovarlar birligi uchun belgilangan mikdorda hisoblanadi. **Aralash** stavkalar bojning advalor hamda hos turlarini uz ichiga oladigan stavkalardir.

O'zbekiston Respublikasining iqtisodiy manfaatlarini himoya kilish maksadida olib kiriladigan tovarlarga nisbatan vaktincha bojlarning mahsus turlari: **dempingga karshi; kompensasiya bojlari** qo'llanishi mumkin. **Dempingga karshi bojlar** tovarlar O'zbekiston Respublikasi bojhona hududiga tovarlarni ularning olib chikilgan davlatda amalda bo'lgan, real kiymatidan past narhda olib kirilsa, agar bunday olib kirish mamlakatning shunga uhshash tovarlarni ishlab chikaruvchilariga moddiy ziyon etkazsa yoki etkazish havfini tugdirsa yohud O'zbekiston Respublikasida huddi shunday tovarlar ishlab chiqarishni tashkil kilish yoki kengaytirishga tuskinlik kilsa, qo'llaniladi.

b). Mamuriy usullar

¹³ O'zbekiston Respublikasining «Boj tarifi tugrisidagi» konuni

Tashki iqtisodiy faoliyatni tartibga solishning tarifsiz chora-tadbirlari- davlatlar o'rtasidagi erkin savdoni kiyinlashtiradigan yoki cheklaydigan, iqtisodiy, mamuriy va texnik tushdagi (boj tarifrdan tashkari) tadbirlar majmuasidir. Ushbu majmuaga: kvotalash; lisenziyalash; ikki tomonlama ahamiyatga ega tovarlar va texnologiyalar eksporti ustidan nazorat kiradi. Eksport va importni kvotalash muayyan muddatga alohida tovarlar (ishlar, hizmatlar), mamlakatlar yoki mamlakatlar guruhlar buyicha olib chikish va olib kirishga mikdoriy yoki kiymat cheklovlaridan iboratdir. Halqaro savdoda kvotalash, buni iqtisodiy, siyosiy sharoitlar yoki to'lov munosabatlarining holati takozo etgan hollarda qo'llaniladi. Ichki bozorda talab va taklif regulyatori sifatida foydalaniladi. Chet ellik savdo sheriklarining kamsituv harakatlariga javob chorasi sifatida ham hizmat kilishi mumkin. Bir qator mamlakatlarda tarif kvotalari ham mavjud, bunda import kilinuvchi tovarlarga ular kiymati yoki mikdori doirasida oddiy hajmdagi boj solinadi, belgilangan cheklovlar oshib ketganida tovarlarga nisbatan bojlarning oshirilgan stavkalari qo'llaniladi. Mikdoriy cheklovlarni belgilash paytida kvotalarni taksimlash va lisenziyalar berilishi, odatda, tanlov, auksion utkazish yuli bilan yoki O'zbekiston Respublikasi Tashki iqtisodiy alokalar agentligi tayyorlovchi tashkilotlarga imtiyozli hukuk takdim etilishi bilan eksport va (yoki) importga oid operasiyalarni hakikatda kvotani suьbar ijrosiga kadar utkazish tartibida amalga oshiriladi. Tanlov va auksionlar O'zbekiston Respublikasi hukumatining karori bilan tasdiklangan O'zbekiston Respublikasi hukumati tomonidan mikdoriy cheklovlar joriy etilishida eksport va import kvotalarini sotishga doir tanlov va auksionlarni utkazish tartibi tugrisidagi Nizomga muvofik tashkil etiladi. Bunday tanlovni eksport va import kvotalarini sotishga doir tanlov va auksionlarni utkazishni tashkil etuvchi idoralararo Komissiya utkazadi. Kvotalarning umumiy va oddiy turlari mavjud. Umumiy kvota O'zbekiston Respublikasi Hukumati tomonidan joriy etiladigan eksport va importning mikdoriy cheklovlarini uz ichiga oladi. Oddiy kvota O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot Vazirligi Uzbekiston Respublikasi Tashki iqtisodiy alokalar agentligi bilan

kelishilgan holda belgilaydigan hamda tanlov yoki auksionda joylashtirish va sotish maksadida Komissiyaga etkaziladigan umumiy kvotaning bir qismi (ulushidir).

Hozirgi paytda tovarlar eksporti paytida kvotalashga O'zbekiston Respublikasining halqaro majburiyatlariga muvofik Evropa Ittifoki mamlakatlariga yuboriladigan tukimachilik tovarlari, jumladan, ip va kalavalar, erkaklar, ayollar va bolalarning ustki va ichki kiyimlari, choyshablar, sochik va dasturhonlar va boshqa tukimachilik buyumlari kiradi.

Tukimachilik tovarlari eksportiga kvota O'zbekiston Respublikasi bilan Evropa Ittifoki o'rtasidagi kelishuvlar bilan belgilanadi. Kvota har yili tuziladi va O'zbekiston Respublikasi Tashki iqtisodiy alokalar agentligi bilan Evropa Iqtisodiy Kengashi o'rtasidagi muzokaralar buyicha belgilanadi. Tukimachilik tovarlarining boshqa mamlakatlarga eksporti kvotalanmaydi va lisenziyalanmaydi. Kvotalarni etkazish buyicha ishlash tartibi, shuningdek arizalarni kabul qilish va kvotalanadigan tovarlar eksportiga lisenziyalap berish tartibi tegishli Yuriknomalar bilan belgilanadi. Kvotalanadigan tovarni olib chikish yoki olib kirishga doir hukuk lisenziya bilan tasdiklanishi kerak. Lisenziya rasmiy hujjat bulib, belgilangan muddat davomida eksport yoki import operatsiyalarini amalga oshirishga ruhsat beradi. Eksport uchun tovarni yuklash eksport lisenziyasi rasmiylashtirilganidan keyin amalga oshiriladi.

Lisenziyalash O'zbekiston Respublikasi Hukumatining karori bilan tasdiklangan O'zbekiston Respublikasida tovarlar (ishlar, hizmatlar) eksporti va importini lisenziyalash tartibi tugrisidagi Nizomga muvofik etkaziladi. Lisenziyalanadigan tovarlar (ishlar, hizmatlar) ruyhatlarini O'zbekiston Respublikasi konun hujjatlari belgilaydi. Lisenziya berilishini O'zbekiston Respublikasi Tashki iqtisodiy alokalar agentligi uzining mintakalardagi vakillari orqali amalga oshiradi.

Lisenziyalar tashki iqtisodiy faoliyat tovar nomenklaturasi (TIF TN)ga muvofik tovarning har bir turiga rasmiylashtiriladi hamda ular bir galgi va bosh lisenziyalarga bulinadi. Bir galgi lisenziya bir kontrakt buyicha eksport yoki importoperatsiyasini amalga oshirish uchun lisenziya berilgan sanadan bo'lab 12

joriy oyga kadar muddatda beriladi. Bosh lisenziya eksport yoki import kilinadigan tovarning har bir turi uchun uning miqdori va qiymatini tovrning anik haridori yoki sotuvchisini belgilamasdan kursatgan holda rasmiylashtiriladi. O'zbekiston Respublikasi Hukumatining karori bosh lisenziya berish uchun asos hisoblanadi. Uzbekiston Respublikasi Tashki iqtisodiy alokalar agentligi lisenziyaning amal qilish shartlari yoki O'zbekiston Respublikasi konun hujjatlari buzilgan takdirida, shuningdek lisenziya egasi takdim etgan arizaga binoan berilgan lisenziyaning amal qilishini tuhtatib kuyish yoki uni bekor qilish hukukiga egadir. Odatda bozor iqtisodiyotiga utgan mamlakatlarda foydalaniladigan tashki iqtisodiy tartibga solishning ananaviy vositalari O'zbekistonda ham odatiy vositalarga aylanmokda. Ho'jalikning bozor tizimiga tashki iqtisodiy alokalarni tartibga solishning iqtisodiy usullari muvofik keladi,birok ulardan foydalanish samaradorligi malum chegaralarga egadir. Jahon tajribasining guvohlik berishicha, iqtisodiyotning holati keskin yomonlashgan, inflyasiyalar va ichki hamda jahon narhlari o'rtasida keskin tafovutlar paydo bo'lgan davrlarda hukumat cheklangan resurslarni safarbar qilishni va yahshirok ishlatishni kuzlab, tashki iqtisodiy faoliyatni tartibga soilishning mamuriy vositalariga murojaat qilishga majbur buladi. Bunday vositalardan foydalanish O'zbekistonda jahon hamjamiyati tomonidan umum kabul kilingan tashki iqtisodiy alokalarni tartibga solish koidalari bilan birikadi. Hususan, respublikada mamuriy vositalar vaktinchalik vositalar sifatida belgilangan; ularni savdodagi barcha sheriklarga tadbik qilish (fakat rivojlanayotgan mamlakatlarga nisbatan istisno kilingan) va fakat kabul kilingan konun hujjatlari asosida tartibga solish rusum-koidalarini uzgartirish mumlinligi kuzda tutilgan.

Shu tarika tashki iqtisodiy siyosat-har kanday milliy iqtisodiyotning tarakkiyotini taminlaydigan muhim vositadir. Bu borada jahon tajribasida bir-biridan fark kiluvchi ikkita model' kuzatiladi. Birinchi model' asosan eksportga yo'nalishni, ikkinchi model' esa import urnini bosishni takozo etadi. Birinchi modelga utgan asr ohirida AKSH, ikkinchi jahon urushidan keyin-garbiy Evropa mamlakatlari, Yaponiya, ular ortidan esa yangi industrial davlatlar ergashdilar.

Ikkinchi modelni keyingi yigirma yil ichida Lotin Amerikasidagi bazi mamlakatlar tanlagan.

Uzbekistonning jahon iqtisodiyotiga integrasiyasining eng tasirchan va samarali strategiyasi deb iqtisodiyotni tarkibiy kayta kurishni uni eksportning faol usishiga yullash bilan birikishini tan olish kerak buladi. O'zbekiston uchun bu hol alohida ahamiyat kasb etadi, chunki fakat eksportni rivojlantirish orqali hayot uchun muhim tovarlar importini kiskartirmasdan turib savdo balansining musbat salbdosiga erishish mumkinligin anglatadi.

Malumki tashki iqtisodiy siyosat – bu milliy joriy va srategik maksadlarga muvofik tashki iqtisodiy munosabatlar sohasida davlat idoralari tomonidan amalga oshiriladigan chora – tadbirlar majmuasidir.

Biror davlatning uz milliy iqtisodiyotini chet el rakobatidan himoya kilishga karatilgan iqtisodiy siyosati ***proteksionizm*** deb ataladi va bu siyosatning ayrim usullari halqaro ayriboshlashning birmuncha erkinlashuviga karamay, barcha mamlakatlar tomonidan qo'llaniladi.

Malumki, tarihan tarkib topgan obektiv holatga kura O'zbekiston sobik ittifokdosh respublikalar iqtisodiyoti bilan chambarchas bohlangan edi.

Shu bois O'zbekistonda tashki iqtisodiy faoliyat ikki yo'nalishda olib borilmokda; birinchidan, sobik ittifokdosh respublikalar bilan, ikkinchidan, respublika ilgari bevosita uzaro munosabatlarda bulmagan horijiy davlatlar bilan. Agar birinchi yo'nalish, O'zbekistonni kam harajatlar sarflab, keng kulamda hom ashyo, tayyor mahsulotlar, tehnologiyalar, fan – tehnika ahborotlari bozoriga kirib borishini taminlasa, unga kudratli transport tarmoklari va aloka vositalaridan foydalanish imkoniyatini yaratsa, ikkinchi yo'nalish, respublika iqtisodiyotini keng ravishda jahon hamjamiyatiga birlashuvining iqtisodiy va tashkiliy – huquqiy asoslarini yaratish imkonini beradi.

Uzbekistonda tashki iqtisodiy sohadagi davlat siyosatini shakllantirishda sobik Ittifokdan meros bulib kolgan iqtisodiy alokalarning hususiyatlari ham hisobga olingan. Bu hususiyatlar kuyidagilardan iborat:

- asosan ananaviy tovarlar savdosi bilan cheklanib kolish, halqaro iqtisodiy munosabatlarning hizmatlar va ahborotlar, moliya kapitali va ishchi kuchi bilan ayirboshlash kabi turlarini deyarli rivojlanmaganligi;
- importning eksportdan ustunligi. Masalan, 1990 yilda respublikamizning tashki savdo oboroti tashib keltirish hajmi 2,8 mlrd. sumni, chetga mahsulot chiqarish hajmi 1,2 mlrd. sumni tashkil etgan edi;
- eksport va import strukturasi samarasizligi: chetga asosan hom ashyo chikarilgan, chetdan halk istemoli mollari keltirilgan.

Bunday holat respublika iqtisodiyotidagi nomutanosiblikni yanada chukurlashtirdi. Shuning uchun ham, O'zbekistonni jahon hamjamiyatiga kushilishi Respublikaning mavjud imkoniyatlarini obektivni baholashni va ulardan milliy manfaatlar yulida imkoni boricha tulik foydalanishni talab kiladi. Eslatish lozimki, O'zbekiston sobik Ittifokning yirik respublikalaridan biri bulib, aholisining soni buyicha 3-urinni va yalpi milliy mahsulot hajmi buyicha 5-urinni egallab kelgan. Uzbekiston yalpi milliy mahsulotning hajmi buyicha Bolgariya, Singapur, BAA, Kuvayt kabi davlatlardan oldinda bulib, dunyodagi 40 ta yirik mamlakatlar qatoriga kiradi. Respublika tabiiy resurslarga boy, sanoatda va kishlok ho'jaligida etarli darajada rivojlangan ayrim ishlab chiqarishlarga ega. Masalan, O'zbekiston tabiiy gaz kazib olishda dunyoda 9- urinda, oltin kazishda 7-urinda, oltingugurt kislotasi va meneral uhitlar ishlab chiqarishda hamda pilla etishtirishda 7- urinda turadi. 90-yillar O'zbekiston iqtisodiy mustakilligining dastlabki boskichi hisoblanadi va davlatning tashki iqtisodiy siyosatining maksadlari shu davrning uziga hos hususiyatlariga mos kelishi kerak. Ular orasida eng muhimlari kuyidagilar:

- Eksportni rivojlantirish va uning tuzilishini yahshilash. Chunki eksportga yunaltirilgan iqtisodiyotni shakllantirish milliy ishlab chiqarishni tehnik iqtisodiy jihatdan jahon darajasiga kutaradi, uning tuzilishini takomillashtiradi, respublika valyuta zahiralarini kupaytiradi;

- Import tuzilishini takomillashtirish, yani milliy ishlab chiqarishni zamonaviylashtirish va kengaytirishga karatish, ilgari hato va kamchiliklarni bartaraf etish;
- Ishlab chikaruvchi kuchlarni sifat jihatidan yangi boskichga kutarish uchun chet el investisiyalarini jalb etish;
- Uzbekiston iqtisodiy havfsizligini taminlash, yani malum darajada tashki iqtisodiy faoliyatda eksport – import operasialari, valyutani olib chikish, boshka halqaro bitimlar ustidan davlat nazoratini urnatish.

Uzbekistonning tashki iqtisodiy siyosati anik belgilangan maksadlar va ularni amalga oshirish uchun asosiy tadbirlarni uz ichiga oladi.

Birinchiidan, Respublika milliy iqtisodiyotining kuchli eksport buhinini tashkil etuvchi va uni jahon bozorida munosib uringa ega bulishini taminlovchi sohalarini aniklash.

Ikkinchiidan, iqtisodiyotning eksport buhinida davlat tomonidan kullab – kuvvatlash usullaridan keng foydalanish. Bu usullar kuyidagilardan iborat:

- Eksportga yunaltirilgan ishlab chiqarishni kengaytirish uchun imtiyozli foizlar buyicha kup muddatli kreditlar ajratish, muljallangan investisiyalarni suhurtalash;
- Eksport kiluvchilarga milliy ishlab chiqarish va uning horijiy rakobatchilari ishlab chiqarishi harajatlari o’rtasidagi farkni koplash;
- Davlat tomonidan respublikaga zamonaviy tehnologiyalar, tajribalar, bilimlarni kirib kelishiga subsidiyalar ajratish;
- Eksport va importni lesenziyalash yoki chetga mol chiqarishga va chetdan uni olib kelishga ruhsatnomalar berish;
- Ishlab chiqarish jarayonida katnashuvchi, horijdan keltiriladigan hom – ashyo va materiallar, asbob – usukunalar va jihozlar ulushini boskichma – boskich kamaytirish va boshkalar.

Shu bilan birga, tashki iqtisodiy – siyosat milliy valyutani mustahkamlash va uni boshka valyutalarga erkin almashinuvini taminlashni, ichki narhlarni jahon bozori narhlariga yakinlashtirish maksadida baholar islohotini tugallashni, tashki

iqtisodiy faoliyatning meyoriy va huquqiy asoslarini halqaro talablar darajasiga etkazishni nazarda tutadi.

Tashki iqtisodiy faoliyatni davlat tomonidan tartibga solish davlat tashkilotlari tomonidan chora-tadbirlar majmuasini ishlab chikish va uni bajarilishini taminlash jarayonini o'zida aks ettiradi. Bu chora-tadbirlar mamlakatning halqaro iqtisoslashuvdagi ishtirokidan keladigan foydani olish, jahon ho'jaligidagi davriy pasayishlarning tasirini yo'kotish yoki kamaytirish, shuningdek valyuta kurslarining tebranishi va jahon iqtisodiyotidagi boshka salbiy hodisalarning ichki iqtisodiyotga tasirini pasaytirishga yoki yo'kotishga, dunyo bozorida milliy ishlab chiqarish mavkeini mustahkamlashga yo'naltirilgan.

6.3. TIF erkinlashtirishda bojhona tartiblari

Uzbekiston Respublikasida Bojhona faoliyatini boshkarish tizimi O'zbekiston Respublikasi bojhona xizmati 1992 yil 10 avgustda

Prezident farmonalari asosida tashkil etildi (II vazirligi koshidagi tovar-moddiy boyliklarni chiqarishni nazorat qilish buyicha Davlat inspeksiyasi va O'zbekiston Respublikasi Bojhona kumitasi bazasida). Ushbu farmonga muvofik davlat bojhona kumitasi tuzilgan edi va davlatning savdo siyosatini himoyalash shu kumitaga topshirildi.

1994 yil 18 yanvarda bojhona tizimida uzgarishlar vujudga keldi. Mamlakatimiz moliyaviy tizimini takomillashtirish, davlat byudjetining daromad kismini taminlash va nazorat tizimini yahshilash maksadida davlat soliq kumitasi tashkil etildi va bojhona organlari ushbu kumita tarkibiga kiritildi. Shu davr ichida mamlakatimizda ko'plab ijobiy uzgarishlar amalga oshirildi. Valyutamiz uz qiymatiga ega buldi. Tashki iqtisodiy alokalar bir maromaga tushdi, ko'plab investisiya loyihalarni amalga oshirildi va davlatning iqtisodiy mavkei oshdi. Iqtisodiy islohotlarning ikkinchi boskichi muvafakiyatli yakunlandi. SHuning natijasida bojhona va soliq tizimlarini birlashtiradigan maksad ham tula bajarildi. 1997 yil 8 iyulda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni bilan Davlat bojhona kumitasi kayta tiklandi. 1997 yil 30 iyulda Vazirlar Mahkamasining 374-son karori bilan O'zbekiston Respublikasining Davlat bojhona tugrisidagi» O'zbekiston Respublikasi Konuni kabul kilindi.

Ushbu konun mamlakatimizda bojhona tizimini shakllantirishni yakunladi.

Bojhona organlariga O'zbekiston Respublikasi Davlat bojhona kumitasi, Davlat bojhona kumitasining Korakolpogiston Respublikasi, viloyatlar, Toshkent shahri buyicha boshkarmalari, bojhona komplekslari va postlari kiradi.

Hozirgi vaktida Davlat bojhona tizimi kuyidagi buginlardan iborat:

- A) Davlat bojhona kumitasining markaziy apparati;
- B) Davlat bojhona kumitasining viloyatlar, Korakolpogiston Respublikasi va Toshkent shahri boshkarmalari;

V) iqtisodlashgan bojhona komplekslari;

G) bojhona postlari.

Bojhona organlarining asosiy asosiy vazifalari bulib quyidagilar belgilanadi:

- yuridik va jismoniy shahsning hukuklari hamda konun bilan bilan muhofaza etiladigan manfaatlarni himoya kilish;
- Uzbekiston Respublikasining iqtisodiy manfaatlarini himoya kilish va uz vakolati doirasida uning iqtisodiy havfsizligini taminlash;
- Bojhona hakidagi konun hujjatlariga rioya etilishini nazorat kilish;
- Bojhona to'lovlarni undirish;
- Bojhona nazoratidan utkazilish kerak bo'lgan tovarlar va transport vositalari shunday nazoratidan utkazilishini taminlash;
- Bojhona hakidagi konun hujjatlari buzilishining, shu jumladan kontrabandani oldini olish, uni aniklash va ularga chek kuyish;
- Tashki iqtisodiy faoliyatga doir bojhona statistikasini hamda tovar nomenklaturasini yuritish;
- Uzbekiston Respublikasining halqaro shartnomalarining bojhona ishiga oid kismidan kelib chikadigan majburiyatlar bajarilishini taminlash.

Bojhona organlariga yuklatilgan vazifalarni bajarish uchun malum hukuklar berilgan, ushbu hukuklarga quyidagilar kiradi:

- a) tovar va transport vositalarini, konun hujjatlaridan nazardan tutilgan hollarda esa, jismoniy shahslarning uzini kuzdan kechirish;
- b) yuridik va jismoniy shahslardan kuzdan kechirish uchun tovarlar va transport vositalarini, shuningdek zarur hujjatlarni takdim etishni talab kilish;
- v) valyuta nazoratini amalga oshirish;
- g) moliya, bank va boshka tashkilotlardan, shuningdek yuridik va jismoniy shahslardan eksport-import operasiyalarini amalga oshirish bilan boglik bo'lgan ahborot va hujjatlarni hamda konun hujjatlaridan belgilangan boshka ahborotni olish;

- d) bojhona nazoratidan utkazish maksadida tovarlar va boshka buyumlardan namuna va nushalar olish;
- e) bojhona nazoratidan utkazilishi lozim bo'lgan tovarlar saklanayotgan hududlarga va binolarga belgilangan tartibda kirish;
- j) bojhona hakida konun hujjatlarning buzilishga doir materiallarni belgilangan tartibda kurib chikish hamda jismoniy va yuridik shahslarni konun hujjatlariga muvofik javobgarlikka tortish;
- z) bojhonaga oid hukukbuzarliklarning bevosita predmeti bo'lgan tovar va transport vositalarini konun hujjatlarda belgilangan hollarda va tartibda ushlab turish hamda olish kuyish;
- i) surishtiruv utkazish va tezkor-kidiruv faoliyatini amalga oshirish;
- k) bojhonaga oid hukukbuzarliklarni aniklashga hizmat kiladigan tehnikaviy va mahsus vositalarini kullash.

1. Bojhona tizimining har bir bugin uziga hos vazifalarni bajarib kelmokdalar.

Davlat bojhona kumitasining markaziy apparati:

- Yagona bojhona siyosatini amalga oshirishning huquqiy. Iqtisodiy va tashkiliy mehanizmlarni ishlab chikish;
- Konuniy va meyoriy hujjatlarni tayyorlash;
- Bojhona masalalari buyicha halqaro shartnomalarni tuzishda ishtirok etish;
- Halqaro bojhona tashkilotlar ishchi kumitasida ishtirok etish;
- Bojhona organlari faoliyatini umumiy boshkarish;
- Bojhona organlari ichki tuzilishi buyicha nizomlarni tasdiklash va uzgartirishlar kiritish;
- Mansabdor shahslar vazifalarini tasdiklash;
- Yuriknoma, buyruk va hatlarni ishlab chikish va boshka vazifalarni bajaradi.

Ihtisoslashgan bojhona komplekslari kompleks bojhona faoliyatini amalga oshirish maksadida tuziladi. Ushbu komplekslar asosan davlat ahamiyatiga ega bo'lgan muhim nuqtalarda tuziladi va bevosita markaziy apparatga buysunadi.

Kompleks tarkibida:

1. nazorat organlari;
2. bojhona rasmiylashtirish organlari;
3. kidiruv-surishtiruv bulimi;
4. bojhona kuzatuv bulimi;
5. bojhona ombori;
6. vaktinchalik saklash ombori mahsus bulinmalar buladi.

Tranzit, bojhona nazorati ostida saklash, reeksport va bojhona hududi tashkarisida kayta ishlab rejimidagi tovarlar ushbu komplekslarda ruyhatga olinadi.

Bojhona boshkarmalari:

- bojhona nazoratini bajarilishini taminlaydilar va uning shakllarini takomillashtiradilar;
- bojhona konunlarini bajarilishini nazorat kiladilar;
- bojhona to'lov va yig'imlarini byudjetga uz vaktida utkazilishini taminlaydilar;
- valyuta nazoratini amalga oshiradilar;
- hukuk-tartibot organlari bilan birgalikga kontrabanda, bojhona koidalarini buzish halqaro terrorizmga karshi choralar kuradilar;
- bojhona faoliyatiga taalukli ishlar buyicha surishtiruv olib boradilar;
- narkotik, psihotrop va kurol-yarog moddalarini konuniy chegaradan utkazishga tuskinlik kiladilar;
- ho'jalik subektlarining tashki iqtisodiy faoliyatlari tugrisida malumotlarni oladilar;
- bojhona rasmiylashtiruvi buyicha mutahassislarni tayyorlaydilar va kayta ukitadilar;
- bojhona tizimini moddiy-tehnika bazasini mustahkamlaydilar;
- boshka funksiyalarni bajaradilar

Bojhona komplekslari:

- tovarni olib kirish yoki olib chikarib ketishni rasmiylashtiradilar;
- ho'jalik subektlariga bojhonaga oid hizmatlar kursatadilar;
- tovarni tegishli bojhona rejimiga kuyadilar;
- bojhona tartiblari bajarilishini nazorat kiladilar;
- bojhona statistikasiga oid malumotlar tuplaydilar va yukoriga junatadilar.

Bojhona postlari:

- bojhona hududi chegarasida transport vositalari va tovarlarni tekshiruvdan utkazdilar;
- hujjatlarni tekshiradilar;
- tovarlarni nokonuniy yullar bilan olib ketishiga yul kuymaydilar;
- chegara talabalarini bajarilishini taminlaydilar;
- bojhona chegarasida tegishli hizmat kursatadilar.

Bojhona statistikasi boshkarmasi tashki iqtisodiy alokalarda mahsus bojhona sohalaridagi malumotlarni tahlil kilish bilan shugullanadi. Uning vazifalariga kuyidagilar kiradi:

- bojhona statistikasi uslublarini takomillashtirish, bojhona ishi sohasida malumotlarni yigish va kayta ishlashni taminlash;
- prognoz hisoblarni bajarish va tashki iqtisodiy balans buyicha takliflar ishlab chikish;
- bojhona sohasiga oid ahborotlarni yigish va kayta ishlashning avtomatlashtirilgan sistemasini yaratish va joriy kilish;
- bojhona rasmiylashtiruvga oid hujjatlar shaklini ishlab chikish;
- tegishli organlarga bojhona stastikasiga oid malumotlarni berish.

«Davlat Bojhona hizmati tugrisida» gi O'zbekistong Respublikasi konunining 2-moddasiga kura bojhona nazorati O'zbekiston Respublikasi bojhona ishi sohasidagi konun hujjatlari va halqaro shartnomalariga rioya etilishini taminlash maksadida amalga oshiriladigan tadbirlar majmuasidan iborat.

Bojhona kodeksining 41-moddasiga muvofik

Bojhona nazorati:

Bojhona hududiga olib kirishda – tovarlar va transport vositalari bojhona chegarasini kesib utgan paytdan etiboran;

Bojhona hududidan tovarlar va transport vositalarini olib chikishda – bojhona deklarasiyasi kabul kilingan paytdan etiborant boshlanadi.

Bojhona nazorati tovarlar va transport vositalari saklangan bojhona rejimiga muvofik chikishga ruhsat berilgan paytdan etiboran yohud ular bojhona chegarasini kesib utgan paytdan etiboran tugallanadi.

BK 51-moddasiga muvofik tovarlar va transport vositalari chikishiga ruhsat berilgandan keyin, agar konun hujjatlari buzilgan deb tahmin kilish uchun asoslar mavjud bulsa, tovarlar va transport vositalari bojhona nazoratidan utkazilishi mumkin.

Ushbu hollarda bojhona organlari tovarlar va transport vositalari mavjudligini tekshirishga, ularni takroran bojhona tekshiruvidan utkazishga, bojhona deklarasiyasida kursatilgan malumotlarni kayta tekshirishga va boshka hujjatlar va ahborotlarni tekshirishga haklidir.

Tovarlar va transport vositalarining tekshirilishi vaktida deklarant va boshka tekshirish hukukiga ega bo'lgan kishilar yoki ularning vakillari katnashishi hukukiga ega.

Bojhona organlari yukorida aytilgan kishilar bulmagan holatda tekshirish utkazishga hakli:

- agar ular tovarlar va transport vositalarni kelganidan keyin 10 kun mobaynida kelishmasalar;
- davlat havfsizligi, jamiyat tartibiga, odam hayoti va sogligiga, atrof muhitga, hayvonlar va usimliklarga, O'zbekiston Respublikasi arheologik va tarihiy boyliklarga tahdid mavjud bo'lganda va boshka kutilmaydigan holatlarda;
- tovarlar halqaro pochta orqali junatilganda;
- bojhona chegarasi kesib utilayotganda bojhona rejimi buzilishi natijasida tovar va transport vositalarini tekshirishda.

Bojhona **nazoratining** kuyidagi **shakllari** mavjud:

- bojhona maksadlari uchun zarur bo'lgan hujjatlar va malumotlarni tekshirish;
- jismoniy va mansabdor shahslarni ogzaki surab-surishtirish;
- bojhona kurigidan utkazish;
- tovarlar, transport vositalari, binolar va boshka joylarni bojhona tomonidan kiyoslash; (identifikasiyasi)
- tovarlar va transport vositalarini hisobga olish;
- hisobga olish va hisobot tizimini tekshirish;
- hudud, inshootlar va boshka tovarlar va transport vositalari joylashgan joylari tekshiruvi;
- konunlarga muvofik boshka kurinishda.

Bojhona nazoratini utkazish koidalari O'zbekiston Respublikasi konunligi bilan belgilanadi.

Umumiy koida bulib tovar va ular egalariga ziyon etkazmaslik.

Bojhona nazorati ostiga kuyidagilar tushmaydi: (BK – 50-moddasiga muvofik)

- Oliy Majlis deputatlarining va Vazirlar Mahkamasining shahsiy bagajlari, agarda ular chegarani hizmat safari yuzasidan kesib utsalar;
- chet el harbiy kemalari va boshka harbiy tehnika.

Bojhona nazorati uchun kerakli hujjatlar 3-yil mobaynida saklanishi lozim.
2.O'zbekiston Respublikasi bojhona organlariga bojhona nazoratini utkazish uchun kuyidagi hukuklar berilgan:

- bojhona organlarining mansabdor shahslari hizmat guvoohnomasi asosida tovarlar va transport vositalari joylashgan hududlar va inshootlarga kirish hukukiga (BK 52-moddasi);
- bojhona organlari Bojhona nazoratini utkazishda yordam kursatish uchun konun hujjatlarga muvofik mutahassis va ekspertlarni jalb etishga hakli (53-modda).

- Bojhona organlari hujjatlar, tovarlar, transport vositalari, inshootlar va boshka joylarni bojhona kiyoslashdan utkazishga haklidir.

Kiyoslash vositalari bulib kuyidagilar hizmat kiladi: plombalar, muhrlar, mahsus belgilar, shtamplar, namunalar olish, fotosuratlash, illyustrasiyalar tayyorlash va boshka vositalar (46-modda);

- bojhona organlari konun hujjatlariga muvofik shahslarning nazorat kilish bojhona organlari zimmasiga yuklatilgan faoliyatini tekshirishga haklidir (BK – 48-moddasi). Shahsiy tekshiruv utkazish koidalari: (42-modda bilan reglamentlangan). Shahsiy tekshiruv bojhona chegarasidan utayotgan yoki chegarasida bo'lgan jismoniy shahsga nisbatan etarli darajada shubha bulsa, u o'zida tovarlarni yashirganligi shubhasiz bo'lganda shahsiy tekshiruv utkaziladi. Shahsiy tekshiruvdan oldin shahsga uz ihtiyoriy bilan tovarlar berish imkoniyati beriladi, uning hukuk va burchlari tushuntiriladi. Shahsiy tekshiruv bojhona organlarining tekshirilayotgan shahs bilan bir jinsdagi ikki kishi va mansabdor shahslar izolyasiya kilingan honada utkaziladi. Bu honaga boshkalarni kirishi man kilingan. Tekshirilayotgan kishini badani fakatgina medisina hodimi tomonidan tekshirilishi kerak. Shahsiy tekshirish hakida protokol tuziladi. Protokol formasini O'zbekiston Respublikasi Bojhona nazorati belgilaydi. U utkazgan shahslar va tekshirilgan jismoniy shahs tomonidan imzolanadi. Bu protokolda jismoniy shahs arz kilishiga hakli.

1. Bojhona nazorat ostida turgan tovarlar va transport vositalarni chegaradan olib chikish bojhona organlaridan asos etib borish bojhona organigacha utkazib beruvchining javobgarligida buladi.

Tovarlarni bojhona tranzit rejimida kuchishi natijasida kuyidagi shartlarga rioya kilish kerak:

- tovarlar olib kelingan holatida olib chikishi kerak (tabiiy emirilishi holatidan tashkari);
- ularni tranzitdan tashkari boshka maksadlarda ishlatilmasligi;
- tovarlarning uz vaktida etib borish bojhonasiga etkazish;

Tovarlar va transport vositalarni O'zbekiston Respublikasi bojhona chegarasidan utilishining asosiy prinsiplari BK – II b. yozilgan:

- 1) barcha shahslar, agar konun hujjatlarda boshkacha tartib nazarda tutilmagan bulsa, tovarlar va transport vositalarini O'zbekiston Respublikasidan olib kirish va olib chikishda teng hukuklarga egadirlar;
- 2) tovarlar va transport vositalarining bojhona chegarasini kesib utishi fakatgina O'zbekiston Respublikasi bojhona organlari belgilangan joylarda va ular belgilangan vaktda amalga oshirilishi kerak (boshka joylardan utishi bojhona organlari bilan kelishuv asosida bulishi kerak);
- 3) tovarlar va transport vositalarining bojhona chegarasidan utishi bojhona rejimlari asosidautadi va bojhona hujjatlashtirilishi va nazoratidan utadi.

Tovarlar va transport vositalari bojhona chegarasi orqali olib utish bojhona rejimlarga muvofik amalga oshiriladi. Kuyidagi turdagi bojhona rejimlari belgilanadi:

- 1) erkin muomalaga chiqarish (import)
- 2) reimport
- 3) eksport
- 4) reeksport
- 5) tranzit
- 6) vaktincha olib kirish (olib chikish)
- 7) vaktincha saklash
- 8) bojhona ombori
- 9) erkin bojhona zonasi
- 10) erkin ombor
- 11) boj olinmaydigan savdo dukoni
- 12) bojhona hududida kayta ishlash
- 13) bojhona nazorati ostida kayta ishlash
- 14) bojhona hududidan tashkarida kayta ishlash
- 15) yuk kilish

16) davlat foydasiga voz kechish.

Uzbekiston Respublikasida bojhona faoliyatining huquqiy asoslarini taminlovchi konuniy hujjatlar 3 turga bulinadi:

1. Tashki iqtisodiy faoliyat va bojhona ishini asoslovchi konunlar.
2. Bojhona faoliyatining tashkiliy shakllarini belgilovchi Prezident farmonlari va Vazirlar mahkamasi karorlari.
3. Bojhona koidalarini bajarish mehanizmini belgilab beruvchi va davlat bojhona kumitasi tomonidan ishlab chikiladigan meyoriy hujjatlar va nizomlar.

Birinchi turdagi hujjatlarga kuyidagilar kiradi:

1. Uzbekiston Respublikasining tashki iqtisodiy faoliyati tugrisida konuni (14 iyun 1991y.)
2. Uzbekiston Respublikasida chet el investisiyalar tugrisida konuni (5 may 1994g.)
3. Bojhona kodeksi.
4. «Davlat bojhona hizmati tugrisida» konuni.
5. «Bojhona tarifi tugrisida» konuni.
6. Uzbekiston Respublikasi bojhona kodeksi.

Ushbu konunlardan ohirgi uchta hujjat alohida etiborga ega.

«Davlat bojhona hizmati tugrisida» konuni 14 moddadan iborat bulib bojhona faoliyatining asolarini belgilab beradi.

«Bojhona tarifi tugrisida» konuni 35 moddadan iborat bulib, davlat tomonidan tashki iqtisodiy faoliyatining boshkarilishini belgilab beradi. Ushbu konunda ho'jalik subektlari tomonidan tovarlarni olib kirish va olib chikish jarayonida to'lovlarni amalga oshirish mehanizmi ishlab chikilgan.

Boj tarifi – bojhona chegarasidan olib utiladigan, O'zbekiston Respublikasi tashki iqtisodiy faoliyatining tovar nomenklaturasi prinsiplari va koidalariga muvofik holda bir tizimga solingan tovarlarga nisbatan qo'llaniladigan boj stavkalarining tuplamidir.

Boj – O'zbekiston Respublikasining bojhona chegarasidan olib utilayotgan bojhona organlari tomonidan undiriladigan to'lov.

Uzbekiston Respublikasida import boji, eksport boji, mavsumiy va alohida (mahsus, dempinga karshi, kompensasiya) boj qo'llaniladi.

Eng muhim konuniy hujjatlardan yana biri – O'zbekiston Respublikasi bojhona kodeksidir. Ushbu kodeks 1997 yil 26 dekabrda kabul kilingan.

Bojhona kodeksi bojhona organlarining faoliyatiga huquqiy, tashkiliy va iqtisodiy zamin yaratadi va u un bitta bulim va 198 moddadan iborat.

Ushbu bulimlar quyidagilar:

I. Umumiy koidalar (bojhona siyosati, bojhona ishi, O'zbekiston Respublikasi bojhona hududi va bojhona chegarasi asosiy tushanchalar).

II. Tovar va transport vositalarni O'zbekiston Respublikasining bojhona chegarasidan olib utish (tovarlarni va transport vositalarni olib kirish va olib chikishni takiklash, bojhona chegara orqali olib utish joyi va vakti, bojhona rejimlari).

III. Bojhona nazorati (nazorat shakllari, nazorat ostida bulish vakti).

IV. Bojhona rasimylashtiruvi.

V. Bojhona to'lovlari.

VI. Dastlabki karorlar.

VII. Chet ellik shahslarning ayrim toifalari uchun boj imtiyozlari.

VIII. Nazorat ostida tovar etkazib berish.

IX. Bojhona hakidagi konun hujjatlarni buzganlik uchun javobgarlik.

X. Bojhona hakidagi konun hujjatlarini buzganlik tugrisidagi ishlarni yuritish.

XI. Jazolar berish tugrisidagi karorlarni ijro etish.

Ushbu hujjatda tulanadigan to'lovlar va yig'implar tugrisida

kuyidagilar belgilangan. Tovralarni va transport vositalarni bojhona chegari orqali olib utishda va konunda kuzda tutilgan boshka hollarda kuyidagi bojhona to'lovlari tulanadi:

➤ Boj;

- Kushilgan kiymat soligi;
- Aksiz soligi;
- Lisenziya berganlik uchun yig'im;
- Bojhona rasmiylashtiruv buyicha mutahassis degan malaka attestatini berganlik uchun yig'im;
- Bojhona rasmiylashtiruv uchun bojhona yig'imi;
- Tovarlarini saklaganlik uchun bojhona yig'imi;
- Tovarlarini bojhona kuzatuviga olganlik uchun bojhona yig'imi;
- Dastlabki karorni kabul qilgani uchun hak.

Bojhona chegarasi orqali olib utiladigan konunga muvofik boj, kushilgan kiymat va aksiz soligi solinadi.

Bojhona yig'imlari quyidagi harakatlari uchun undiriladi:

- Tovar va transport vositalari, shu jumladan kuzatuvchisiz bagajda, halqaro pochta junatmalari va yuklarda olib utilayotgan notijorat maksadlardagi tovarlarini bojhona rasmiylashtiruvdan utkazganlik uchun;
- Tovarlarini va transport vositalarini belgilangan joylardan tashkarida va bojhona organlarining belgilangan ish vaktidan tashkari vaktida bojhona rasmiylashtiruvdan utkazganlik uchun;
- Tovar va transport vositalarini bojhona organlari egaligidagi bojhona omborlari va vaqtincha saklash omborlarida saklaganlik uchun;
- Tovarlarini bojhona kuzatuviga olganlik uchun.

Ikkinchi guruh konuniy hujjatlarga Prezident Farmonlari va Vazirlar Mahkamasi qarorlari kiradi. Bunda valyuta nazoratiga oid, eksport potensialini oshirishga oid, bojhona xizmatini takomillashtirishga oid va boj to'lovlari stavkalarini belgilashga oid hujjatlar asosiy urinni egallaydi.

Ohirgi qarorlarga binoan bojhona amalga oshiriladigan yig'imlar buyicha quyidagi yig'imlar belgilangan:

- tovarlarini deklarasiyalash buyicha mutahassislarni tayyorgarlik uchun: minimal ish hakining 3 barobar miqdorida;

- rasmiylashtirish joydan, shu jumladan bojhona nazorati ostidagi tovarni saklanayotgan korhona va tashkilotlar hududida rasmiylashtirish uchun bojhona hodimini olib borganligi uchun: kunduzgi ish vaktida 0,1 barobar, ishdan tashkari vaktida 0,2 barobar;
- kurgazma uchun yuklarni rasmiylashtirilganlik uchun, hodimning bir soatlik ishi uchun: kunduzgi ish vaktida 0,2 barobar, ishdan tashkari vaktida 0,4 barobar;
- transport vositalarni ruyhatdan utkazish hukukini beradigan guvohnomalarni topshirganligi uchun:
 - engil avtomobil – 3 barobar
 - yuk avtomobil, avtobus – 4 barobar
 - motosikllar – 1,2 barobar.

Uchinchi guruh meyoriy hujjatlarni O'zbekiston Respublikasi

Davlat bojhona kumitasi ishlab chikaradi, tasdiklaydi va adliya vazirligida ruyhatdan utkazadi. Bunga, koidalar, tartiblar va yuriknomalar kiradi. Ushbu hujjatlar amaliy kundalik faoliyatini muvofiklashtirishiga katta yordam kursatadi.

6.4.O'zbekiston Respublikasining halqaro tashkilotlar bilan hamkorligi

Erkin savdo tizimining istemolchilar, ishlab chikaruvchilar va mamlakatlar iqtisodiyotiga taʼsirini anik dalillarga tayanib asoslab berish kiyin, albatta. Hususan, savdo tusiklarini kamaytirish orqali tovarlar va hizmatlar halqaro almashinuvini kengaytirib borish, nafakat davlat daromadlarining, balki hususiy sektor daromadlarining ham oshi-shiga sabab bulishi mumkin. Shuningdek, halqaro amaliyotda Urugvay raundiga asoslangan holda halqaro savdo shartnomalari yangicha tizimning amaliyetga joriy etilishi natijasida jahon daromadining 109 mlrd. dollardan 510 mlrd. dollarga kupayganligi kayd etiladi.

Uzbekiston Respublikasining halqaro tashkilotlar bilan hamkorligiga misol tarikasida kuyidagi memorandumda mamlakatlarning JST bitimi talablari doirasidagi savdo-ikdisodiy siyosatita tegishli asosiy jihatlar uz aksini topganligi takidlab utish mumkin. Aynan shu orqali mamlakatlarning azolikka davogarlik shartlari atroflicha urganib chikiladi. Uchinchi boskichda esa mamlakatlarning JST ga azo bulib kirishi buyicha mahsus ishchi guruhi tashkil etiladi. Ishchi guruhi majlislarida davogar mamlakatlar malum bir tovarlar va hizmatlar turi buyicha berilishi mumkin bo'lgan imtiyozlar va majburiyatlar hususida JSTga aʼzo mamlakatlar bilan ikki tomonlama va kup tomonlama muzokaralar olib boradilar. Muzokaralar jarayonida urnatilgan tartiblarning amalda ijro etilishi mamlakatlar uchun majburiy hisoblananadi va ularning istagan vaktida uzgartirilishi katiyan man etiladi.

Azolikka davogar mamlakatning savdo rejimini urganish va uning bozoriga kirib borish tugrisidagi muzokaralar uz yakuniga etganidan sung, Ishchi guruhi tomonidan azolikka kabul kilish tugrisidagi asosiy shart-sharoitlar ishlab chikiladi. Majlis natijalariga kura, mahsus bayonnoma tayyorlanadi va u Bosh yigin yoki vazirlar Konferensiyasida JST azolarining 2/3 kismi tomonidan

kullab-kuvvatlanilgan takdirdagina imzolangan va tasdiklangan deb topiladi¹⁴. Mamlakatlar JSTga azo bo'lganlaridan sung, Urugvay raundi doirasida imzolangan bimlarning barchasini kabul kilishlari va ularga amal kilishlari shartdir. 2003 yilning 10-14 sentyabrida Meksikaning Kankun shahrida bulib utgan JSTning 5-vazirlar Konferensiyasi-da 148 mamlakat savdo vazirlari o'rtasida yuzaga kelgan har hil kelishmovchiliklar sabab, jahon savdo tizimi-ni yanada erkinlashtirish borasida hal kilinishi lozim bo'lgan ushbu masala-lar uz echimini topa olmadi. Birok, mazkur vaziyat JSTning halqaro mikyosdagi nufuziga tasir kursata olmaydi, albatta. Chunki, bu tizim millat-lar uchun malum bir ustunliklar va shart-sharoitlarini yuzaga keltirishi tabiiydir. JST tizimining ustunliklari, unda yirik savdogar davlatlarning azo bo'lganligi bilan emas, balki uning er-kin tovar almashinuvi jarayonida mam-lakatlar uchun turfa hil iqtisodiy man-faatdorliklarni ta'minlashi bilan izoh-lanadi. Bu tizim azo mamlakatlar siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy ahvoliga, shuningdek, fukarolar farovonligiga ham ijobiy tasir kursatadi. JST savdo tizimi mamlakatlar siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy ahvolidagi, shuningdek, alohida fukarolar va umuman jahon hamjamiyati doirasida uz ustunliklarini namoyon etadi. Hususan, JSTning istemolchilar manfaati va aholi farovonligini yuksalti-rishdagi roli shu bilan izohlanadiki, bunda erkin savdo tamoyillaridan ke-lib chikkan holda, halqaro savdodagi proteksiya tusiklari minimal darajagacha kamaytirib boriladi. Tashkilotning 50 yillik faoliyati davomida savdodagi tusiklar butun dunyo mikyosida bir necha barobarga kamaytirildi. Buning natijasida, nafakat import kilinadigan tayyor mahsulotlar va hizmatlar baholarining pasayishi, balki import kilinadigan hom ashyolar va butlovchi kismlar hisobiga ishlab chikariladigan mahalliy tovarlar narhlarining adm arzonlashishi kuzatildi. Fikrimizcha, mahalliy bozorlarni himoya kilish maksadida, davlat tomonidan import tariflari, mikdoriy cheklovlar va ishlab chiqarish sohalarini subsidiyalash singari

¹⁴ Uz.R TIAA da 2004 yilning 5-17 yanvarida «Uzbekiston Respublikasi tashki iqtisodiy faoliyat yurituvchi korxonalar rahbarlarining malakasini oshirish kursi» tarkatma malumotlari asosida.

maʼmuriy-iqtisodiy dastaklarning meeridan ortikcha qoʻllanilishi, ohir-okibatda kutilgan ijobiy natijalarga emas, balki kishilar faro-vonligi darajasining pasayishiga sabab bulishi mumkin. Hususan, ayrim statistik maʼlumotlarga karaganda, tukimachi-lik mahsulotlari importiga kuyilgan savdo cheklovlari okibatida Buyuk Bri-taniyada istemolchilarning kiyim-kechak-lar uchun yiliga kushimcha 500 mln. funt sterling mikdoridagi oshikcha mablaglar sarf kilganligi kayd etiladi. Ayni payt-da, bu kursatkich kanadalik isteʼmolchilar uchun tahminan 780 mln. Kanada dolpariga teng boʻlgan. Evropa Ittifokida esa, telekommunikasiya sohasining erkin-lashtirilishi natijasida baholarning urgacha 7-10 foizga kamayganligi kuzatilgan. 2005 yilda JST doirasida tukimachilik mahsulotlari va kiyim-kechaklar savdosi buyicha amalga oshirilishi muljallangan islohotlardan kuzlangan bosh maksad ham, aynan shu hildagi mahsulotlar importiga kuyilgan cheklovlarni muvofiklashtirishga karatilgandir. JST tamoyillariga asoslangan erkin savdo tizimining ustunliklari yana shu bilan izohlanadiki, bunda istemolchilar uchun tovar va hizmatlarga bugan tanlov imkoniyatlari kengayadi. Tayer horij mahsulotlaridan tashkari, import kilinadigan hom ashyolar, butlovchi kismlar va jhozlar baholarining arzonlashishi hisobiga ishlab chikariladigan mahalliy tovar va hizmatlar turlari ham kupayib boradi. Import rakobati tasirida mahalliy ishlab chiqarish maksimal darajada rivojlanadi va ichki baholarning pasayishiga bilvosita tasir kursatadi. Bundan tashkari, ishlab chikariladigan mahsulotlar sifatida ham ijobiy uzgarishlar kuzatiladi. Tovarlar almashinuvi jarayonining faollashuvi esa innovasiyaning rivojlanishiga sabab buladi. Mahalliy mahsulotlar eksporti tarkibida mikdor va sifat uzgarishlarining kuzatilshi natijasida ishlab chikaruvchilarning katiy valyutadagi daromadi ortadi. Buning natijasida, hazinaga kelib tushadigan soliqlar mikdori ham uz oʻzidan ortadi va pirovard natijada, aholi farovonligi yuksalishi kuzatiladi. Chunki, har kandy mamlakatda salohiyatli eksportchilar faoliyatining samarali tashkil etilishi, davlat daromadlarini bir necha barobarga yuksaltirib. ularning kayta taksimlanishi,

kuchli horijiy rakobatga duch keladigan mahalliy kompaniyalarni kullab-kuvvatlash, sohalar rakobatbardoshligini oshirish, yangicha ishlab chiqarish kuvvatlarini vujudga keltirish va ishlab chiqarish kulamini yanada kengaytirish imkonini beradi. Savdoning rivojlanishi, uzok muddatli istikbollarda, asosan, iqtisodiyotning eksportga yunaltilgan sohalarida bandlikni oshirib borishning muhim omili bulib hizmat kiladi. Uz navbatida, mamlakatga kapitalning, hususan, tugridan-turri horijiy investisinalarning okib kelishi natijasida kushimcha ish urinlari yaratiladi. SHuningdek, kiska muddatli istikbollarda mahalliy kor-honalarning amalda cheklab bulmaydigan horijiy rakobat bilan tuknash kelishi natijada mavjud ish urinlarining yuko-tilishiga ham sabab bulishi ehtimoldan holi emas. Fikrimizcha, jahon mamlakatlari to-monidan proteksionizm siyosatining faol qo'llanilishi bu muammoni yanada chigallashtiradi. Chunki, savdo tusiklarinish nourin qo'llanilishi okibatida ishlab chiqarish samaradorligi va mahalliy mahsulotlar sifatida keskin pasayish alomatlari kuzatilshi mumkin. Importnichegaralash jaraenida ishlab chikariladigan mahsulotlar baxocining tasir kursatadi. Buning natijasida esa mavjud ish urinlari kiskarib boradi. Aynan shunday holat utgan asrning 80-yillarida YAponiya avtomobillari importiga katiy cheklovlarni urnatilshisababli, AKSHda kuzatilgan edi. Bugungi kunda AKSHning eksport tarmoklarida kamida 12 millionga yakin ishchi band bulib, bunga karama-karshi ularok, EI bozorlariniig erkinlashtirilishi okibatida, hamjamiyatga aъzo mamlakatlarda kushimcha 300 mingga yakin ish urinlari yaratildi¹⁵. Bizningcha, himoya chora-tadbirlariniig aklidrok bilan qo'llanilishi va kushimcha davlat daromadlarini shakllan-tirishning samarali mehanizmlarini ishlab chikish har kandy mamlakatda sav-doni erkinlashtirish jarayonida vujudga kelishi mumkin bo'lgan tusiklarnibartaraf etishning muhim omili bula oladi. JST tamoyillarining amalda qo'llanilishi, shuningdek, amaldagi boj-hona poshlinalari va boshka savdo tusiklari tizimini soddalashtirish ham davlat tashki iqtisodiy faoliyati samaradorligini

¹⁵ www.wto.org

oshirishda kitilgan natijalarga olib kelishi mumkin. Chunki, dahlsizlik va iqtisodiyotning ochikligi, ustuvor savdo shartlarining belgilab olinishi va ularning soddalashtirilishi hamkorlar etiborini tortadi. Shuningdek, mavjud korxonalar harajatlarning kamayishi va savdo hamda investiiyalar uchun kulay muhitning yaratilishi, mamlakat tovar aylanmasi hajmining oshishiga sabab buladi. Uzbekiston mustakil rivojlanishning 13 yili mobaynida 30 ga yaqin halqaro iqtisodiy va moliyaviy tashkilotlarning teng hukukli azosi buldi. Bunday tashkilotlar jumlasiga Halqaro moliya korporasiyasi, Jahon banki guruhiga kiruvchi bir kancha tashkilotlar va Bretton Vuds tizimidagi ko'plab institutlarni kiritish mumkin. Malumki, O'zbekiston 1994 yilning iyun oyida JSTda kuzatuvchilik makomi-ni kulga kiritgan edi. 1994 yilning de-kabrida esa O'zbekiston Respublikasi hukumati tomonidan O'zbekistonning JSTga teng hukukli azo bulib kirishi tugrisida ariza topshirildi. 1995 yil-ning yanvarida esa O'zbekistonning JSTga kushilishi buyicha mahsus Ishchi guruhi tuzildi. O'zbekiston Respublikasining rasmiy delegasiyalari JSTning Singapur (1996 y.), Jeneva (1998 y.) va Sietl (1999 y) da bulib utgan vazirlar darajasidagi konferensiyalarida ishtirok etdilar¹⁶. 1998 yilning sentyabr oyida O'zbekiston hukumati JST Kotibiyatiga respublikaning tashki savdo rejimi tugrisidagi Memorandumni takdim etdi va uning rasmiy takdimoti bulib utdi. Ushbu yuzasidan Avstraliya, Evropa Ittifoki, YAngi Zelandiya va AKSH hukumatlarining savolnomalari olindi va shunga muvofik JST Kotibiyatiga javoblar tayyorlandi. 2002 yilning 17 iyulida esa SHvey-sariining Jeneva shahrida O'zbekistonning JSTga azo bulib kirishi buyicha tashkil kilingan Ishchi guruhining birinchi majlisi bulib utdi. Bunda O'zbekiston Respublikasining tashki savdo rejimi tugrisidagi Memorandumning yangi tahriri kurib chikildi. Mazkur majlis natijalari buyicha bir qator mamlakatlar tomonidan Memorandum buyicha yozma sharh va savolnomalar takdim etildi. O'zbekistonning JSTga azo

¹⁶ Uz.R TIAA da 2004 yilning 5-17 yanvarida «Uzbekiston Respublikasi tashki iqtisodiy faoliyat yurituvchi korxonalar rahbarlarining malakasini oshirish kursi» tarkatma malumotlari asosida.

bulib kirishi buyicha Ishchi guruhining birinchi majlisi davomida kelib tushgan savolnomalarning tahlili shuni kursatadiki, respublikamizga kuyilgan asosiy talablar azolikka davogar mamlakatlarga kuyilgai umumiy talablarga tulik mos keladi.

JST bilan samarali faoliyat tashkil kilish maksadida, mamlakatda JST bilan ishlash buyicha idoralararo komissiya tuzildi va O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1998 yil 14 dekabrdagi 520-sonli Karoriga muvofik uning tarkibi tasdiklandi. Unga TIAA, Iqtisodiyot vazirligi. Moliya vazirligi, Davlat soliq kumitasi va boshka vazirpik hamda idoralardan vakillar ki-ritildilar. JST bilan ishlash buyicha idoralararo komissiya kotibiyagi vazi-fasini bajarish TIAA zimmasiga yukla-tildi. JSTga kirish uchun zarur buladi-gan maълumotlarni tayyorlash maksadida respublikaning vazirliklari va idora-larida ishchi guruhlari tashkil etilib, ularning maksadi:

- savdoda qo'llaniladigan sanitar va fitosanitar choratadbirlar hamda tehnik tusiklar tugrisidagi savolnomalar ruyhatini tayyorlash;
- kishlok ho'jaligini davlat tomonidan kullab-kuvvatlash va eksport subsidivlarini berish tugrisidagi maълumotlarni tayyorlash;
- hizmatlar savdosiga tegishli bo'lgan maълumotlarni tayyorlash;
- intellektual mulk hukuki savdosiga tegishli bo'lgan ahborotlarni tayyor-
- tovarlarga tarif chegirmalarini berish va hizmat majburiyatlari tugrisidagi takliflarni ishlab chikish;
- JST bitimi doirasida kuzda tutilgan tartiblarga muvofik milliy konunchilikka uzgartirishlar kiritish;
- JSTga azo bulishning iqtisodiyot sohalariga buladigan tasirini baholash buyicha tadvikotlarni olib borishga karatildi.

Shu paygga kadar Uzbekistan Respublikasi tomonidan JST Kotibiyatiga kuyidagi bir qator masalalarni uz ichiga oluvchi materiallar tayyorlab topshiripdi.

– AKSH, EI, Koreya tomonidan JSTga kirish buyicha ishchi guruhining birinchi majlisi yakunlari buyicha O'zbekiston tashki savdo rejimi tugrisidagi memorandumga kuyilgan yozma savollarga ja-voblar:

– JST bitimiga muvofik savdodagi tehnik tusiklar, sanitar va fitosanitar choratadbirlar buyicha kuyilgan turli hildagi savollrga javoblar:

– intellektual mulk hukuki savdosi masalalariga tegishli bo'lgan maълumotlar.

SHuningdek, hozirgi paytda 2002 yilning 24 sentyabrida O'zbekistonning JSTga azo bulib kirishi buyicha tashkil kilingan Ishchi guruhining ikkinchi majlisiga tayyorgarlik kurish buyicha tasdiklangan chora-tadbirlar rejasi amalga oshirilmokda va Ishchi guruhi tomonidan O'zbekistonning JSTga kirish bilan boglik bo'lgan kuyidagi kushimcha malumotlar tayyorlanmokda.

– tovarlar mavkei buyicha tariflarni tushirib borish yuzasidan boshlangich malumotlar;

– hizmatlar savdosi sohasidagi siyosatni olib borish buyicha maълumotlar;

– hizmatlar savdosi sohasidagi mahsus majburiyatlarning boshlangich ruyhatini tuzish.

Bugungi kunda O'zbekiston Respublikasi hukumati JSTga azo bulib kirishni jahon iqtisodiy hamjamiyatiga integrasiyalashuvning asosiy shakllaridan biri sifatida karab kelmokda va mazkur tashkilotga teng hukukli azo bulib kirish borasida dadil kadamlar tashlammokda. JSTga azo bulib kirish mamlakat tashki iqtisodiy siyosatining eng ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylanib bormokda. Halqaro tajribaga muvofik, JSTga azo bulish uzok, muddatli istik-bollarda har kanday milliy iqtisodiet rivojiga ijobiy tasir kursatadi, biroq kiska muddatli istikbollarda u milliy ho'jalik tarakkiyoti uchun ayrim muammolarni ham yuzaga keltirishi mumkin. Eksportni ragbatlantiruvchi siyosat olib boradigan mamlakatlar JSTga azo bulishdan nafakat uzok muddatli istikbollarda, balki kiska muddatli istikbollarda ham katta foyda kuradilar. Bunga karama-karshi ularok, import urnini bosuvchi siyosat olib boruvchi mamlakatlar JSTga azo bulishdan uzok muddatli istikbollarda manfaat kursalarda, kiska muddatli

istikbollarda ular iqtisodiy jihatdan malum darajada zarar kurishlari ham mumkindir. Shu sababli, halk ho'jaligi miqyosida erishiladigan foyda va kutilishi mumkin bo'lgan zararlarni ilmiy jihatdan chuqur tahlil etish va iqtisodiy jihatdan baholash Jahon savdo tashkilotiga ishtirok etishning dastlabki bosqichlarida uta muhim hisoblanadi. Ayni paytda, JSTga aʼzo bulishning milliy iqtisodiyotga, shuningdek, uning alohida tarmoklariga buladigan tasirini baholamasdan turib, halqaro savdoni muvofiklashtirib turuvchi mazkur tashkilotda aʼzo bulish uchun zarur bulgam katiy chora-tadbirlarni ishlab chikish kiyin albatta.

Hususan, MDH doirasidagi JSTga aʼzo bulib kirgan ayrim mamlakatlarda halqaro savdo rivojlanishi va kutilishi mumkin bo'lgan tezkor iqtisodiy usish holatlarini anik kuzga tashlanmaetganligi kuzatilmokda. Shuningdek, utish iqtisodiyotidagi mamlakatlar uchun JSTga aʼzo bulish jarayonida ochiklik darajasining ortib borishi, amalga oshirilishi zarur bo'lgan iqtisodiy islohotlarni tezlashtiradi va uz navbatida, bozor tarkibiy uzgarishlarining istikboli uchun zaruriy kafolat bulib hisoblanadi. Boshka bir tomondan esa, baholar uzgarishiga barham berish va mamlakatdagi cheklangan resurslardan okilona foydalanish va ularni samarali taksimlash imkoniyati yuzaga keladi.

O'zbekistonning JSTga aʼzo bulib kirishi mamlakat hukumati va olib borilayotgan iqtisodiy siyosatga jahon hamjamiyati va salohiyatli investorlar ishonchini yanada oshiradi va savdoning rivojlanishi, investisiyalar okimining kupayishi, shuningdek, tezkor iqtisodiy usishni taminlash imkonini beradi, Iqtisodiyotni imkoniyat darajasida kayta kurish, tarmoklariing kushilgan kiymatni yaratishi bilan boglik yuksak tarakkiyot darajasini taminlash, JSTga aʼzo mamlakatlar bozorlariga kirib borishning muhim kafolati bulib hisoblanadi.

Kiskacha hulosa

Hulosa qilib aytish mumkinki O'zbekiston Respublikasini xalqaro tashkilotlar bilan xamkorlig o'z navbatida halqaro xuquqning asosiy tamoyillari BMT Ustavida qayd etilgan va jus cogens tusiga ega, yani yuqori tartibdagi majburiyatlar xisoblanadi va davlatlar tomondan na yakka tartibda, na o'zaro kelishuvga ko'ra bekor qilinishi mumkin emas. Ayni vaqtda Halqaro iqtisodiy munosabatlarda mahsus yoki tarmok tamoyillari, ularni shakllantiradigan savdo-siyosiy rejimlar ishlab chiqilgan xamda qo'llanilmokda. Ular orasida eng ko'p qulaylik yaratish tamoyili keng etirof etilgan. Halqaro savdoda eng ko'p qulaylik yaratish tamoyili negiz bo'luvchi tamoyil xisoblanadi. Eng ko'p qulaylik rejimi (EKKR) deganda davlatlar tomonidan bir-biriga Halqaro shartnoma tartibida savdo, fuqarolarning xuquqiy axvoli, bojhona bojlari va xokazolar soxasida takdim etiladigan rejim tushuniladi, u o'zining shartlariga ko'ra axdlashuvchi taraflardan xar biri istalgan uchinchi mamlakatga taqdim etadigan boshqa rejimlarga qaraganda ko'proq o'zaro foydalidir.

Hulosa qilib aytish mumkinki tashqi savdo aloqlar rivojlanib borgani sari respublikada bojhona tariflarining vazifasi va tutgan o'rni o'sib boraveradi. Kelajakda masuliyatning asosiy qismi tarif boshqaruvi zimmasiga yuklanadi va importni tartibga solish hamda eksportni amalga oshirishda bosqichma bosqich imtiyozlarni qo'llashdir. Shu bilan birga eksport jarayonlariga davlat tomonidan imtiyozlar beribgina qolmay, tayyor maxsulot eksporterlarini davlat tomonidan qo'llab - quvvatlash, ayniqsa, taxsinga sazovordir. Chunki davlatimiz ravnaqining asosi ichki va tashqi bozorlarida raqobatbardosh, ko'rkam xamda sifatli tayyor maxsulotlarni ishlab chiqarish, ularni eksport qilish va erkin muomaladagi valyutalarni davlatimiz hazinasiga tushirishdan iborat bo'ladi. Bojhona tushimlari istiqbol rejalarini belgilab, davlat byudjetiga tushishini o'z vaqtida taminlash, davlat byudjetining daromadlar qismini to'liq bajarilishiga ijobiy tasir ko'rsatadi va o'z navbatida siyosiy va ijtimoiy vazifalarni xal etishdan iborat muxim vazifalarni xal etadi.

Mustakil ishlash va uz - uzini nazorat kilish uchun savollar:

1. O'zbekiston Respublikasini halqaro tashkilotlar bilan integrasiyasi xaqida nimalarni bilasiz?
2. Halqaro tashkilotlarning olib boradigan faoliyati xamda shakllarini yoritib bering.
3. Tranzit rejimi xaqida nimani bilasiz?
4. EvrOsiyo iqtisodiy xamjamiyat xaqida tushuncha bering.
5. O'zbekiston Respublikasida chet el sarmoyadorlari uchun yaratilagn qulayliklar nimalardan iborat?
6. Maxalliy ishlab chiqaruvchilarni ximoya qilish yo'llariga tarif bering.
7. Butunjahon savdo tashkiloti kachon tashkil topdi?
8. Demping siyosatini qo'llash deganda nimani tushunasiz?
9. Antidemping choralari deganda nimani tushunasiz?

Tavsiya etiladigan adabiyotlar:

1. I.A. Karimov – O'zbekiston XXI asr bo'sag' asida: havfsizlikka taxdid, barqarorlik shartlari, taraqqiyot kafolatlari. T: O'zbekiston, 1997 y 10-24 bet.
2. Sh.Sh. Shoraxmedov, N.I. Asqarov, A.A. Namozov – Tashqi savdoni boj tarifi orqali tartibga solish. T: Fan va texnologiya markazi, 2003 y. 11-73 bet.
2. F. Korfma – Uproshenie tamojennih procedur i sovershenstvovanie kontrolya. MVF, upravlenie po byudjetnym voprosam, 1997g. 34-38 str.
3. A.P. Kireev – Mejdunarodnaya ekonomika. M: Mejdunarodnyy otnosheniya, 1999 g. 67-70 str.
4. V.G. Svinuhov – Tamojenno-tarifnoe regulirovanie VED. M: Ekonomist, 2004

HULOSA VA TAKLIFLAR

O'zbekiston Respublikasi bojxona tarif siyosati sohasidagi islohotlar barkarorlikka erishishning kiska muddatli masalalari echimiga emas, balki uzoq muddatli strategik yunalishga ega bulsa, bu shak-shubhasiz, iqtisod samaradorligining kutarilishiga imkon beradi. Uzbekistonda, bizning fikrimizcha, asosiy etiborni davlatning bojxona tarifini davlat tomonidan tartibga solishning konuniy va meeriy-hukukiy asoslarini kuchaytirishga yunaltilgan ishlarni davom ettirishiga karatishimiz lozimdir. Amaldagi kator konunlarga, hususan, valyutani tartibga solish tugrisidagi konunga kushimchalar va uzgartirishlar kiritish, shuningdek, vazirliklar va davlat idoralari tomonidan konunlar, Prezident Farmonlari, hukumat karorlari mazmunlarini aniklashtiruvchi meeriy hujjatlarni ishlab chikish ijobiy rol uynashi mumkin.

Shu bilan birga O'zbekiston Respublikasi bojxona tarif siyosatini davlat tomonidan tartibga solishning institusional asoslarini mustahkamlash maksadga muvofikdir. Chunki bu yunalishdagi birinchi kadamlar (eksportni ragbatlantirish buyicha tashkil etilgan Respublika komissiyasi faoliyati) kerakli samara bergani yuk. Mamuriy-boshkaruv apparati hodimlari sonini mehanik tarzda kupaytirmasdan, amaldagi tashkiliy buginlar, muhim bulinmalarning birlashishi, funksional kayta buysunishi va shu kabilar orkali ularning vazifalari, hukuk va majburiyatlarini anik belgilagan holda, respublika davlat boj tarif tizimini boshkaruvi mehanizmini yanada takomillashtirish lozim. Bu urinda maslahatchi organlar faoliyatlari halkaro tajribasiga etiborni karatish ahamiyatga molikdir. Respublika byudjet mablaglari hisobiga moliyalashtiriladigan (imkon kadar tadbirkorlar tizimi resurslarini jalb kilgan holda) va mahsus vakolatli tashkilotlar tomonidan boshkariladigan (Yaponiyaning DJETRO tashkilotiga uhshash) tashki savdo faoliyatining ahborot bilan taminlanishi uchun umumdavlat tizimini shakllantirish va rivojlantirish zarur.

Bugungi kunda milliy ahborot tizimini shakllantirish jaraenida Internet va boshka global ahborot tizimlaridan keng foydalanish, ayniksa, muhim ahamiyatga ega. Bunga erishish XXI asrda mamlakat tarakkieti uchun hal kiluvchi ahamiyat kasb etadi. Bunday tizim amalda samarali kullanilishining muhim sharti, ahborot-maslahat hizmati idoralarining keng tarmogini tashkil etishdir. Agarda Uzbekistonda Urta Osie mintakasida ahborot-moliyaviy markaz sifatida uz urnini mustahkamlay olsa, unda mamlakat salmokli foydani kulga kiritadi. Shuning uchun mamlakatda ahborot tehnologiyalarini rivojlantirishga har tomonlama kumaklashish va ahborot biznes sohasida faoliyat kursatuvchi kompaniyalarni transmilliylashtirishni kullab-kuvvatlash zarur. Ushbu tizim reklama-kurgazma ishlarini tashkil kiluvchi, ahborot-maslahat hizmatlarini kursatuvchi, marketing malumotlarini yiguvchi, tahlil kiluvchi turli tarmoklarga bulingan bulishi kerak. Tashki iktisodiy alokalar muammolari buyicha keng ilmiy izlanishlarni tashkillashtirish va amalga oshirish ham davlatning bojxona tarif siyosatini samaradorligini kutarishga erdam beradi.

O'zbekiston Respublikasi bojxona tarif siyosatini rivojlanishiga milliy operatorlarning manfaatlarini turli hildagi havflardan himoya kiluvchi savdo va investisiyalarni davlat tomonidan sugurta kilishning diversifikasion tizimi bevosita turtki bulishi mumkin. U uzida savdoni umumiy sugurtalash, valyuta havflarini sugurtalash, import uchun avans tulovlari, horijiy investisiyalar va hokazolarni sugurtalashni mujassamlashtirishi mumkin.

Bojhona organlarining tashqi savdoni tarif va notarif usullari bilan tartibga solish ishlarini takomillashtirish borasidagi asosiy yo'nalishlari quyidagilardan iborat bo'lmog'i lozim:

- bojxona tarif siyosatini takomillashtirishga yo'naltirilgan normativ-xuquqiy xujjatlar ishlab chiqish;

- bojhona to'lovlari xisobini yuritishning avtomatlashtirilgan tizimini yaratish bazasida bojhona tariflarini tartibga solish soxasida malumotlar shakllanishining yagona tizimiga bosqichma-bosqich o'tish;

- tarif usullari bilan boshqarishning kompleks tehnologiyalarini ishlab chiqish va amaliyotga joriy qilish;

- to'liq avtomatlashtirilgan xisobga olish tizimi malumotlar bazasiga asoslangan tanlanma nazorat va tekshiruv tehnologiyalarini amaliyotga joriy etish;

Zaruriy ishlar:

- tovarlarning bojhona qiymatini samarli nazorat qilish mehanizmini kelgusida takomillashtirilishi;

- BJST talablari bilan muvofiqlashgan xolda tovarlar bojhona qiymatini aniqlash va nazorat qilish tartibini amaliyotga tatbiq etish;

- TIF qatnashchilariga bojhona to'lovlari bo'yicha imtiyozlar berilishining yagona tartibini ishlab chiqish;

- TIF TN asosida tovarlar klassifikasiyasi va ishlab chiqarilgan mamlakatini aniqlashning nazorat qilish mehanizmini kelgusida takomillashtirish;

- taqdim etiladigan tovar muvofiqlik sertifikatini ishonchliligini nazorat qilish maqsadida O'zbekiston Respublikasi bojhona organlarining vakolatli organlar bilan o'zaro xamkorlik qilish tartibini ishlab chiqish va amaliyotga tatbiq etish;

- bojhona to'lovlari undirilishini BJST talablari bilan uyg'unlashtirish;

- TIF qatnashchilari tomonidan bojhona va soliq qonunchiligiga amal qilinishini nazorat qilinishini taminlash maqsadida O'zbekiston Respublikasi bojhona va soliq organlarining o'zaro xamkorlik qilish bo'yicha mehanizmini ishlab chiqish va amaliyotga tatbiq etish;

- barcha TIF qatnashchilariga bir hil sharoit yaratish, soliq va bojhona to'lovlarini to'lash bo'yicha aloxida imtiyozlarni yo'q qilish. Ushbu tamoyilga

rioya etish natijasida tashqi savdo operasiyalarini amalga oshirishda sog'lom raqobat muxiti yaratish;

- bojhona to'lovlari bo'yicha tushumlarni xisobga olishning avtomatlashtirilgan tizimini shakllantirish;

- bojhona to'lovlari bo'yicha statistik xisobotlarni,

- qayta ishlash va xisobini nazorat qilishni avtomatlashtirish.

O'zbekiston Respublikasida tashqi savdoni bojhona idoralari tomonidan tartibga solishda quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish maqsadga muvofiq :

- tovarlarning bojhona qiymatini optimal baxolash;
- narhlar indeksidan foydalanishni takomillashtirish;
- yuqori darajada ahborot texnologiyalaridan foydalanish;
- narhlarning O'zgarishini tezkor baxolash imkoniyatiga ega ma'lumotlar bazasini yaratish kerak;
- tovarlar tashqi savdo geografiyasini chuqur o'rganish va taxlil qilish;
- Bojhona organlari tomonidan amalga oshiriladigan bojhona rasmiylashtiruvini xamda bojhona nazoratini amalga oshirishni sifatli tezkor tashkil etish bu borada bojhona terminallarini tashkil etish;
- Bojhona qiymatini xisoblashning optimal usulini qo'llash borasida, xamda bojhona rejimlaridan foydalanishda importyor va eksportyorlar uchun qulay tanlash sharoitini yanada engillashtirish;
- Bojhona rasmiylashtiruvini avtomatlashtirish bu borada kadrlar ilmiy saloxiyatini xam bosqichma-bosqich oshirib borish va xokazo.

IZOHLI SO'ZLAR

1. ***Bojhona boji*** – chegara orqali utkaziladigan tovarlarga doir soliq. Olib kirish va olib chikish uchun bojhona bojlari mavjud.
2. ***Evropa valyuta tizimi*** – Evropadagi bir qator mamlakatlarning valyuta tizimi, uning vositasida uz valyutalari kursini bir-biriga nisbatan ushlab turadilar.
3. ***Jahon bozori (World market)*** – ishlab chiqarish omillarining halqaro mehnat taksimoti bazasida mavjud bo'lgan, mamlakatlar o'rtasidagi barkaror tovar-pul munosablari sohasi.
4. ***Boj tarifi*** – tovarlar guruhlariga buyicha bir tizimga solingan bojlar ruyhati.
5. ***Valyuta nazorati (exchange control)*** – milliy valyutani olib chikishni cheklashga yunaltirilgan va to'lov balansining emonlashuviga karshi qo'llaniladigan hukumat siyosati. Odatda mahalliy valyutaning kursi oshganda qo'llaniladi.
6. ***Davlatning tashki karzi*** – davlatning horijiy fukarolar, korxonalar va boshka mamlakatlardan karzi.
7. ***Diversifikasiya*** – bevosita bir-biri bilan bog'lanmagan ko'plab ishlab chiqarishlarning bir vaktidagi rivojlanishi; firma ishlab chiqarishining diversifikasiyasi – firma tarkibida bir-biri bilan bevosita bog'lanmagan bir nechta ishlab chiqarishlarning rivojlanishi eki unga kiritilishi.
8. ***Demping (dumping)*** – tovarning tashki bozorda tannarhi eki ichki bahosidan past narhlarda sotilishi. Dempingning doimiy, sporadik va shafkatsiz turlari mavjud.
9. ***Dempingga karshi boj (antidumping dutu)*** – tovar dempingidan kurilgan talafotlarni koplash maksadida import kiluvchi mamlakatda joriy etiladigan vaktincha yig'im, u ichki va dune bozorlaridagi narhlar o'rtasidagi fark hajmida buladi.
10. ***Avtarkiya (autarku)*** – mamlakatning jahon bozoridagi ihtieriy eki majburiy tarzda mahdudlanish siyosati, davlatning ho'jalik jihatidan alohida yashashi.

Olib kiriladigan tovarlarga yukori cheklash bojlarining belgilanishi, boshka mamlakatlar bilan iqtisodiy va savdo alokalarini rivojlantirishga tuskinlik kiluvchi shart-sharoitlarni yaratish avtarkiyaning asosiy vositalari hisoblanadi.

11. *Esh tarmoklarning himoyasi (infant industru argument)* – proteksionizm siyosati tarafdorlarining dalil-isbotlaridan biri, unga muvofik yangi tarmoklar jahon bozorida chinakam rakobatbardoshlikka erishgunga kadar tarif yordamida himoya kilinishga muhtoj buladilar.

12. *Ishlab chiqarish imkoniyatlari chegarasi (production possibilitu frontier)* – barcha ishlab chiqarish resurslaridan tulik foydalanish va eng yahshi tehnologiyalarni kullash chogida turli mamlakatlarning ishlab chiqarish holatini aks ettiradigan egri chizik.

13. *Epik iqtisodiet (closed economu)* – horijiy mamlakatlar bilan alokasi bulmagan iqtisodiet.

14. *Bozorning davlat tomonidan tartibga solinishi* – davlatning bozor mehanizmlari faoliyatiga aralashuvi, iqtisodietga mamuriy (konun hujjatlari va hokimiyat ijroiya organlarining ularga asoslangan harakatlari), iqtisodiy (valyuta-moliya, pul-kredit, byudjet-soliq va hokazo) usul va vositalar orqali tasir kursatish.

15. *Jahon savdo tashkiloti (JST)* – unga kiruvchi davlatlar (1996 yilda – **16.** mamlakat) O'rtasida kup tomonlama bitim, katnashchisi bo'lgan davlatlar o'rtasidagi savdo munosabatlari norma va koidalarini belgilaydi.

17. *YUNKTAD* – BMTning savdo va rivojlanish buyicha anjumani – BMT Bosh assambleyasi organi, uning ishi halqaro savdoni rivojlantirishga yordam berishga, halqaro iqtisodiy alokalarini tartibga solish konun-koidalarini ishlab chikishga yunaltirilgan.

18. *Joriy operasiyalar hisobvaragi* – mamlakat to'lov balansining bulimi, unda tovarlar va hizmatlar eksporti va importining hajmlari, investisiyalardan olingan daromadlar va transfert to'lovlari hajmi kayd etiladi.

19. *Import (import)* – tovarlar va hizmatlarni chet elda sotib olish.

20. *Ishlab chiqarish omillari (factor of production)* – tovarlar eki hizmatlarni ishlab chiqarish uchun zarur resurslar eki harajatlar.

21. *Valyutaning konvertasiyalanuvchanligi (convertibility of currency)* – mazkur mamlakat valyutasining boshka mamlakatlar valyutasiga erkin ayirboshlanish va barcha operasialarda cheklashlarsiz chikish kobiliyati. Tulik va cheklangan konvertasiyalanuvchanlik mavjud.

22. *Istemolchi oladigan ortikcha foyda (consumer surplus)* – istemolchi oladigan va u tovarlarni talab narhi buyicha emas, balki muvozanatli narh buyicha harid kilgani tufayli yuzaga keladigan foyda.

23. *Ishchi kuchining migrasiyasi (labor force migration)* – iqtisodiy, siyosiy, diniy va boshka hil sabablar tufayli mehnatga laetkatli aholining bir mamlakatdan boshkasiga utishi.

24. *Resurslarni taksimlash samaradorligi* – resurslarni shunday taksimlash usuliki, bunda resurslarning mazkur hajmida va resurs tejovchi tehnika hamda tehnologiyalarni kullash bilan iloji boricha mumkin bo'lgan mahsulot hajmini ishlab chiqarish taminlanadi.

25. *Evropa Ittifoki* – alohida turdagi halqaro institut, Evropadagi 15 davlatning halqaro iqtisodiy tashkiloti va siyosiy federasiyasi hususiyatlarini o'zida mujassamlashtirgan. Iqtisodiy jihatdan olganda ularni iqtisodiy rivojlantirishga, iqtisodiy siyosatni muvofiklashtirishga, yagona valyutali va sarmoyalar, tovarlar va ishchi kuchi tulik erkin harakatlanadigan azo mamlakatlarning yagona bozoriga asta-sekin utishiga yordam berishga davat etilgan.

26. *Jismoniy shahs* – hukukka laetkatli shahs sifatidagi kishi, ho'jalik faoliyati subekti sifatida mustakil faoliyat yuritadi.

27. *Iqtisodiy hamkorlik va tarakkiet tashkiloti (IHTT)* – mamlakatlarni unga muvofiklashtirishni amalga oshiradigan halqaro tashkilot, ular o'rtasidagi iqtisodiy munosabatlarning rivojlanishiga kumak beradi.

- 28. «Nou-hau»** – tehnika tajriba, ishlab chiqarish sirlari, ahborot va hokazolarni takdim etish. «Nou-hau» predmeti, garchi patent himoyasi bilan taminlanmagan bulsada, ishlab chiqarishda foydalanilgan takdirda malum afzalliklar yaratadi.
- 29. Kvota** – import(eksport)ning muayyan muddatga belgilanadigan mikdoriy cheklanishi.
- 30. Akkreditiv** – hujjat, bir moliya-kredit muassasasining boshka shunday muassasaga tovar eki hizmat uchun hak tulashni ehud takdim etuvchiga muayyan summani tulashni topshirishi. Pul va tovar akkreditivlari mavjud.
- 31. Investisiyalar (investment)** – milliy daromadning mamlakatda investisiya tovarlarini ishlab chiqarishga yunaltiriladigan kismi.
- 32. Aksiz** – tovar eki hizmat narhiga kiritiladigan bilvosita soliq turi.
- 33. Aukcion (kimoshdi)** – ochik savdo, bunda sotilaetgan mol-mulkka egalik hukuki savdo paytida eng yukori narhni taklif etgan haridorga utadi.
- 34. SHartnoma** – taraflarning hukuk va majburiyatlari, bitimni amalga oshirish shartlari, muddati va hokazolarni belgilaydigan asosiy ho'jalik, tijorat hujjati. Oldi-sotdi, kredit, sugurta, pudrat, marketing ishlarini utkazishga oid va hokazo shartnomalar ayniksa keng tarkalgan.
- 35. Kombinasiyalangan (aralash) tarif** – advalor va hos tariflarni birlashtirish yuli bilan belgilanadigan boj.
- 36. Bilvosita soliqlar** – muayyan tovar va hizmatlarga doir soliqlar, tovar narhiga ustama kuyish orqali undiriladi.
- 37. Boj** – soliq turlaridan biri, chegara orqali kelib tushadigan (olib kelinadigan, olib chikiladigan) tovarlardan undiriladi.
- 38. Aktiv sadvo balansi (favorale balance)** – mamlakat eksportining uning importidan oshib ketishi.
- 39. Advalor tarif (ad valorem tariff)** – import kilinadigan tovarlar kiymatiga foizlarda belgilanadigan boj.

40. Kredit – iqtisodiydagi sheriklar o'rtasidagi ssuda shaklini oladigan bitim, bunda bir sherik ikkinchisiga muddatlilik, kaytarishlilik va, odatda, tulash shartlarida pul eki mol-mulk takdim etadi.

41. Aksiya – aksiyadorlik jamiyatiga sarmoya kuyilganligidan guvohlik beruvchi va foydaning bir kismini dividend kurinishida olish hukukini kafolatlaydigan kimmatli kogos.

42. Narhga doir kamsitish – bir jinsdagi (bir hil) mahsulotga turli narhlarni belgilash amaliyati, u tovarlar sifati eki chikimlar darajasiga boglik bulmaydi.

43. Notarif savdo cheklovlari – tariflarni istisno etganda tovar va hizmatlarning halqaro okimlari harakat yulidagi kupdan-kum cheklovlar (kvotalar, subsidiyalar, eksportni ihtieriy cheklash, demping, ekologik, sanitariya va boshka meerlar).

44. OPEK – neft kazib oluvchi davlatlar tomonidan neft kazib olish va eksport kilish, unga narh belgilash bobida yagona siyosat yuritish maksadida barpo etilgan tashkilot.

45. Erkin savdo siyosati – halqaro savdoga asosan talab va taklifning erkin kuchlari tasirida rivojlanish imkonini beradigan siyosat.

46. Portfelb investisiyalari – mahalliy valyutada tulanadigan, horijda aksiyalar, obligasiyalar va boshka kimmatli kogoslarni harid kilishga doir moliyaviy operasiya. Portfelb investisiyalari hatar darajasini sarmoyali diversifikasiyalash hisobiga pasaytiradi, lekin investorga harid kilingan mulk ustidan amaldagi nazoratni bermaydi.

47. Notarif tusiklar – chet el tovarlarini olib kelishga karshi yunaltirilgan mamuriy chora-tadbirlar.

48. Lisenziya – muayyan iqtisodiy faoliyatni yuritish uchun davlat eki mahalliy hokimiyat organlari tomonidan beriladigan mahsus ruhsatnoma.

49. Balans – uzaro bog'langan, biror bir hodisa eki jaraenni uning ayrim tomonlarini takkoslash yuli bilan tavsiflaydigan kursatkichlar tizimi; daromadlar bilan chikimlar o'rtasidagi ayirma.

50. *Proteksionizm* – ichki bozorni chet el rakobatidan himoya qilish maksadida tovar va xizmatlar halqaro okimlari yuliga davlat tomonidan joriy etiladigan cheklovlar tizimi.

51. *Rivojlanaetgan mamlakatlar tasnifi* – BMT, IHTT va Jahon banki tomonidan ishlab chikilgan tasniflar mavjud.

52. *Savdo balans (trade balance)* – muayyan vakt davr, odatda bir yil uchun mamlakat eksporti va importining nisbati.

53. *Fritradorlik* – davlatning savdo erkinligiga va hususiy tadbirkorlik faoliyatiga aralashmasligi koidasiga asoslangan iqtisodiy nazariya va ho'jalik siyosatidagi yo'nalish.

54. *Halqaro Valyuta Fondi (HVF) (International Monetary Fund - IMF)* – 1944 yili asos solingan halqaro iqtisodiy tashkilot. Halqaro valyuta-moliya munosabatlarini tartibgag soluvchi, halqaro savdo va valyuta hamkorligiga kumak beruvchi asosiy organ.

55. *Savdo siyosati (commercial policu)* – importni cheklash maksadida tovar okimlarini uzgartirishni nazarda tutadigan hukumat siyosati.

56. *Tarif (tariff)* – hukumat tomonidan belgilanadigan, horijiy tovarlarning importi, eksporti eki tranzitiga doir soliq.

57. *Reeksport* – tovarni uni ishlab chikargan mamlakatdan uz istemoli uchun emas, balki sotish uchun uchinchi mamlakatlarga olib chikish; ilgari mamlakatga olib kelingan tovarni olib chikish.

58. *Tashki savdo* – davlatning boshka mamlakatlar bilan savdosi, tovarlarni olib kirish va olib chikishni uz ichiga oladi.

59. *Fiskal siyosat* – iqtisodietga tasir kursatish maksadida soliq solish va davlat harajatlari tarkibini tartibga solish bobidagi siyosat.

60. *Takiklovchi tarif (prohilitiva tariff)* – tarif stavkasining yukori darajasi, u tovarlar importini iqtisodiy jihatdan foydasiz kilib kuyadi.

61. *Fors-major* – oldindan kutilmagan hodisa; bitimda ishtirok etadigan taraflarning harakatlariga bog'liq bulmagan, lekin shartnoma majburiyatlarining buzilishiga olib keladigan hodisa, masalan, tabiiy ofat, harbiy harakatlar va hokazo hollar.

62. *Eksport subsidiyasi (export subsidu)* – savdoni notarif cheklashlar shakllaridan biri, bunda hukumat uz eksportini ragbatlantirish va importni yaxshilashga kamsitish maksadida mamlakatning ishlab chikaruvchilarini ochikdan-ochik eki nikobli kurinishda subsidiyalaydi.

63. *Halqaro mehnat taksimoti* – alohida olingan mamlakatlar o'rtasida ishlab chiqarishni muayyan mahsulot ishlab chiqarishga ihtisoslashtirish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

I. Qonunlar, boshka huquqiy, siyosiy hujjatdar

1. O'zbekiston Respublikasi Bojhona Kodeksi. T. O'zbekiston, 1997 yil.
2. O'zbekiston Respublikasining "Boj tarifi to'g'risida"gi qonuni. T. 29 avgust 1997 yil.
3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasining 30 iyul 1997 yildagi "O'zbekiston Respublikasi Davlat Bojhona qo'mitasi faoliyatini tashkil etish masalalari to'g'risida"gi qarori
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 1998 18 fevral "Import operasialarini tartibga solish bo'yicha qo'shimcha chora - tadbirlari to'g'risida" UP- 1930, T. Aviabort - KONSAUD 1999 yil.
5. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasining "Tashqi iqtisodiy faoliyatni tartibga solishni takomillashtirish chora - tadbirlari to'g'risida"gi 2001 yil 2 fevraldagi 66 - sonli qarori
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti farmoni. Bozor isloxotlarini chuqurlashtirish va iqtisodiyotni yanada erkinlashtirish soxasidagi ustivor yo'nalishlar amalga oshirilishini jadallashtirish chora-tadbirlari to'g'risida. Toshkent shahar 2005 yil 16 iyun. Halq suzi 2005 yil 16 iyun.
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti farmoni. Tadbirkorlik subektlarini huquqiy himoya kilish to'g'risida. Toshkent shahar 2005 yil 14 iyun. Halq so'zi 2005 yil 14 iyun.
8. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti farmoni. Tadbirkorlik subektlari tomonidan taqdim etiladigan xisobot tuzishni takomillashtirish va uni noqonuniy talab etganlik uchun javobgarlikni kuchaytirish to'g'risida. Toshkent shahar 2005 yil 15 iyun. Halq so'zi 2005 yil 17 iyun.
9. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti farmoni. Mikrofirmalar va kichik korhonalarni rivojlantirishni rag'batlantirish borasidagi qo'shimcha chora-

- tadbirlar to'g'risida. Toshkent shaxar 2005 yil 20 iyun. Halq so'zi 2005 yil 21 iyun.
10. Vazirlar Maxkamasining 1998 yil 31 martdagi "O'zbekiston Respublikasida tashqi savdo faoliyatini erkinlashtirishga doir qo'shimcha chora - tadbirlari to'g'risida" gi 137 - son qarori.
 11. Vazirlar Maxkamasining 30.04.99 yildagi 204 sonli qarori.
 12. Vazirlar Maxkamasining 30.12.02 yildagi 455-sonli qarori.
 13. Vazirlar Maxkamasining 31.05.02 yildagi 189 sonli qarori.
 14. Vazirlar Maxkamasining 04.12.02 yildagi 425-sonli qarori
 15. Vazirlar Maxkamasining 27.09.02 yildagi 335 sonli qarori.
 16. Vazirlar Maxkamasining 27.09.02 yildagi 154 sonli qarori.
 17. Adliya Vazirligidan 04.06.02. yilda 1147- raqam bilan o'tgan yo'riqnoma.
 18. I.A.Karimov "O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: havfsizlikka taxdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari" T. O'zbekiston, 1997 yil.
 19. "Tovarlar (ishlar, hizmatlar) eksportni rag'batlantirishga doir qo'shimcha chora - tadbirlar to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 1997 yil 10 oktyabrdagi PF - 1871 - sonli farmoni.
 20. "Hususiy tadbirkorlik, kichik va o'rta tadbirkorlikni rivojlantirishni yanada rag'batlantirish chora - tadbirlari to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 1998 yil 9 apreldagi PF - 1987 - sonli farmoni.
 21. "Kichik va o'rta tadbirkorlikni rivojlantirishni rag'batlantirishga doir qo'shimcha chora - tadbirlari to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 1997 yil 31 yanvardagi PF - 1702 - sonli farmoni.
 22. "Eksport maxsuloti ishlab chiqaruvchilarni rag'batlantirish borasidagi qo'shimcha chora - tadbirlari to'g'risida" gi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2000 yil 5 iyundagi farmoni.
 23. Osnovi tamojennogo dela. Uchebnik pod obshey redaksiey V.T. Draganova. M. Ekonomika, 1998 god.

Kushimcha adabiyotlar ro'yhati:

1. "Import operasialarini tartibga solish to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 1998 yil 18 fevraldagi 1930-son farmoni
2. "Eksport maxsuloti ishlab chiqaruvchilarni rag'batlantirish borasidagi qo'shimcha chora - tadbirlari to'g'risida" gi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2000 yil 5 iyundagi farmoni.
3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasining "Tashqi iqtisodiy faoliyatni tartibga solishni takomillashtirish chora - tadbirlari to'g'risida"gi 2001 yil 2 fevraldagi 66 - sonli qarori
4. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Importni tarif asosida tartibga solish to'grisida"gi 1998 yil 24 fevraldagi 80-son qarori,.
5. Vazirlar Maxkamasining 1998 yil 31 martdagi "O'zbekiston Respublikasida tashqi savdo faoliyatini erkinlashtirishga doir qo'shimcha chora - tadbirlari to'g'risida" gi 137 - son qarori.
6. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasining 2002 yil 20 avgust «Lisenzialashni bekor qilish xamda istemol tovarlarini olib kelish va O'zbekiston Respublikasining ichki bozorini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi 295-sonli qarori.
7. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasining 2002 yil 6 may «Jismoniy shahslar tomonidan O'zbekiston Respublikasi xududiga tovarlar olib kelishni tartibga solish to'g'risida»gi 154-sonli qarori.
8. O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tomonidan 1148- raqam bilan ro'yhatga olingan «Yagona bojhona to'lovlarini xisoblash va davlat byudjetiga o'tkazish xaqida»gi Nizom.
9. O'zbekiston Respublikasi bojhona Kodeksi. –T.: «Adolat». 2000y.
10. "O'zbekiston Respublikasining tashqi iqtisodiy faoliyati to'g'risida"gi Qonun, 2000 yil 26 may.

11. "O'zbekiston Respublikasining Boj tarifi to'g'risida"gi Qonun, 1997 yil 29 avgust.
12. "O'zbekiston Respublikasining Davlat bojhona hizmati to'g'risida"gi Qonun, 1997 yil 29 avgust.
13. Karimov I.A. O'zbekiston XXI bo'sag'asida: havfsizlikka taxdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari. –T.: O'zbekiston, 1997y.
14. Karimov I.A. O'zbekiston iqtisodiy isloxlarni chuqurlashtirish yo'lida. -T: O'zbekiston, 1995y.
15. Karimov I.A. Xozirgi bosqichda demokratik isloxlarni chuqurlashtirishning muxim vazifalari. T: O'zbekiston, 1996y.
16. Karimov I.A. Isloxlarni amalga oshirishda qatiyatli bo'laylik. T: O'zbekiston, 1996y.
17. Karimov I.A. O'zbekistonning o'z yangilanish va taraqqiyot yo'li. Toshkent: 1992y.
18. Prezident Islom Karimovning 2004 yilda mamlakatni ijtimoiy –iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2005 yilda iqtisodiy isloxlarni chuqurlashtirishning asosiy yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Maxkamasi majlisidagi maruzasi
19. Kamilov U.T., Alimbaev S.A. Osnovi tamojennogo dela. –T.: «Mir ekonomiki i prava» 1998g.
20. Kireev Aleksey. Mejdunarodnaya ekonomika. V 2-h ch. - CH.1. Mejdunarodnaya mikroekonomika: Dvijenie tovarov i faktorov proizvodstva. Uchebnoe posobie dlya vuzov: Moskva «Mejdunarodnaya ekonomika», 1999g.
21. Lindert P.H. Ekonomika mirohozyaystvenno'h svyazey. –M.: «Progress» 1992g.
22. Makkonel K., Bryus S.L. «Ekonomiks», T1, 2. M.; «Respublika», 1992g.

23.«Monetar siyosatning 2004 yilga mo'ljallangan asosiy yo'nalishlari». Bank
ahborotnomasi gazetasi 2004 yil 11-son.

24.Internet malumotlari:

1) www.ceep.uz

2) www.bearingpoint.uz

3) www.tsue.uz

A. S. KUCHAROV, Sh. A. TOIROV, D.X.NABIEV.

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI BOJXONA
TARIF SIYOSATI**

O'QUV QO'LLANMA

Bosishga ruxsat berildi.....2007 y. Bichimi 60x84 ¼
Lotin xarfida terildi. Bosma tabog'i 11. Nashrie't xisob tabog'i 32,5
Adadi 300/ Byurtma № Baxosi shartnomasi asosida.
«TDIU» nashrie'ti, Toshkent sh., O'zbekiston ko'chasi, 49 – yu.
Shartnoma № 04 - 07

Oliy va o'rtta mahsus, kasb-hunar ta'limi o'quv-metodik birlashmalari faoliyatini Muvofiqlashtiruvchi Kengash tomonidan oliy o'quv uchlari uchun o'quv qo'llanma sifatida tavsiya etilgan.